

UIT POLITIEKE OVERTUIGING

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 1977 - 2017

40 JAAR
WETENSCHAPPELIJK
INSTITUUT VOOR
HET CDA

Sinds 1977

UIT POLITIEKE OVERTUIGING

Wetenschappelijk Instituut
voor het CDA, 1977 - 2017

INHOUD

► VOORWOORD	5
INLEIDING	7
Kan een partij zonder wetenschappelijk instituut? <i>Evert Jan van Asselt, Theo Brinkel, Petra van der Burg en Pieter Jan Dijkman</i>	
DEEL I HISTORIE	
Van instituten naar instituut. Een schets van het WI en zijn voorgeschiedenis (1972-2018) <i>Jan Dirk Snel</i>	17
‘Niets is zo praktisch als een goede filosofie.’ Arie Oostlander en Hans Borstlap over het begin van het WI <i>Pieter Jan Dijkman</i>	61
Bijeen uit rijkdom <i>Pieter Gerrit Kroeger</i>	69
<i>Jos van Gennip: Wie met de tijdgeest heult, zal snel weduwnaar zijn</i>	78
Kritische dwarsliggers. Het CDA, het WI en de EVP: enkele grepen uit de geschiedenis <i>Alexander van Kessel</i>	81
DEEL II DENKEN	
Het herstel van het primaat van de samenleving <i>Theo Brinkel</i>	89
<i>Ab Klink: Wees concreet en graaf diep!</i>	96
Van denken naar doen. De hobbelige weg van rapport naar beleidspraktijk <i>Evert Jan van Asselt</i>	99

Een agendazettend tijdschrift <i>Marc Janssens en Jan Prij</i>	107
<i>Raymond Gradus: Bruggenhoofd tussen wetenschap en politiek</i>	112
DEEL III DENKTANKS	
Liever een denker dan een spindoctor <i>Hans Goslinga</i>	117
Living apart together? Denktanks en hun moederpartijen <i>Gerrit Voerman</i>	121
<i>Rien Fraanje: Zoek de aansluiting met de maatschappij</i>	134
Denken naar vermogen. De financiering van denktanks in vergelijkend perspectief <i>Arjen Siegmann</i>	137
<i>Pieter Jan Dijkman: Groot denken, klein kijken</i>	146
AUTEURS	149
COLOFON	151

VOORWOORD

- ▶ Veertig jaar Wetenschappelijk Instituut voor het CDA! Dat is een jubileum dat het alleszins verdient om bij stil te staan en om te vieren. Het stemt vooral tot dankbaarheid. Dankbaarheid voor het werk van al diegenen die in de afgelopen veertig jaren zich voor het instituut hebben ingezet. De naam, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI), verraaft een belangrijk deel van zijn doelstelling. Het woordje ‘voor’ is uitdrukking van een dienstbare opstelling; het WI wil voor alles dienstbaar zijn aan christendemocraten en christendemocratische bestuurders en politici in de praktijk van alledag.

Die dienstbaarheid heeft in de afgelopen vier decennia steeds voorop gestaan. Het CDA kon zich mede dankzij het WI steeds weer vernieuwen en originele en verrassende visies koppelen aan de traditionele uitgangspunten van de partij. Daardoor was de partij ook in staat om steeds weer antwoorden te formuleren op nieuwe uitdagingen die zich voordeden. Dat kwam tot uitdrukking in verkiezingsprogramma's, maar ook in de inbreng die het CDA kon leveren in regeerakkoorden van kabinetten of in het voeren van oppositie tegen kabinetten waar geen deel van werd uitgemaakt.

Het WI kon en kan dit alleen waarmaken als het onafhankelijk, onbaatzuchtig en onbevangen is. Onafhankelijk van de politieke waan van de dag, onbaatzuchtig als het gaat om de persoonlijke belangen van de bij het WI betrokken medewerkers en onbevangen als het gaat om het vinden van wetenschappelijk gefundeerde antwoorden op steeds weer nieuwe uitdagingen. Zo'n instituut is een niet te onderschatten verworvenheid; het houdt de partij vitaal en staat borg voor de toekomst.

In deze jubileumbundel, met als titel *Uit politieke overtuiging*, worden het bestaansrecht, het belang en de positie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA vanuit verschillende invalshoeken belicht. In het eerste deel, 'Historie', staat de vraag centraal hoe het instituut zich door de tijd heen heeft ontwikkeld. In de jaren zeventig waren de denktanks van KVP, ARP en CHU de drijvende krachten achter de totstandkoming van het CDA en in de veertig jaren die volgden, leverde het WI een belangrijke bijdrage aan het CDA door uiteenlopende vraagstukken te doordenken, zo beschrijft Jan Dirk Snel. Arie Oostlander en Hans Borstlap waren vanaf het vroegste begin betrokken bij het WI. Zij vertellen hoe het instituut in confrontatie met een aantal concrete beleidsthema's een politieke overtuiging wist op te bouwen. Het WI stuurde niet alleen op inhoud, zo laat Pieter Gerrit Kroeger zien: het stuurde ook op de vitaliteit van de inspiratie vanuit persoonlijke relaties met het CDA en met de CDA-Tweede Kamerfractie. En Alexander van Kessel analyseert de inbreng die het WI soms had bij beginseldebates binnen de Europese Volkspartij.

In het tweede deel, 'Denken', gaat het om de vraag hoe het christendemocratisch

gedachtegoed zich door de tijd heen heeft ontwikkeld. Theo Brinkel laat zien uit welke inspiratie het voor velen herkenbare concept van ‘de verantwoordelijke samenleving’ is ontwikkeld. Evert Jan van Asselt vraagt zich af wat nu factoren waren die maakten dat een WI-rapport invloedrijk, beleidsbepalend of juist ‘mislukt’ was. Marc Janssens en Jan Prij belichten de agendazettende rol van het WI-tijdschrift, *Christen Democratische Verkenningen*.

Het derde deel, ‘Denktanks’, stelt de vraag naar de positie van wetenschappelijke instituten in de Nederlandse politiek. De denktanks zijn onmisbaar voor een politiek die lijdt aan ‘de tirannie van het moment’, stelt Hans Goslinga. Gerrit Voerman plaatst de Nederlandse denktanks in een vergelijkend perspectief en onderzoekt hun relatie met de moederpartij. En Arjen Siegmann plaatst de financiering van de wetenschappelijke instituten in een internationaal vergelijkend perspectief.

Politieke overtuiging, dat was het sleutelbegrip dat de grondleggers van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA in de jaren zeventig inbrachten. Het was de gemeenschappelijke basis waarop KVP, ARP en CHU elkaar konden vinden in die nieuwe partij, het CDA. Het was ook het begrip waarop de denkers van het Wetenschappelijk Instituut aangesproken wilden worden. De christendemocratie was meer dan een mening, meer dan een middel om politieke standpunten achteraf te legitimeren; de christendemocratie viel samen met een mensbeeld, met een samenlevingsvisie, met een visie op de overheid, en daarmee was de doordenking van de christendemocratische filosofie een existentiële aangelegenheid.

In die politieke overtuiging gaat het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA voort. ‘Voor’ het CDA; dat is de uitdrukking van het vruchtbare spanningsveld tussen onafhankelijkheid en verbondenheid. Het WI is alleen relevant als de publicaties politiek toepasbaar zijn, zoals het CDA alleen relevant is als zijn beleid rust in een diep doorleefde filosofie over menselijke waardigheid en waardevol samenleven. Op dit snijvlak wil het instituut graag staan en met vereende krachten dienstbaar zijn aan de christendemocratie, aan de politiek en aan de samenleving.

Dit jubileumboek getuigt hiervan. We willen allen die aan de totstandkoming van dit boek hebben bijgedragen zeer hartelijk bedanken.

Lang leve het WI!

Drs. Pieter Jan Dijkman

Directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Prof. dr. Peter Essers

Voorzitter van het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

KAN EEN PARTIJ ZONDER

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT?

- ▶ Toen het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA werd opgericht, bestond het politieke landschap overzichtelijk uit drie ideologische hoofdstromingen: sociaaldemocratie, christendemocratie en liberalisme. Inmiddels is de maatschappelijke steun voor de gevestigde partijen afgekalfd en is de ideologische impact op beleid afgenomen. Maar als de politiek vervluchtigt en versplintert, worden vragen naar de oorsprong, het doel en het welzijn en de waardigheid van mensen alleen nog maar belangrijker. Dat biedt volop kansen voor christendemocraten om vanuit de rijke inspiratiebronnen hoopvolle, richtinggevende perspectieven voor de middellange termijn te blijven ontwikkelen.

door Evert Jan van Asselt, Theo Brinkel,
Petra van der Burg en Pieter Jan Dijkman

Veertig jaar is een respectabele leeftijd, in het gewone leven een belangrijke mijlpaal. ‘Het leven begint bij veertig’, zeggen we wel eens – enigszins troostend – wanneer de veertigste verjaardag zich aandient. Het is onmiskenbaar dat in deze levensfase de eerste rimpels zich aftekenen. Er zijn grijze haren aan de slapen, illusies die stuksloegen op de realiteit en dromen die niet waar werden. Maar er is ook die andere kant. Een veertiger weet vaak beter wie hij is, waar hij voor staat en gaat niet zelden meer ontspannen door het leven dan de zoekende dertiger die druk is met het bouwen van huizen als kastelen. Vitaliteit én ervaring kenmerken deze levensfase.

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is nu in die fase terechtgekomen. Vanuit bijbels perspectief gaat de loutering van veertig levensjaren dieper. Het heeft te maken met het leren verstaan van je roeping in en door de ingewikkeldheden van het aardse bestaan heen. Een roeping heeft haar mooie kanten – zij biedt zin, samengang en perspectief – maar is lang niet altijd comfortabel. Ze gaat niet zelden in tegen onze natuurlijke wensen en verlangens te reiken naar wat ons niet toebehoort, te vallen voor verleidingen van bouwen aan het ‘ik’ op rekening van het ‘jij’. Het is oermenselijk te vallen; met dat tekort leven we. Niettemin is het voor een wetenschappelijk insti-

tuut en voor een politieke partij mogelijk en waardevol om wenkende perspectieven te schetsen en zich te engageren voor meer gerechtigheid en het goede en vreedzame samenleven.

Veertig jaar geschiedenis laat zien dat het Wetenschappelijk Instituut belangrijk is geweest voor de partij. Het heeft vanaf de jaren tachtig de vier kernbegrippen solidariteit, gerechtigheid, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid ontwikkeld en deze decennialang uitgewerkt in hun betekenis voor de concrete politieke werkelijkheid waarin wij wonen, werken, leven en liefhebben. Of het CDA het ook zonder WI had gekund en zal kunnen, is een vraag die zich natuurlijk lastig laat beantwoorden. Een dergelijk CDA heeft tot nu toe nooit bestaan, dus vergelijkingsmateriaal ontbreekt. Maar een jubileummoment is wel een goed moment om ons te bezinnen op de vraag wat waardevol is. In de hectiek van alledag zijn we soms geneigd om daaraan voorbij te leven.

Deze bundel naar aanleiding van veertig jaar Wetenschappelijk Instituut voor het CDA wil geen afsluiting van een periode zijn, maar vooruitkijken, hoopvol en realistisch. Hoopvol, omdat de christendemocratische politieke filosofie nog steeds relevant is. Realistisch, omdat in de politieke werkelijkheid van vandaag de dag de positie van denktanks niet vanzelfsprekend is. Allereerst beschrijven we de hitte en schraalheid van het huidige politieke landschap waarin het WI moet zien te overleven zonder zich uit te leveren. Vervolgens gaan we in op de verleidingen en uitdagingen die dat met zich meebrengt voor zowel de partij als het instituut.

Het afkalvend belang van gevestigde politieke stromingen

In de twintigste eeuw bestond het politieke landschap grosso modo uit drie ideologische hoofdstromingen: sociaaldemocratie, christendemocratie en liberalisme. Politieke partijen oriënteerden zich op deze drie politieke filosofieën. Tegenwoordig hebben de klassieke sociaalde-

mocratische en christendemocratische partijen fors aan invloed ingeboet. Daarmee is ook de ideologische impact van de sociaaldemocratie en christendemocratie sterk verminderd. Deze afname is slechts ten dele ten gunste van het liberalisme gekomen. Nieuwe partijen die nogal eens gericht zijn op een deelbelang of de belangen van een specifieke maatschappelijke groepering hebben een belangrijk deel van de ruimte opgevuld. Denk daarbij aan ouderenpartijen, immigrantenpartijen of partijen waarin het belang van de dieren of het bestrijden van de in hun ogen onwenselijke toename van de invloed van de islam centraal staat.

Partijcongressen zijn goed georkestreerde shows geworden met de leden als welwillende toeschouwers.

Niet alleen is de brede maatschappelijke steun voor de traditionele partijen verminderd, ook de ledenaantallen zijn sterk afgenomen. Bij zijn oprichting had het CDA zo'n 160.000 leden. Tegenwoordig zijn dat er nog maar 46.000. Die trend geldt voor alle partijen. Volgens het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen hadden de partijen die in 1960 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren in totaal ongeveer 730.000 leden. Begin 2018 was dit ledenaantal geslonken tot iets meer dan 300.000 leden. Jarenlang overtrof de uitstroom van leden de toestroom. Het partijlid lijkt soms een uitstervende soort en dus ook de ledenpartij. De eerste partij zonder leden is er dan ook al, de PVV. Dat is op zichzelf genomen niet eens zo vreemd. Het hebben van leden is immers niet noodzakelijk om te kunnen functioneren in het parlement: het gaat om stemmers.

Daarnaast blijkt het voor gevestigde partijen niet eenvoudig om een echte ledenpartij te zijn. Mensen laten

zich niet zo makkelijk mobiliseren. De 5.000 leden op het bijzonder partijcongres van het CDA in oktober 2010 waren een uitzondering. Maar misschien struikelen partijen soms ook over hun eigen voeten. Het lijkt erop dat traditionele partijen soms kopschuw zijn om leden werkelijk inspraak te geven. Dat leidt ertoe dat partijcongressen goed georkestreerde shows zijn geworden met de leden als welwillende toeschouwers, en niet als een serieuze partners in het politieke debat. Dat motiveert natuurlijk niet om de zaterdag op te offeren. Het neemt niet weg dat alle politieke partijen op allerlei manieren zoeken naar nieuwe vormen om bijeen te komen en leden en belangstellenden betrokken te laten zijn. Van meet-ups tot een Dag van de christendemocratie. Daarin staan zij alle voor de uitdaging om stabiliteit te vinden in een instabiele context.

Vluchtigheid, volatiliteit en versplintering

De politieke partij, die inmiddels geen ledenpartij meer is, moet immers opereren in een omgeving waar een verbindende ideologie niet meer aanspreekt en vooral deelbelangen in het centrum van de aandacht staan. De volgende vier tendensen zetten daarbij de toon: de invloed van de media; de wispelturigheid van de kiezer; de versplintering van het politieke landschap; het belang van de lijsttrekker.

De eerste tendens is de toegenomen invloed van de media. Politieke partijen zijn steeds meer aangewezen op de media om hun boodschap over het voetlicht te brengen. Onder de verzamelnaam media gaan uiteraard vogels van allerlei pluimage schuil: van gedegen onderzoeksjournalisten met diepgravende kennis van het onderwerp waar zij over berichten tot de bonte verzameling social media waar van alles en nog wat wordt gespuid, liefst in 140 tekens. In een maatschappij waar tijd een schaars goed is, hebben juist die snelle media sterk aan invloed gewonnen. Dat leidt tot toenemende aandacht voor personen en hun emoties, voor meningen boven feiten, voor saillante details, machtsconflicten en nieuwe dingen. Daarbij komt dat het nieuws vluchtig is. Even krijgt iets

aandacht, en dan is er weer het volgende item. Dat is voor partijen die de inhoud voorop willen stellen, lastig opereren.

De tweede factor is de wispelturigheid van de kiezer, die bij een volgende verkiezing zonder scrupules op een andere partij stemt of thuisblijft. De politieke volatiliteit is groot; verkiezingsuitslagen zijn net beurskoersen. De partij die regeringsverantwoordelijkheid neemt, merkt al snel dat de loyaliteit van de kiezer als sneeuw voor de zon verdwijnt wanneer ingewikkelde vraagstukken niet zomaar even zijn opgelost of wanneer er moeilijke keuzes gemaakt moeten worden die mensen in hun portemonnee treffen of een grens stellen aan comfortabele gewoontes die de samenleving of onze leefwereld als geheel raken. De ene verkiezingen scoor je goed, de verkiezing erna ben je gedecimeerd; en omgekeerd. Het overkwam D66, dat niet lang geleden drie zetels had. En ook de PvdA en het CDA halveerden bijna na een eerdere goede uitslag.

Op de derde plaats zien we dat het politieke landschap versplintert. In de huidige peilingen zijn er dertien partijen met drie of meer zetels, waarvan acht partijen tien of meer virtuele zetels hebben. Wees als kiezer dan maar in staat om de verschillende partijen uit elkaar te houden. En wees als politieke partij maar eens in staat om je van de andere te onderscheiden. Momenteel zijn de volgende partijen in de Tweede Kamer vertegenwoordigd: FvD, PVV, SGP, VVD, CDA, CU, D66, GL, PvdA, SP, PvdD, Denk en 50Plus.

Nederland kent geen kiesdrempel. Daardoor zijn de toetredingsdrempels tot de markt voor politieke partijen laag. Forum voor Democratie en Partij voor de Dieren zijn echte startups. Maar Denk en PVV konden ontstaan als afsplitsingen in het parlement van de PvdA en VVD. De nieuwe partijen hebben een specifieke boodschap, terwijl bestaande partijen een breder verhaal hebben. Dat geeft nieuwe partijen een voordeel.

Al langer zien we het verschijnsel dat traditionele partijen vleugels of vleugelpartijen hebben. De PvdA

heeft de SP, GroenLinks de PvdD, de VVD het FvD. De vleugelpartijen zijn radicaler dan de volkspartijen. Het zijn vaker getuigenispartijen, die niet zozeer streven naar macht, maar die eerder hun principes bij anderen onder de aandacht willen brengen. Hun achterban is stabiel omdat die om inhoudelijke redenen voor de partij kiest. De moederpartijen hebben last van de vleugelpartijen, omdat die de principiële kiezers afsnoepen. Maar ook bij de vleugelpartijen zien we dat als de partij groeit, de volatiliteit toeneemt en ze gaan lijken op de grotere partijen.

De strijd in de huidige politieke arena is de meedogenloze strijd om het voortbestaan.

Tegen deze achtergrond is de vierde factor, namelijk de vooraanstaande rol van de politieke leider, niet vreemd. De voorman of voorvrouw geeft de partij letterlijk smoel. Een aansprekende lijsttrekker die het goed doet in de media is onmisbaar. Niet alleen wat hij of zij vindt, maar zeker net zo belangrijk is wie hij of zij is. Dus verschijnen ze in tv-programma's die vroeger werden gemeden. Tegelijkertijd zien we dat partijleiders jonger worden, de politieke houdbaarheid korter wordt en de lange termijn minder belangrijk.

Het veranderend karakter van politieke partijen en de vier factoren van de invloed van de media, de wispelturigheid van de kiezer, de versplintering van het politieke landschap en het belang van de lijsttrekker, leiden ertoe dat het belang van ideologie, van de politieke filosofie, op de achtergrond raakt. Dat brengt politieke partijen in een lastig vaarwater. De strijd in de huidige politieke arena is de meedogenloze strijd om het voortbestaan. Als je gehoor wil krijgen, moet je de taal van de tijd spreken. Het is zonneklaar dat je zonder stem aan de kant staat en dat mag niet te lang duren, anders is het voorbij

en vult een ander het gat dat jij liet vallen. Welke offers is een partij bereid om daarvoor te brengen en welke goederen doe je in de uitverkoop?

In de greep van marketingonderzoek

Politieke partijen kunnen nog wel degelijk opereren als stromingen met volgers en sympathisanten, maar zij zijn, zoals opgemerkt, nauwelijks meer ledenpartijen. De grote vraag is: wat zijn ze dan nog wel? Lange tijd presenteerden partijen zichzelf vooral via een set aan overtuigingen, mensbeeld, maatschappijbeeld en politiek-inhoudelijke strijdpunten. Tegenwoordig wordt de partij dikwijls als een merk neergezet, waarbij dat merk (CDA, VVD, GroenLinks) niet zozeer verwijst naar een bepaalde set aan overtuigingen en politiek-inhoudelijke opvattingen, maar veelmeer naar zichzelf, als merk. En dit partijmerk moet dan bij bepaalde 'leefstijlen' of 'Mentality-milieus' van potentiële kiezersgoepen een bepaald verlangen of een gevoel oproepen.

Het branden van een politieke partij tot merk heeft voordelen. Merken roepen een beeld op. Dit kan krachtig zijn en een bepaald gevoel teweegbrengen, van vertrouwen, vernieuwing of juist bescherming van het bestaande. De grootste concerns ter wereld hebben de macht van deze 'brand-identities' aan den lijve ervaren, zodra zij een deuk in hun imago opliepen: associatie met milieuvervuiling of kinderarbeid kan miljoenen consumenten van de ene dag op de andere dag vervreemden.

Maar de verschuiving in de richting van een merkendemocratie is ook weer niet onschuldig. Een groot nadeel is dat burgers versimpeld worden voorgesteld. In een merkendemocratie wordt het de moderne kiezer wel heel gemakkelijk gemaakt om zich te gedragen als een moderne consument: die is in toenemende mate geneigd om een 'impulsaankoop' te doen op basis van een door een merk overgebracht gevoel. De werkelijkheid is natuurlijk dat burgers verantwoordelijke, betrokken wezens zijn met diepere overtuigingen, waardoor ze bijvoorbeeld

democratie associëren met begrippen als vrijheid, verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid. Zelfs als burgers hun verontwaardiging over de politiek uiten, kan dat worden geduid als een uiting van betrokkenheid.

Een ander nadeel is dat de rol van politieke partijen versimpeld wordt voorgesteld. Op zichzelf genomen is er natuurlijk niets mis mee dat een partij zich goed op de hoogte stelt van wat er leeft in de samenleving. Maar als een partij zich uitlevert aan louter marketingdenken, bestaat het gevaar dat zij volgend wordt in plaats van leidend, waarbij de politieke filosofie niet meer als kritisch tegenóver functioneert maar als legitimatie achteraf. Op die manier verliest de eigen politieke filosofie haar primaat. Hooguit wordt zij nog gebruikt om de politieke standpunten achteraf te legitimeren, niet meer om vooraf het perspectief te bepalen. En zonder daarbij voorbij te willen gaan aan de druk waaronder een politieke partij moet opereren, moet hierbij toch de oeroude vraag worden gesteld of je de wereld moet willen winnen ten koste van je ziel.

De noodzaak van een politieke overtuiging

Voor het dragen van politieke verantwoordelijkheid is invloed noodzakelijk. Politieke invloed is inderdaad ook een kwestie van goede marketing. Het hebben van een goed geoliede campagnemachine is voorwaarde voor invloed en dus voor het verwezenlijken van idealen. Dus in zekere zin is een politieke stellingname een ‘product’ dat aan de man gebracht moet worden. Maar de vraag is hoever dit mag gaan. Komt er een moment dat idealen de marketing in de weg staan? Het gaat er ten principale om wat eerst komt, de boodschap of de ontvanger. In die relatie tussen boodschap en ontvanger zit een spanning. Wat als de boodschap bij een deel van de ontvangers niet landt of aankomt, passen we dan de boodschap aan? Of verzwijgen we haar? De onderliggende vraag daarbij is of een politieke partij een merk is of de uitdrukking van fundamentele waardeoriëntaties die in een samenleving

aanwezig zijn. Is een partij een vehikel voor politieke aspiraties van de enkeling, of verenigt ze de waarden en belangen van een bepaalde groep in de maatschappij?

Natuurlijk moet de boodschap aansluiten bij de idealen en verwachtingen van de kiezer. Dat is werk voor de communicatieafdeling. Maar de boodschap moet ook aansluiten bij datgene waar de partij écht voor staat. Bij het CDA heeft dat met de politieke overtuiging te maken. Cruciaal is dat voortdurend vanuit de christendemocratische uitgangspunten naar de maatschappelijke vraagstukken van vandaag en de toekomst wordt gekeken. Alleen dan is het merk CDA geloofwaardig. Een politieke overtuiging zorgt voor consistentie in de politieke standpunten omdat zij een normatieve opvatting over de inrichting van de samenleving biedt. Dáár ligt het werk voor het WI.

Een politieke partij kan immers niet te veel weglopen bij haar eigen politieke filosofie. Het meebuigen met het publiek heeft een grens. Behalve de persoon van de lijsttrekker en het imago van de partij is er namelijk nog de inhoud die de partij onderscheidt van andere partijen, de bezieling. Het is funest voor een merk wanneer het niet meer onderscheidend is. De christendemocratische politieke overtuiging waarborgt dat; het is het hart van dat onderscheid. Dat moet continu worden gevoed.

De politieke overtuiging is meer dan een setje tools (om in marketingjargon te blijven) om tot een politiek programma te komen. Zeker voor de christendemocratie geldt dat de politieke overtuiging invloed uitoefent op de manier waarop we naar de werkelijkheid kijken. Een christendemocraat ziet een andere werkelijkheid dan een socialist. In de zorg ziet de christendemocraat de patiënt ten principale niet als consument. De mens is immers een zorgzaam wezen; we leven van zorg van anderen voor ons en van de zorg die wij anderen geven. Het zorgstelsel moet zo ingericht zijn dat daaraan recht gedaan wordt, dat zorg als een relatie wordt beschouwd. In het migratievraagstuk ziet de christendemocraat mensen die zijn losgeraakt van de gemeenschappen waar zij deel van hebben

uitgemaakt en hun heil of hun carrière in een ander land zoeken en daar voor vragen over hun identiteit komen te staan. De situatie in landen van vertrek en de situatie in de landen van aankomst moeten daarom in het beleid meegenomen worden. Dat is de fundamentele reden waarom klassieke WI-rapporten beginnen met de uitgangspunten.

*Een christendemocraat ziet
een andere werkelijkheid dan
een socialist.*

Het belang van denktanks voor politieke partijen

In alle drukte van het bestaan en snelheid op het politieke toneel kunnen wetenschappelijke instituten de trage vragen stellen en de actualiteit van de eigen politieke overtuiging onder woorden brengen. Ze kunnen de thema's die in de wetenschap worden aangesneden vertalen naar de politieke context en van oplossingen voorzien. Wetenschappelijke instituten kunnen in alle rust moeilijke of controversiële onderwerpen bestuderen. Daarom zijn de denktanks intermediair tussen politiek, wetenschap, samenleving en, in het geval van het WI voor het CDA, ook de kerken.

Wetenschappelijke instituten kunnen voor de visievorming vaak gebruik maken van inspirerende netwerken. Zo kunnen ze gemakkelijker dan hun moederpartijen denksessies organiseren met deskundigen, wetenschappers of opiniemakers. De denktanks onderhouden veelal ook contacten met verwante instituten in andere landen. Het WI voor het CDA werkt bijvoorbeeld samen met de Konrad Adenauer Stiftung (KAS), de denktank van de CDU in Duitsland, en het Wilfried Martens Centre for European Studies, de denktank van de Europese Volkspartij (EVP) in Brussel.

De wetenschappelijke bureaus kennen een grote

variëteit aan werkwijzen om hun doelen te bereiken.

De meeste instituten hebben een tijdschrift¹, publiceren studies en houden bijeenkomsten, maar verder verschillen de werkwijzen van wetenschappelijke bureaus nogal. Nogal wat denktanks organiseren, al dan niet samen met de moederpartij, een jaarlijkse lezing. Het zijn dikwijls interessante mogelijkheden om het debat aan te jagen of in gesprek te gaan met andersdenkenden. Het is verder gebruikelijk dat medewerkers van een denktank hun medewerking verlenen aan zomerscholen of kadertrainingen. Scholing is een beproefde manier om de ideologische eenheid in de partij te bevorderen en het gedachtegoed door te geven.

Opvallende zaken zijn er ook. De Nicolaas G. Pierson Foundation, het wetenschappelijk bureau van de Partij voor de Dieren, maakt films en animaties. Het heeft in 2007 een documentaire gemaakt, *Meat the Truth*, waarvan ook een internationale versie is verschenen. De Teldersstichting organiseert Telderstafels, rotary-achtige diners pensants in een klein gezelschap met een uitdagende spreker. De wetenschappelijke bureaus van CDA en ChristenUnie hebben fellowships. Het WI voor het CDA organiseert een Dag van de christendemocratie en periodiek een zogeheten jong-WI, in samenwerking met de jongerenafdeling van het CDA. Het Renaissance Instituut (FvD) pakt het nog weer anders aan. Het verstrekt beurzen (van 500 à 5000 euro) voor documentaires, essaybundels, events en symposia. In feite een slimme manier om het werk uit te besteden, met uiteraard minder aandacht voor de ideologische relatie met de politieke beweging. De veelkleurigheid van werkwijzen van de denktanks is opvallend.

Wetenschappelijke instituten hebben heel verschillende aandachtsgebieden, passend bij hun ideologie. De focus van politieke denktanks loopt sterk uiteen. In die zin versterken de denktanks het profiel van een partij. Het wetenschappelijk bureau van GroenLinks focust zich vooral op groene thema's, dat van de Partij voor de

Dieren uiteraard op dier en natuur. De Guido de Brès-Stichting van de SGP legt de nadruk op morele onderwerpen als gewetensvrijheid, huwelijkse trouw en medische ethiek. De Hans van Mierlo Stichting (D66) legt zich toe op democratie, werk en burgerschap, het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie op christelijk-sociale thema's zoals rond duurzaamheid en het gezin, het bureau van de SP op marktwerking en kapitalisme.

De geschriften van de verschillende denktanks bieden de mogelijkheid om de politieke stromingen ideologisch met elkaar te vergelijken, omdat hun studies zich vaak rekenschap geven van de traditie waar ze vandaan komen. Veel rapporten van het WI voor het CDA kennen een hoofdstuk met de titel 'christendemocratische uitgangspunten' of een variant daarop. Zijn publicaties gaan in op grote vraagstukken rondom belastingheffing, pensioenen en zorg, maar ook en vooral op de eigen ingewikkelde dynamiek van onderliggende dragende of juist chaotiserende krachten als angst, hoop, verlangen en geborgenheid. Dat geldt ook voor de studies van andere denktanks. De wetenschappelijke instituten zijn aldus de voorbereiders van de verkiezingsprogramma's en de campagnes die erop volgen.

Tot slot zijn de denktanks ook kraamkamer voor politiek talent. Twee minister-presidenten (Joop den Uyl en Jan Peter Balkenende), drie ministers (Jozias van Aartsen, André Rouvoet en Ab Klink), twee fractieleiders (Gert-Jan Segers en Femke Halsema) en meerdere parlementariërs werkten voorheen bij een wetenschappelijk instituut. Van Aartsen en Halsema schopten het tot burgemeester van een grote stad. Ayaan Hirsi Ali is wereldwijd bekend. En wie weet welk talent er momenteel rondloopt bij een van de denktanks. Denken en leiding geven gaan kennelijk goed samen.

Hoopvolle, richtinggevende perspectieven

De ontwikkeling van het denken van de christendemocratie in Nederland en Europa is historisch gezien gevormd

door het bieden van een alternatief voor het conservatisme en het afgeven op de moderniteit, een alternatief voor het liberalisme en de nachtwakerstaat en een alternatief voor het socialisme en de verzorgingsstaat. De grote ideologische uitdaging van deze tijd is het bieden van een alternatief voor nationalisme en populisme. En dat vraagt om een voortdurend zoeken naar evenwicht. Mensen komen tot hun recht in hun eigen levensverbanden met een herkenbare identiteit. En tegelijk is het steeds opnieuw de uitdaging om daar overheen de ander in het oog te blijven houden.

De grote ideologische uitdaging van deze tijd is het bieden van een alternatief voor nationalisme en populisme.

De christendemocratie beschikt daarbij over een inspiratie die boven de beslommingen van de dagelijkse politieke praktijk uitstijgt, een blijde boodschap die voor onze geschiedenis uitloopt. Deze is een gave, opgave en belofte tegelijk, zoals het *Program van Uitgangspunten* dat zo mooi noemt. Het moet maar eens gezegd worden. Vanuit die rijke Bron, vanuit het Evangelie en in dialoog met de situatie in het Nederland van vandaag, is de politieke overtuiging van het CDA ontstaan. Het is de kunst om daar in alle menselijke kwetsbaarheid die ons eigen is, trouw aan te blijven. En er is een wetenschappelijk instituut voor nodig om de inspiratie te benoemen en naar de actualiteit te vertalen.

CDA-politici zijn geroepen om in het hier en nu politiek te bedrijven. Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is daarentegen geroepen om hoopvolle, richtinggevende perspectieven voor de middellange en lange termijn te ontwikkelen, om samenhang in het christende-

mocratische mensbeeld en maatschappijbeeld aan te brengen, om betrouwbare oriëntaties te bieden in een context die vastigheid ontbeert. Zijn roeping is het om zich niet te laten opjagen door overspannen verwachtingen van kiezers. Het leven is immers niet oneindig, de overheid kan niet alles voor iedereen zijn, de oplossing voor menselijke problemen ligt lang niet altijd in meer en extra regels en ook een paar procent koopkrachtverbetering is geen garantie voor een waardevol leven. Dit zijn uiteindelijk allemaal zaken die de overheid niet tot stand kan brengen, maar die ons ten diepste worden geschonken op basis van waarachtige solidariteit en trouw in onze persoonlijke rela-

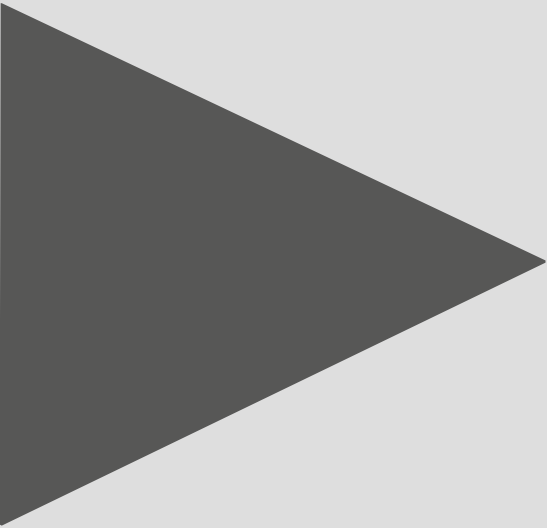
ties en verbanden, waarin de een de ander uitnemender acht dan zichzelf.

Voor de christendemocratie als partij en als beweging is het essentieel de band met het verleden te bewaren, de verbinding te blijven zoeken met de christendemocratische wortels, met de Bijbel als inspiratiebron, met het zicht op een hoopvolle toekomst. Als de boodschap van liefde geen vertaling meer krijgt in het politieke domein, wordt de politiek functioneel, rationeel en angstig. Het CDA heeft de christendemocratische politieke overtuiging hard nodig. En veertig jaar ervaring laat zien: het CDA heeft het Wetenschappelijk Instituut hard nodig.

¹ Alleen de namen van de tijdschriften van denktanks zijn al fraai: *Zicht* (SGP), *Idee* (D66), *Spanning* (SP), *De Helling* (GroenLinks). De traditionele partijen hebben de minst spannende namen: *Liberaal Reveil* (VVD), *Christen Democratische Verkenningen* (CDA), *Socialisme en Democratie* (PvdA).

DEEL I

HISTORIE

**'HET WI WIST IN
CONFRONTATIE MET EEN
AANTAL CONCRETE
BELEIDSTERREINEN EEN EIGEN
POLITIEKE OVERTUIGING
OP TE BOUWEN.'**

VAN INSTITUTEN NAAR INSTITUUT

EEN SCHETS VAN HET WI EN ZIJN VOORGESCHIEDENIS (1972-2018)

- ▶ Op 15 december 1977 werd de Stichting Studiecentrum CDA opgericht, de voorloper van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Sinds 1972 waren de denktanks van KVP, ARP en CHU langzaamaan naar elkaar toegegroeid. Het WI wist een eigen, christendemocratische politieke overtuiging op te bouwen. Na de totstandkoming van het CDA in 1980 leverde het WI een belangrijke bijdrage aan de doordenking van politieke en maatschappelijke vraagstukken.

————— door Jan Dirk Snel —————

‘In Den Haag heeft vanochtend het congres van het CDA het samengaan van KVP, ARP en CHU en rechtstreekse CDA’ers op basis van een gemeenschappelijk program van uitgangspunten goedgekeurd. Vanmiddag zal het fusieprotocol officieel ondertekend worden en dan is het CDA als eenheidspartij een feit. Het fusiecongres van het CDA wordt bijgewoond door vertegenwoordigers van verschillende andere politieke partijen: PvdA, VVD, D’66 en DS’70. Ook het Duitse CDU en de Belgische CVP zijn aanwezig.’ Dat meldde het radiobulletin van het ANP op Hilversum II op zaterdag 11 oktober 1980 om half één.

De nieuwslezer vervolgde: ‘Er was in de ochtendzitting veel lof voor professor Steenkamp, die door de politiek woordvoerder, de heer Lubbers, werd omschreven als zowel de architect als de metselaar van het CDA. Professor Kooijmans bood de heer Steenkamp het eerste exemplaar aan van een boek dat de groei naar het CDA

beschrijft. De heer Lubbers stelde in zijn toespraak dat het nieuwe CDA vooral de plicht heeft te streven naar een andere organisatie van de samenleving om een einde te maken aan het gevoel van machteloosheid dat vooral bij de jongeren kan worden geconstateerd. De economie moet naar de mensen toegebracht worden, aldus de heer Lubbers. Er moet meer democratie komen, desnoods met wat minder productiviteit. Waar het vooral om gaat, is weer nieuw perspectief te openen voor mensen die het nu vaak niet meer zien zitten.’

Om één uur zou het bericht nog eens herhaald worden, nu ook op Hilversum I en III. In alle beknoptheid is het een boeiende tekst, die treffend de geestelijke atmosfeer van het jonge CDA schetst. Waar het hier echter om moet gaan, is dat boek. De omschrijving van de strekking gaf in feite al de titel: *De groei naar het CDA*. Het was samengesteld en geredigeerd – zo luidt de bescheiden

aanduiding in het colofon, maar zeg maar gerust: geschreven – door Hans Borstlap en Kees Klop, respectievelijk de secretaris en de voorzitter van de werkgroep uit de drie wetenschappelijke instituten van de fusierende partijen, die dit boekwerk ‘bij wijze van gelukwens’ aanboden ‘aan al diegenen die een bijdrage hebben geleverd aan het fusieproces van het CDA.’

Blijkens de ondertitel wilde het ‘momenten en impressies uit dertien bewogen jaren’, vanaf 1967 dus, bieden. Het was geschreven op grond van wat 52 deelnemers aan het fusieproces op grond van hun geheugen of hun aantekeningen de samenstellers toevertrouwd hadden. Het pretendeerde, aldus het ten geleide, dan ook ‘geen wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving’ te zijn, maar een *document humain*, ‘een relaas van hoe een aantal betrokkenen de groei naar het CDA persoonlijk heeft beleefd’. Tegelijk echter, betoogden de drie ondertekenaars lichtelijk in tegenspraak met het voorgaande, beoogde het wel ‘een zo objectief mogelijke weergave’ te zijn. Maar kennelijk doelden ze daarbij vooral op de chronologische weergave van een aantal kerngebeurtenissen. Of ook op de nauwgezette optekening van de deels uiteraard persoonlijke impressies.

Dit inleidende woord was ondertekend door de voorzitters van de drie wetenschappelijke instituten van de partijen die nu ophielden te bestaan: prof. mr. Peter Kooijmans van de Dr. Abraham Kuiperstichting (ARP), dr. Gerard Veringa van het Centrum voor Staatkundige Vorming (KVP) en prof. dr. Eric Bleumink van de Jhr. mr. A.F. de Savornin Lohmanstichting (CHU). Al stonden die voornamen er in die dagen nog niet bij. De volgorde weerspiegelt zowel de chronologie als het gewicht van de drie instellingen. De Kuiperstichting werd in 1921 opgericht en begon in 1922 haar werkzaamheden in het woonhuis van Abraham Kuiper (1837-1920) aan de Haagse Kanaalstaat, dat Hendrik Colijn direct na diens dood had aangekocht voor de partij die in 1879 op zijn initiatief was opgericht. Het Centrum voor Staatkundige Vorming

was augustus 1945 opgericht, als zelfstandig orgaan nog georiënteerd op de oude RKSP, maar wel als teken van de vernieuwing waar in december van datzelfde jaar de transformatie van die partij in de KVP uit voortkwam. De Lohmanstichting tenslotte zag in 1955 het licht, nadat de algemene vergadering van de CHU, die sinds 1908 bestond, het voorgaande jaar een voorstel van de unieraad met instemming had begroet.

De gedachte kan al snel opkomen dat het vast geen toeval was dat juist Kooijmans als vertegenwoordiger van de oudste en krachtigste instantie het boek mocht aanbieden. Ook de twee auteurs waren verbonden aan de Kuiperstichting, al waren de beide andere werkgroepsleden afkomstig uit de KVP en de CHU. De werkelijkheid was iets ingewikkelder. Of eigenlijk: simpeler. Kooijmans stond er namens alle drie – en dat omdat hij primair sprak namens een instelling die vrijwel niemand kende. Op het titelblad stond met zoveel woorden dat het boek ter gelegenheid van de fusie werd uitgegeven ‘in opdracht van de wetenschappelijke instituten van het CDA’, een meervoud dus. Maar op de voorzijde stond pontificaal ‘Wetenschappelijk instituut CDA’, een enkelvoud dus. Die verwarring markeert de overgang. De nieuwe naam was ook nog niet helemaal correct. Die zou Wetenschappelijk Instituut voor het CDA – let op: *voor*, niet *van* – worden. Kooijmans mocht het boek aan de scheidende voorzitter van het CDA aanbieden, omdat hijzelf op dat moment voorzitter was van de Stichting Studiecentrum CDA.

Die stichting was in de donkere dagen voor de kerst van 1977, op donderdag 15 december, bij notariële akte opgericht. Het CDA had dat jaar op 25 mei voor het eerst met één lijst meegedaan aan de Tweede Kamerverkiezingen en sindsdien was er één fractie. Alleen al vanwege subsidiëring door de overheid was het nodig één gelieerde stichting op te richten, die kon fungeren als samenwerkingsorgaan van de drie wetenschappelijke instituten. Maar eens moest het er toch van komen. De statuten van het CDA, die op 25 april 1975 van kracht

waren geworden, beoogden de weg aan te duiden ‘waarop de federatie zich geleidelijk om kan zetten in een partij’. Zijn doelstelling wilde het CDA onder meer bereiken door ‘de eenwording van de 3 partijsecretariaten en de 3 wetenschappelijke bureaus te bevorderen’. Dat was precies wat er gebeurde met de oprichting van de Stichting Studiecentrum CDA: het ging nog niet om eenwording, maar die kwam aldus wel een stap dichterbij.

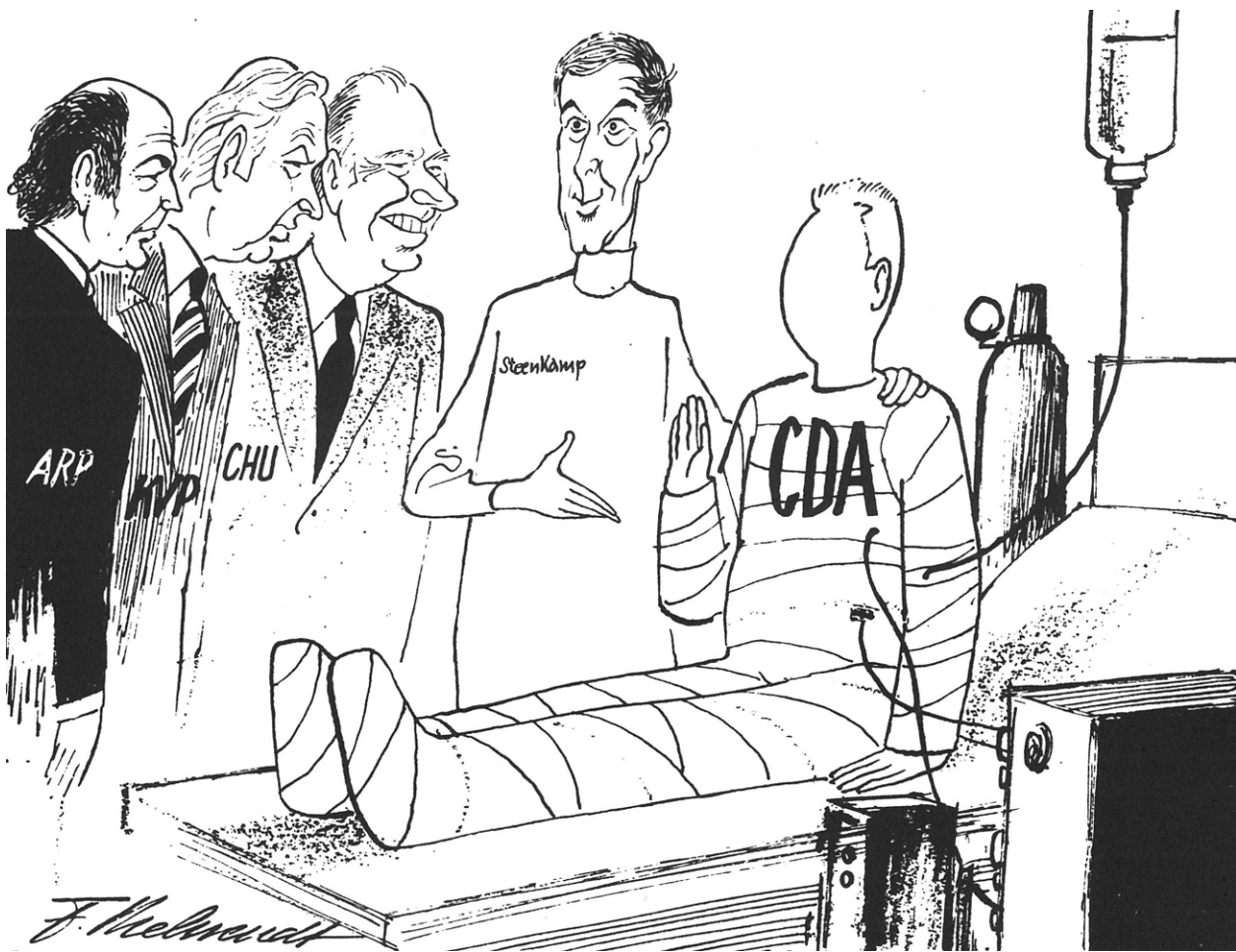
De drie partijstichtingen leverden ieder twee bestuursleden, waaronder hun voorzitter. Elk jaar kreeg een andere club de leiding: eerst de KVP, toen de CHU en tot slot de ARP. Aldus fungeerde tot eind 1978 Veringa als voorzitter, opgevolgd door Bleumink in 1979 en Kooijmans in 1980. De directeuren der drie wetenschappelijke instituten, die adviserend lid werden, verzorgden beurtelings het secretariaat. Achtereenvolgens waren dat Frank A. Bibo van het Centrum voor Staatkundige Vorming, mevrouw Eske Sleijser-Tegelaar van de Lohmanstichting en Arie Oostlander van de Kuiperstichting. Naar buiten toe veranderde er niets. Al sinds 1972 werkten de drie studiecentra intensief samen en tot de fusie in 1980 zouden ze zich blijven presenteren als drie samenwerkende ‘wetenschappelijke instituten’ – meervoud dus – van de KVP, de ARP en de CHU, of in toenemende mate simpelweg: het CDA.

Vanaf 1977 kreeg elk jaar een andere club de leiding: eerst de KVP, toen de CHU en tot slot de ARP.

Aan wie kon Kooijmans *De groei naar het CDA* anders aanbieden dan aan professor Piet Steenkamp? Deze Eindhovense hoogleraar was immers de hoofdpersoon van het verhaal, althans vanaf het moment dat op 1 februari 1972 de Contactraad van de drie confessionele partijen voor het eerst onder zijn leiding bijeenkwam. Het was ook

zo ongeveer het moment waarop de samenwerking tussen de drie wetenschappelijke instituten vorm kreeg. In de persoon van Frank Bibo, Jan Krajenbrink en Kees Dekker, die echter primair het ambt van burgemeester vervulde, in Elburg en vanaf dat jaar Hattem, werden het CSV, de Kuiperstichting en de Lohmanstichting verantwoordelijk voor het secretariaat. Aangezien de Kuiperstichting over de meeste capaciteit beschikte, had die in een onderling overleg tussen de drie bureaus al in november 1971 aangeboden het meeste werk op zich te nemen. Piet Steenkamp was het ook die eigenhandig het concept schreef voor de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij. Een politieke strategie voor de zeventiger jaren*, die al op 17 juni werd vastgesteld. Een jaar later, op 23 juni 1973, werd Steenkamp ook de voorzitter van de opvolger, het zogenaamde Bestuursorgaan van het Christen Democratisch Appèl, de naam die op dat moment geïntroduceerd werd (en die direct bij de Kiesraad vastgelegd werd). Krajenbrink bleef secretaris. En toen het CDA in 1975 echt een ‘politieke organisatie’ met een eigen rechtspersoonlijkheid werd, bleef het tweetal dezelfde functies bekleden.

Tot de fusie dus. Op het congres van 11 oktober gaf de architect die volgens fractievoorzitter Ruud Lubbers zelf mee metselde, de voorzittershamer over aan Piet Bukman. Steenkamp werd tot erevoorzitter benoemd. Maar hij was geen Mozes die de Jordaan niet zou oversteken. Vrijwel meteen zou hij een nieuwe functie op zich nemen: hij volgde Kooijmans op als voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Althans, dat was de naam die vanaf het nulnummer van *Christen Democratische Verkenningen*, dat binnen twee maanden zou verschijnen, voortaan openlijk gebruikt werd. Pas een jaar later, op de najaarspartijraad van 21 november 1981 te Breda, werd formeel besloten om de naam Stichting Studiecentrum CDA te wijzigen in Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en pas op 25 mei 1982 zou dat bij de notaris zijn beslag krijgen. Maar een kniesoor die daar oplet.

Cartoon van F. Behrendt uit het Parool.

De drie

In *De groei naar het CDA* zou de partij ‘een rooskleurig beeld’ van zijn eigen ontstaansgeschiedenis geschetst hebben, oordeelde later een historicus. En hij lichtte dat aldus toe: ‘In dit werkje wordt deze geschiedenis beschreven als een groeiproces dat weliswaar met enige crises gepaard ging, maar door de diepere verbondenheid van de partners toch onvermijdelijk tot iets mooiers moest leiden.’ Het is de vraag of dat oordeel rechtvaardig is. In hun slotbeschouwing reppen de auteurs van *De groei* immers van ‘een soms beklemmend proces’, dat inderdaad met ‘strubbelingen’ gepaard ging, in een klimaat dat ‘niet ideaal’ was. ‘Wat nu opvalt’, merkten ze op, ‘is, dat de vorming van het CDA niet alleen in hooggestemde sfeer heeft plaatsgevonden. Het is in feite een aaneenschakeling van moeilijkheden, tegenstellingen en onderhandelingen.’ Dat gold vooral voor de zeer zichtbare verhoudingen in de politieke top. Aan de basis, die minder in de schijnwerpers stond, was in feite wel degelijk sprake van een geleidelijk groeiproces. En wat betreft de drie wetenschappelijke instituten is een rooskleurig verhaal waarschijnlijk geheel op zijn plaats. De twee samenstellers waren verbonden aan de Kuypersstichting van de ARP. De paradox is dat de partij die politiek het meest tegenstribbelde om tot één gefuseerde partij te komen, organisatorisch het meest intensief bijdroeg aan de totstandkoming van het CDA.

1972, het jaar dat voor KVP en CHU electoraal zo dramatisch afliep, werd voor de wetenschappelijke bureaus het jaar van overgang, van afronding, nieuw begin en soms ook van continuering. Dat jaar verschenen in feite de laatste zelfstandige studies. Bij de Lohmansstichting waren het merendeels korte notities. Alleen een rapport van de commissie welzijnsbeleid en volksgezondheid, *Naar een integraal systeem van welzijnszorg* geheten, was met 34 bladzijden nog iets uitgebreider. Een kort bericht over *De defensieproblematiek anno 1972* sloot aan bij de studie *Naar een veiligheidsbeleid nieuwe stijl*, waarin de CHU-stichting een jaar eerder haar visie op de Nederlandse defensie in

de jaren zeventig had geformuleerd. Bij het Centrum voor Staatkundige Vorming was het beeld vergelijkbaar. Naast een kort memorandum inzake eveneens het welzijnsbeleid bracht de commissie vervoersbeleid nog een rapport uit over het ‘inland-transport’. En ook hier sloot men af met ruime aandacht voor de wereld buiten Nederland, met een nota over *Richtlijnen voor de buitenlandse politiek* en een uitvoerig rapport over *Defensie in de jaren '70*. Dat zou het hele verhaal geweest zijn als het CSV niet vier jaar later, in 1976, toch nog met een geïsoleerd eigen rapport over *Wederkerend onderwijs. Een strategie voor permanente educatie* was gekomen. De Kuypersstichting had al enkele jaren nauwelijks eigen rapporten meer uitgebracht. In 1974 verscheen er nog wel een rapport over *Noord-Nederland anno 1974. Beleidsuitdagingen voor de komende jaren*, maar dat was een coproductie met de Tweede Kamerfractie. En het vijftienjarige bestaan van de partij dat jaar leidde nog tot een gelegenheidsbericht onder de titel *Oriëntatie 1974*. In 1973 verschenen er bij de wetenschappelijke instituten helemaal geen grotere studies, men moest kennelijk even op adem komen, maar vanaf 1974 verschenen alle rapporten namens de drie gezamenlijk.

Wat als vanouds doorging, was de verschijning van de drie tijdschriften. *Anti-revolutionaire Staatskunde*, het maandelijks orgaan van de Kuypersstichting ‘ter bevordering van de studie der anti-revolutionaire beginselen’ ging de 42e jaargang in. Het was eind 1924 opgericht, maar aangezien het vanwege de oorlog enkele jaren niet verschenen was, liep de jaargangtelling achter op de sindsdien verlopen jaren. Redactievoorzitter was al sinds 1962 Wiert Berghuis, oud-partijvoorzitter en lid van de Eerste Kamer, en hij zou dat tot 1977 blijven. Sinds twee jaar vervulde Jan Krajenbrink het redactiesecretariaat, maar toen zijn werkzaamheden voor het CDA alle tijd opslokten, deed hij dat in 1974 over aan Hans Borstlap, die tot de fusie aanbleef. In 1978, dus net nadat het studiecentrum was opgericht, veranderde de naam zelfs programmatisch in *A.R. Staatskunde in christen-democratisch*

perspectief. Steenkamp mocht het eerste nummer met ‘enkele vriendelijke woorden’ inleiden. Wim Hoogendijk, die directeur van de Kuypersstichting was geweest, trad op als redactievoorzitter. In oktober 1980 kon precies de vijftigste jaargang afgerond worden. Het *Christelijk Historisch Tijdschrift*, een tweemaandelijks uitgave van de Lohmansstichting, bracht in 1972 de 18e jaargang uit. Sinds 1969 fungeerde Hans van Spanning als redactiesecretaris en eindredacteur en hij zou dat tot de afsluiting van de 25e jaargang in oktober 1980 blijven doen.

Of ging alles wel zijn gewone gang? *Politiek perspectief*, het tweemaandelijks tijdschrift van het Centrum voor Staatkundige Vorming, begon in januari 1972 juist aan zijn eerste jaargang. Maar in september en oktober van het voorgaande jaar waren al twee nummers van wat men dan de nuljaargang zou kunnen noemen, verschenen. Het nieuwe politiek-theoretische tijdschrift wilde vooral een kritisch forum zijn voor de openbare meningsvorming binnen de KVP, maar de dialoog met andere christendemocratische partijen in Nederland en daarbuiten behoorde vanaf den beginne tot de doeleinden. Het was de opvolger van het tijdschrift *Politiek*, dat in april 1971 na de 25e jaargang beëindigd was. Onder die simpele titel bestond het sinds 1964, maar de jaargangen telde men door vanaf de oprichting van het *Katholiek Staatkundig Maandschrift* in 1947. Het nieuwe begin als *Politiek Perspectief* had alles te maken met de veranderingen bij het CSV tussen 1968 en 1970. Een duidelijke hoofdredacteur of eindredacteur werd nergens genoemd, maar kennelijk fungeerde CSV-directeur Frank Bibo binnen de vierkoppige redactie als zodanig. Na negen jaargangen verscheen in november 1980 het laatste nummer. Het bevatte de teksten die werden gesproken bij de opheffing van de KVP op vrijdag 3 en zaterdag 4 oktober in 's-Hertogenbosch. Ook de preek over ‘wereldwijde solidariteit’ die bisschop mgr. Jan Bluysen die dag tijdens de plechtige viering van de eucharistie uitsprak, werd opgenomen.

Een nieuw begin

Dat was het voorbijgaande en het blijvende, maar 1972 was vooral het jaar van een nieuw begin. De directeuren van de drie wetenschappelijke instituten besloten elkaar voortaan elke veertien dagen te treffen voor overleg. Allen waren ze betrekkelijk nieuw. De langste staat van dienst had inmiddels Hoogendijk. In het oude woonhuis van Abraham Kuypers aan de reeds enkele maanden na zijn dood naar hem genoemde Dr. A. Kuypersstraat 5 zwaaide hij inmiddels vier jaar, sinds 1968, de scepter over de antirevolutionaire stichting. Hij bleef tot 1975 en werd toen opgevolgd door Arie Oostlander, die tot dan als wetenschappelijk medewerker psychologie aan de Vrije Universiteit verbonden was. Via de Koninginnegracht was het maar zes minuten lopen naar de Wassenaarseweg 7, waar mevrouw Eske Sleijser-Tegelaar een werkkamer in het bureau van de CHU ter beschikking had. Sinds een jaar was ze stafmedewerkster, maar na een paar jaar ging ook zij directeur heten. Vijf minuten de andere kant op aan wat fysiek dezelfde straat was, vond het Centrum voor Staatkundige Vorming sinds twee jaar onderdak in de KVP-burelen aan de Mauritskade 25 en sinds die tijd was Frank A. Bibo, voorheen adjunct-secretaris van de KVP, daar de directeur.

In 1972 besloten de directeuren van de drie WI's zich voortaan elke veertien dagen te treffen voor overleg.

Hij was de opvolger van de roemruchte Jacques Aarden, die in 1968 vertrokken was, niet alleen bij het centrum, maar als Kamerlid ook uit de KVP-fractie, waarna hij via zijn eigen groep-Aarden bij de PPR zou uitkomen. Het centrum was altijd zelfstandig geweest en in de commissies die in een kwarteeuw bij elkaar bijna honderdvijftig rapporten opstelden, werkten ook vele

katholieke wetenschapsmensen en deskundigen mee die onder geen beding lid van de partij wilden zijn, maar tegelijk was de productie wel bijna geheel op de KVP gericht. En wat belangrijk was, daar kwam ook bijna al het geld vandaan. Onder de voorwaarde dat de oude onafhankelijkheid en objectiviteit gehandhaafd zouden worden, ging men akkoord met de notariële oprichting van een nieuwe aan de KVP verbonden stichting onder de oude naam.

Voorzitter werd de Nijmeegse hoogleraar rechtsgeleerdheid Dries van Agt. Toen hij een jaar later reeds minister van Justitie werd, volgde Veringa hem op. Bij de Kuypersstichting werd voorzitter Jan Smallenbroek na zijn overlijden in 1974 opgevolgd door Hans Grosheide, die de voorzittershamer in 1978 doorgaf aan Kooijmans. Al vanaf de oprichting presideerde I.N.Th. Diepenhorst, voormalig burgemeester van Epe, over de Lohmansstichting, met slechts een korte onderbreking vanwege zijn staatssecretarisschap van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Marijnen. Ook hij overleed in functie, in 1975, waarna Bleumink hem opvolgde. Eens per maand in principe, maar in de praktijk kennelijk iets minder frequent, schoven ook de voorzitters bij het overleg aan. Het was dit voorzitters- en directeurenoverleg (VDO) dat eind 1977 formeel gestalte kreeg in het Studiecentrum CDA.

In oktober 1972 klaarden de drie directeuren in een paar weken tijd gezamenlijk een belangrijke klus. Door de snelle val van het kabinet-Biesheuvel waren er eind november alweer verkiezingen. Voor de reguliere verkiezingen in april 1971 hadden CHU, ARP en KVP naast hun eigen programma's een gemeenschappelijk urgentieprogramma opgesteld, dat zelfs in het Frans werd vertaald. Moest er nu een nieuwe tekst komen? Het ontwerp van een op initiatief van de partijvoorzitters ingestelde commissie onder leiding van Steenkamp en met Van Agt als rapporteur werd op de laatste dag van september afgekeurd. Daarop kregen Bibo, Hoogendijk en Sleijser-Tegelaar het verzoek binnen veertien dagen een stuk op te stellen. Dat lukte. Bibo was goed ingevoerd, want hij was

ook de penvoerder geweest bij de opstelling van het urgentieprogramma. De *Schets van beleid voor 1973 en volgende jaren* werd door de partijbesturen bestempeld 'tot handleiding voor de Kamerfracties bij het te voeren beleid' tijdens de komende kabinetsperiode, die die van het kabinet-Den Uyl werd.

Het eerste wat de buitenwereld van de intensieve samenwerking te zien kreeg, was waarschijnlijk de verschijning in januari 1972 van *Politiek overzicht. Documentaire uitgave van de politiek-wetenschappelijke instituten van de KVP, de ARP en de CHU*. Het was de voorzetting van *KVP politiek overzicht*, dat sinds 1960 werd samengesteld door de KVP-documentatiedienst. De jaargangen telden door. Deze officiële uitgave van de drie partijbureaus, die tien keer per jaar uitkwam, werd gepresenteerd als 'het enige Nederlandse blad in zijn soort dat maandelijks in handzame, beknopte vorm een feitenrelaas geeft over bet gebeuren in de Nederlandse politiek en over de hoofdzaken van de internationale politiek'. Feiten en cijfers, geen commentaar, was het motto, dat zeker aan wetenschappelijke maatstaven voldoet, maar verrassend is voor wie van wetenschappelijk geheten partij-instellingen vooral ideologie verwacht. In 1977 ging de uitgave over aan de Stichting Burgerschapskunde, die de uitgave in 1985 met de vijfentwintigste jaargang afsloot.

Vanouds profiteerden de drie instituten – en met hen de fracties en de partijen – van de vrijwillige inbreng van een groot aantal wetenschappers, deskundigen en trouwe partijleden, die vele studiecommissies bevolkten. Zo beschikte de Lohmansstichting aan het begin van deze periode nog over zestien commissies, zeven subcommissies, twee werkgroepen en één studiegroep, waar een paar honderd mensen bij betrokken waren. Bij de op zich aanmerkelijk ruimer bemenste Kuypersstichting waren nog maar enkele werkgroepen van externe hulpvaardigen actief. Het Centrum voor Staatkundige Vorming bracht de oude partijcommissies onder in een nieuwe structuur, die gevormd werd door vijf secties, geleid door stuurgroepen,

waarin ook fractie ook vertegenwoordigd was. De verdeling van het terrein was als volgt: staatkundige en bestuurlijke zaken, sociale economie, welzijn, onderwijs en wetenschappen en uiteraard internationale politiek en defensie.

In aansluiting bij wat zich al aftekende, besloten de voorzitters van de drie instituten in augustus 1973 ook formeel dat de drie instituten voortaan individueel geen nieuwe studies meer zouden beginnen en ook geen nieuwe werkgroepen meer zouden instellen. Het was een bevestiging van de inmiddels gegroeide praktijk. Studiecommissies bestonden voortaan stevast uit leden en sympathisanten van alle drie partijen. Al spoedig waren er vijftien gemeenschappelijke commissies, die bij wijze van voorbereiding soms een conferentie organiseerden. Eind 1973 werden de werkzaamheden ondergebracht in vier secties: binnenland, sociaaleconomische zaken, sociaal-culturele aangelegenheden en buitenland. Het lijkt sterk op het schema van het Centrum voor Staatkundige Vorming, maar terwijl daar welzijn en onderwijs en wetenschappen nog gescheiden waren, vielen ze hier kennelijk onder het ene, sociaal-culturele hoofdje. Aan elke sectie nam op zijn minst één van de leden van de drie instituten deel en verder ging het om wie op een terrein deskundig was.

Verantwoordelijkheden spreiden

Het eerste gezamenlijke rapport, dat in augustus 1974 verscheen, kwam van de sociaaleconomische sectie en het zette meteen de toon. De nota *Gerede twijfel. Bijdrage tot de discussie over de perspectieven van onze economische ontwikkeling* was het resultaat van 'een intensief overleg' tussen de drie sectievoorzitters, Roelof Nelissen, bankier en oud-minister van Economische Zaken en vervolgens Financiën, Bob Goudzwaard, hoogleraar economie aan de Vrije Universiteit, en Berend Jan Udink, ook oud-minister, maar dan van Volkshuisvesting en inmiddels bestuurder bij een bouw- en handelsconcern, en drie stafmedewerkers, van wie Hans Borstlap als rapporteur fungeerde. Het ging

over de vraag 'hoe wij een beleid kunnen baseren op wat wij zouden willen noemen een *gerede twijfel* over een goede afloop van de huidige ontwikkelingen.' Nadat eerst een schets was gegeven van de industriële expansie, de uitputting van grondstoffen, de beperktheid van de beschikbare energie, de aantasting van het milieu en de problematiek van de derde wereld, werd de vraag gesteld welke perspectieven zich inzake de economische ontwikkelingen voordeden. De commissie ontwaarde twee kampen: 'er is enerzijds een groep voor wie het vast staat, dat ter voorkoming van rampzalige ontwikkelingen onze economische groei heel bewust afgeremd moet worden. Anderzijds is er een groep, die van mening is dat juist een toenemende economische groei nodig is om met de extra gecreëerde middelen de nadelige neveneffecten van de groei te corrigeren.'

De commissie achtte zich a priori niet in staat tussen beide alternatieven te kiezen. Ze pleitte voor 'werkelijke sociaal-economische vooruitgang' en dat betekende 'dat wij de economische ontwikkeling zullen moeten binden aan normen van milieubehoud, aan het conserveren van de grondstoffenvoorraad en aan het gezichtspunt van een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling.' 'Het is niet te overzien welke gevolgen deze normering zal hebben voor de economische groei. Het is mogelijk dat de aldus geamendeerde economische ontwikkeling zich in een andere richting voortzet, maar het is ook denkbaar, dat de milieu- en grondstoffenrestricties zo ingrijpend moeten zijn, dat economische groei als zodanig onmogelijk wordt. De preciese effecten voor de economische groei behoeven wij ook niet op voorhand te weten, wanneer wij maar bereid zijn de mogelijke gevolgen van een beleid gericht op een genormeerde economische ontwikkeling te accepteren. Het zal daarbij met name gaan om de consequenties van een stagnerende of teruglopende economische ontwikkeling voor de verdelingsproblemen.' Het woord 'kringloopeconomie' viel en als uitgangspunt gold: 'wij zijn rentmeesters, beheerders van Gods schepping'.

Het rapport trok veel belangstelling. Binnen een jaar beleefde het vier drukken. Een jaar later verscheen een rapport over energiebeleid, dat duidelijk op de opgeworpen problematiek aansloot. Maar ook meer concrete thema's in de economische sector kwamen aan de orde. Ook in 1975 verscheen een studie over grondeigendom en grondbeheer, als 'opdracht voor individu en gemeenschap', dat in 1979 opgevolgd werd door een rapport over agrarisch grondbeleid. In de tussentijd was het kabinet-Den Uyl over de grondpolitiek gevallen. In de tussentijd verschenen er ook nog studies over het midden- en kleinbedrijf en over inflatie als 'politiek probleem'.

De principiële draad van *Gerede twijfel* werd in september 1978 opgepakt met de grote studie *Gespreide verantwoordelijkheid. Een christen-democratische bijdrage aan de discussie over de economische orde*, uitgevoerd onder leiding van CDA-voorzitter Steenkamp zelf, met wederom Borstlap als penvoerder, zij het dat hij dit keer werd bijgestaan door Ad Veenhof. In dit rapport werd een van de vier toekomstige kernbegrippen van het CDA uitgewerkt en trouwens ook al direct gerelateerd aan rentmeesterschap en solidariteit. De centrale gedachte, verwoord als 'van afwentelen naar verantwoordten', sloot naadloos aan op de nota die Steenkamp al in 1972 had geschreven.

Het rapport onderscheidde vier niveaus (micro, mezo, macro en internationaal) in de economische orde: dat van de ondernemingen, de bedrijfstakken, de nationale overheid en de bovenationale orde. Het keerde zich tegen de tendens alle verantwoordelijkheid bij de centrale overheid te leggen, maar het wilde met nadruk allerminst een pleidooi voor een vrijemarkteconomie zijn. Nee, de onvermijdelijke beslissingen in een markteconomie zouden zoveel mogelijk verinnerlijkt moeten worden binnen de ondernemingen zelf. De overheid zou dus niet alles zelf moeten of kunnen bedisselen, maar ze diende wel een krachtig structuur scheppend en structuur hervormend beleid te voeren. Het rapport ging over de economische orde, niet over de gehele samenleving. De later wel eens

geopperde gedachte dat hier aan oude ideeën als soevereiniteit in eigen kring – soms wel aanwezig in antirevolutionaire kring, doch nimmer een officieel beginsel – of subsidiariteit – een basisbegrip van de katholieke sociale leer – een nieuwe vorm werd gegeven, lijkt dan ook niet juist, als was er uiteraard ook geen tegenspraak.

Diffuse taken

Die andere maatschappelijke kringen of sferen kwamen uiteraard wel in andere rapporten aan de orde. De *Contourennota* van minister van Onderwijs Jos van Kemenade uit 1976 en het vervolg erop van een jaar later leverden twee kritische rapporten op onder de titel *Samen verantwoordelijk voor het onderwijs*, door een commissie onder voorzitterschap van Henk Verheul, hoogleraar natuurkunde aan de VU. Het snel als christendemocratisch thema omarmde kernbegrip was een jaar eerder ook al gevallen in de titel van een studie over emancipatie die de drie instituten met het CDA-Vrouwenberaad uitbrachten, *Samen op weg naar een verantwoordelijke maatschappij*, onder leiding van mevrouw Madeleen Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn. Lohmandirecteur Sleijser-Tegelaar was in deze jaren steeds nauw bij het Vrouwenberaad betrokken. Ook aan het welzijnsbeleid voor ouderen en het opkomende minderhedenbeleid – in de vorm van de toen actuele problematiek van de Molukkers – kregen aandacht. Over euthanasie werd in het jaar voor de fusie een rapport uitgebracht door de Utrechtse ethicus Egbert Schrotten en anderen. Het hanteerde het onderscheid tussen passieve euthanasie, het bewust nalaten van levensverlengende handelingen, dat

*De taken van de wetenschappelijke
instituten waren diffuus.
Volop waren ze verweven
met de partijen.*

men in principe onder voorwaarden toelaatbaar achtte, en actieve euthanasie, die verboden zou moeten blijven.

Het binnenlands bestuur moest het al deze jaren met één studie doen, maar het buitenland kreeg meer studieuze aandacht. Nadat in 1974 een commentaar op de defensienota was verschenen dat in lijn met de vroegere studie van het CSV leek te liggen, kwam in 1976 een commissie onder leiding van Hein Schermers, die kort daarna tot hoogleraar internationaal recht in Leiden benoemd zou worden, met *Bouwstenen voor een Europees beleid*, terwijl Henk Neuman en anderen een rapport over het toen zeer omstreden vredes- en veiligheidsbeleid uitbrachten. De ondertitel zei het al: men zocht 'vrede zonder onderwerping' en 'veiligheid zonder overmacht'.

Een andere status hadden de rapporten van de zogenaamde Permanente Program Advies Commissie (PPAC), die in december 1973 al was ingesteld door het toenmalige Bestuursorgaan. Ze kreeg tot taak om de verhouding tussen levensbeschouwing en politiek handelen te doordenken en om het algemeen bestuur van het CDA ook ongevraagd van advies te dienen over uitvoering en mogelijke herziening van het program alsmede over de hoofdlijnen van het beleid. Onder leiding van voorzitter Ynso Scholten, voormalig minister van Justitie, en vicevoorzitter Norbert Schmelzer, die Buitenlandse Zaken had geleid, werd in 1975 een eerste *Jaarlijks advies en oordeel* uitgebracht, een jaar later gevolgd door een advies over het sociaaleconomisch en sociaal-cultureel beleid, *Offers voor de toekomst* geheten, waarna in 1977 tenslotte nog de Europese Gemeenschap – men zag weliswaar een 'impasse', maar toch ook 'perspectief' – behandeld werd. Het secretariaat lag wel bij de wetenschappelijke instituten, maar het ging hier nadrukkelijk om een partijcommissie met nogal wat namen van gewicht. Daarin lag kennelijk het probleem. De institutionele afstand – of zo men wil de vrijblijvendheid – van de wetenschappelijke rapporten ontbrak. De commissie was uit haar aard in veler ogen te politiek en haar standpunten konden gemakkelijk in de

lopende discussie aan de top verwickeld raken. Na 1977 verdween ze geruisloos.

Hier zien we al aan dat de taken van de wetenschappelijke instituten diffuus waren. Volop waren ze verweven met de partijen en de partijsecretariaten waar ze onderdak vonden. Soms initieerden ze studies en rapporten op eigen initiatief, maar in andere gevallen vervulden ze eerder een dienende of ondersteunende functie door een rapporteur of secretaris te leveren. Diverse keren per jaar werden er symposia georganiseerd, vaak bij de afsluiting van een rapport om de resultaten met een brede kring van belangstellenden te kunnen bespreken, soms ook bij aanvang om de meningen te kunnen peilen. Dergelijke bijeenkomsten dienden er uiteraard ook toe om de banden met diverse maatschappelijke actoren, uit de wereld van de vakbonden en de werkgevers, maar uiteraard ook de universiteiten en vele andere sociale sectoren aan te halen.

Tegelijk verschenen er ook studies die een wetenschappelijk instituut niet hadden misstaan, maar die onder verantwoordelijkheid van de partijen als zodanig verschenen of, in dit verband interessanter, werden uitgegeven door de stichtingen kader- en vormingswerk van de drie partijen. Om van maximale overheidssubsidie te kunnen profiteren, richtten de drie partijen, zodra de mogelijkheid zich aandeede, ieder op de valreep nog zo'n stichting op. Maar de activiteiten werden ook meteen gecoördineerd. Zo verscheen de gedenkbundel bij de herdenking van het honderdjarig overlijden van Groen van Prinsterer, overduidelijk een initiatief van zijn nazaten in ARP en CHU, ook onder auspiciën van het kader- en vormingswerk van de KVP. Studies over de ontwikkelingen op weg naar de ene partij, over het binnenlands bestuur of met een visie op abortus pasten uiteraard beter bij de gezamenlijkheid. De samenwerking kreeg na enkele jaren formeel gestalte in de Stichting Politiek Vormings- en Scholingswerk CDA.

Verwevenheid

De verwevenheid van de wetenschappelijke instituten met

de partijapparaten was sterk. In het Dagelijks Bestuur vertegenwoordigde Bibo de instituten al deze jaren als adviserend lid. Zijn collega Oostlander werd lid van het Centraal Verkiezingscomité (CVC) onder leiding van Jim Janssen van Raay, dat verantwoordelijk was voor de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 25 mei 1977, waarbij het CDA voor het eerst met één lijst meedeed. Vanaf 10 mei 1976 kwam het CVC deze wekelijks, welgeteld precies 52 keer, bijeen. Met het eerste verkiezingsprogramma van het CDA, het roemruchte *Niet bij brood alleen*, samengesteld door een commissie onder voorzitterschap van Bob Goudzwaard, hadden de wetenschappelijke instituten in tegenstelling tot de vorige keren geen rechtstreekse bemoeienis.

Al drie jaar voor er in de Tweede Kamer één CDA-fractie gevormd werd, waren in vele gemeenteraden en provinciale gefuseerde fracties gevormd. Op 1 januari 1977 verscheen *Bestuursforum. Maandblad voor christendemocratische gemeente- en provinciebestuurders*, ook in dit geval uiteraard als opvolger van de partijbladen op dit gebied. In samenwerking met de CDA-bestuurdersvereniging, die iets later tot stand kwam, waren de drie instituten hierbij betrokken. Zij leverden de redactiesecretaris in de persoon van W. van de Bos Czn., stafmedewerker van de Kuypersstichting, die twee jaar later werd opgevolgd door Kees Klop. De secretaris van het maandblad fungeerde ook als adviseur in het bestuur van de bestuurdersvereniging. In 1978 waren er wederom verkiezingen in de gemeenten en de provincies en het lag in de lijn van deze betrokkenheid dat de instituten ook het *Model gemeente- en provincieprogramma 1978-1982* opstelden.

Hoe nauw de instituten bij het praktische politieke werk betrokken waren, bleek ook uit de banden met de drie fracties en vervolgens de ene fractie. Het Centrum voor Staatkundige Vorming had, juist vanuit zijn oorspronkelijk zelfstandige positie die het in staat stelde vele katholieke deskundigen aan te spreken, altijd veel praktische, concrete en technische adviezen aan de KVP-fractie

uitgebracht, maar ook de kleine Lohmanstichting en de Kuypersstichting wisten met een op zich vrij beperkte staf aldus veel kennis bij de fracties te bezorgen. Dikwijls was er in deze jaren sprake van ad-hocadvisering, maar ook werden er speciale bijeenkomsten belegd waar deskundigen uit een sector en fractiespecialisten elkaar troffen.

Waar werden al deze activiteiten van betaald? Vanouds vanuit de partijkassen. Maar vanaf 1971 stelde de rijksoverheid subsidie beschikbaar voor wetenschappelijk politiek werk. Vanaf 1972 kwam de helft van de inkomsten van de wetenschappelijke instituten van het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat destijds overigens ook keek naar de kwaliteit van de verrichte arbeid. De instelling van één christendemocratische fractie in 1977 had tot gevolg dat er vanaf 1978 nog slechts één gezamenlijke subsidie ontvangen werd voor de nog steeds afzonderlijk bestaande instellingen, die resulteerde in een teruggang van honderdduizend gulden. Aanvankelijk had het er nog erger uitgezien en alleen overleg met minister van Binnenlandse zaken W.F. de Gaay Fortman en diens opvolger Hans Wiegel kon de schade beperken. Inmiddels bestond al enkele jaren het Fonds Christen Democratisch Wetenschappelijk Werk, dat samen met het Christen Democratisch Werkfonds aanvankelijk de Stichting Steunfonds CDA had gevormd. Voorzitter was oud-premier Piet de Jong.

De groei naar het nieuwe Wetenschappelijk Instituut voor het CDA dat zich eind 1980 na de fusie van de drie partijen voor het eerst in de openbaarheid zou vertonen, toonde zo inderdaad een patroon van geleidelijkheid, een proces waarin de oprichting van de Stichting Studiecentrum eind 1977 een bezegeling vormde. Vanaf dat moment ging men ook werken aan de definitieve vormgeving van de statuten voor 'het toekomstig wetenschappelijk instituut', zoals het stichtingsbestuur dat formuleerde. Maar de interne nota betreffende taak en structuur van dit instituut kon voortbouwen op de al enkele jaren geslaagde samenwerking. Wat wel anders was

dan voorheen, is er tijdens deze jaren een nieuwe christendemocratische politieke filosofie ontwikkeld moesten worden. De oude partijen konden zich sinds jaar en dag baseren op hun antirevolutionaire, christelijk-historische of katholieke beginselen. Die waren er eenvoudigweg. Ze moesten uiteraard wel eens bij de tijd gebracht worden, of nader bevraagd, maar nu moest men helemaal opnieuw beginnen. Als een vraagstuk aangepakt werd, was de vraag niet alleen hoe dat moest vanuit christendemocratische beginselen, maar allereerst wat die principes nu eigenlijk behelsden.

Een politieke overtuiging in vier kernbegrippen

Het was een proces van ontdekken en ontwerpen waarin de wetenschappelijk instituten, juist met hun fundamentele studies over deelgebieden, waarbij de economische orde en niet de moraal, zoals men wellicht verwachten zou – men denke aan het ‘moreel réveil’ van lijsttrekker Van Agt – de meeste aandacht kreeg, een belangrijke rol speelden, maar zeker niet de als enige. Uitgangspunt bleef de antwoordfilosofie die Steenkamp in 1972 in zijn nota over de verantwoordelijke samenleving geïntroduceerd had. Een zekere tussentijdse status kreeg daarnaast het rapport *Plichten en perspectieven. Aanzet voor een profielschets van het CDA*, dat in mei 1975 werd gepresenteerd en waarin sterk de hand van rapporteur Hoogendijk, een antirevolutionaire geestverwant van Steenkamp, te herkennen viel. Te midden van de hoogoplopende discussies over de vraag wat er nu eigenlijk van toekomstige CDA-vertegenwoordigers verwacht mocht worden, sprak het dagelijks bestuur tijdens een befaamde crisisvergadering op 30 en 31 oktober in Berg en Dal uit dat van ‘herkenbare’ christendemocraten instemming met deze twee documenten zonder meer verwacht mocht worden.

Definitief werd de strijd beslist door het rapport *Grondslag en politiek handelen*, dat op 30 oktober door de voorzitter van de gelijknamige, een jaar eerder ingestelde commissie, Otto baron van Verschuer, aan partijvoorzitter

Was er over de grondslag van de nieuwe partij langdurig gesteggeld, inzake de hoofdlijnen van de politieke overtuiging bestonden er geen grote verschillen.

Steenkamp werd aangeboden. Het was een partijrapport, maar rapporteur was de directeur van de Kuypertstichting, Arie Oostlander. De voorgelegde vraag of in het kader van een politieke partij de ‘persoonlijke aanspreekbaarheid op de inhoud van de grondslag’ aan de orde moest komen, wees de commissie ‘gezien de aard van het politiek veld zelf’ af als onjuist geformuleerd. Haar conclusie was dat ‘het belangrijkste politieke element waardoor het CDA een partij is, gevormd door de politieke overtuiging, welke als antwoord op de grondslag van het politieke leven tot stand komt.’ De politieke overtuiging vormde de ‘morele band’ waar het op aankwam. Het bleek het verlossende woord te zijn en hiermee kon de weg definitief op weg naar de fusie gaan.

Een beknopt program van uitgangspunten was al voorafgegaan het verkiezingsprogramma *Niet bij brood alleen* en de kandidaten op de gemeenschappelijke lijst van 1977 hadden dat ook onderschreven. Het was in 1976 wel vastgesteld door het Algemeen Bestuur, maar gelegenheid om het uitgebreid in de partij te bespreken was er niet geweest. Nu werd een veel uitvoeriger program uitgewerkt onder voorzitterschap van Sjeng Kremers, die op 11 april 1979 werd ingesteld en al na goed vier maanden, op 29 augustus, eensgezind een ontwerp wist te presenteren. Rapporteur was opnieuw een medewerker van de Kuypertstichting, dit keer Hans Borstlap. Na intensieve besprekingen in de gehele partij – er werden meer dan vierhonderd amendementen ingediend – zou dit program-

Cartoon van F. Behrendt uit het Parool van 26 augustus 1975.

ma vanaf 1980 als beginselprogramma fungeren. Het was in dit document dat de vier kernbegrippen werden geformuleerd, die elke CDA'er later uit zijn of haar hoofd zou leren: gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap. Later heeft men zich wel eens afgevraagd: waarom juist deze vier en niet ook een begrip als vrijheid? Zijn het geen vrij abstracte begrippen? En waarom zouden juist deze vier een christendemocratische filosofie uitbeelden? Maar wie nader kijkt, ziet dat

juist hier de sectorale opzet van de drie wetenschappelijke instituten van de voorgaande jaren haar vruchten afwerp. Gerechtigheid werd uiteraard gezien als de primaire norm voor het handelen van de overheid. Gespreide verantwoordelijkheid betrof de inrichting van de samenleving. Solidariteit werd allereerst in internationaal, mondiaal perspectief te berde gebracht. En rentmeesterschap normeerde de economische ontwikkeling.

Tegelijk werden de begrippen meteen ruimer, op

andere sectoren, toegepast. Bij gerechtigheid ging het niet alleen over de eigen overheid, het staatkundig bestel en de nationale, Nederlandse rechtsorde, maar ook over de internationale rechtsorde. Gespreide verantwoordelijkheid werd nu breder opgevat dan in het rapport over de economische orde. Het werd uitgebreid tot de gehele inrichting van de samenleving, dus niet alleen het sociaaleconomische leven, maar evenzeer het cultureel-maatschappelijk leven. De vorming tot verantwoordelijkheid kreeg daarbij bijzondere aandacht. Solidariteit werd overeenkomstig de tijdgeest, die vol oog was voor wat er in de rest van de wereld giste en ontwikkelde, weliswaar allereerst betrokken op de internationale orde, maar vervolgens ging het ook over solidariteit binnen de eigen nationale grenzen en dan met name over sociale zekerheid en overheidsvoorzieningen, alsmede over gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Bij het vierde kernbegrip, rentmeesterschap, de verantwoorde omgang met de aan mensen toevertrouwde schepping, werden de economische ontwikkeling, wetenschap en techniek en ruimtelijke ordening en volkshuisvesting besproken.

Wat opvalt, is de sterk normatieve omgang, maar tevens hoe breed die was. Alle terreinen des levens werden vanuit een toekomstgerichte visie die zich steeds afvroeg wat verantwoordelijk handelen was, benaderd. Van enghartig moralisme dat zich slechts op enkele thema's richtte – hetgeen in die jaren waarin verschuivingen in de moraal velen beroerden, niet ondenkbaar zou zijn geweest – was geen sprake. Het is opvallend hoezeer de aandacht voor de economie, de samenleving en de internationale orde de meeste aandacht kregen, ook in de studies van de wetenschappelijk instituten. Door vanuit de wetenschappelijk instituten zozeer concreet in te gaan op de noden van de tijd in allerlei factoren, ontstond er vanuit de materie zelf ook vrij gemakkelijk een politieke overtuiging. Was er over de grondslag van de nieuwe partij langdurig gesteggeld, inzake de hoofdlijnen van de politieke overtuiging bestonden er in feite geen grote verschillen en al helemaal geen

scherpe tegenstellingen. Dat was mede aan de praktische inzet van de wetenschappelijke instituten te danken. Het enige punt waarover gesteggeld werd, betrof de veiligheidspolitiek en dan met name de kernbewapening. Nog ruim voor de fusie kon overigens ook het verkiezingsprogramma van het CDA voor de jaren 1981-1985 afgerond worden. Dit keer was het toekomstig wetenschappelijk instituut daar wel weer nauw bij betrokken. Oostlander stelde de tekst op.

Afscheid van het verleden

Natuurlijk was niet altijd alles van een leien dakje gegaan. Soms lieten zich ook wel onderscheiden opstellingen kennen. Zo ondertekende direct aan het begin van de hier beschreven periode tot aan de fusie mevrouw Sleijser-Tegelaar van de Lohmanstichting het manifest van de Aktiegroep Nieuwe Partij van het voormalige christelijk-historische Kamerlid Coos Huijsen, dat een heroriëntatie links van het midden bepleitte en daarbij zelfs niet uitsloot dat een nieuwe politieke formatie gevormd kon worden vanuit partijen als KVP en D66. Het sprak eigenlijk vanzelf dat directeur Hoogendijk van de Kuyperstichting daar niets in zag en verklaarde dat er wat hem betreft niet zo hard van stapel gelopen hoefde te worden. Des te meer valt op hoe vlot en vanzelfsprekend de samenwerking de jaren daarna verliep.

Met de presentatie van *De groei naar het CDA* op 11 oktober 1980 kwam de periode ten einde waarin de drie wetenschappelijke instituten zowel nog afzonderlijk bestonden als zich eigenlijk altijd gezamenlijk presenterde, de laatste jaren in het kader van de verder op de achtergrond blijvende Stichting Studiecentrum CDA. Achterin gaven de samenstellers nog enkele titels voor wie zich nader in de materie wilde verdiepen. Van de drie wetenschappelijke instellingen werd daarbij alleen het Centrum voor Staatkundig Vorming nog genoemd. Het zou in 1980 bij wijze van afsluiting een *Geschiedenis der KVP* hebben gepubliceerd. Het probleem is alleen dat

het werkje bibliografisch nergens te vinden is. Het idee is waarschijnlijk niet tot verwerkelijking gekomen. De twee protestantse politieke partijen besteden in ander verband aandacht aan hun einde. De CHU kwam met een gemoeidelijke oranje bundel met *Herinneringen aan de Unie waarin we ons thuis voelden*, waar ook de directeur Sleijser-Tegelaar van de Lohmanstichting aan bijdroeg. De ARP had het jaar ervoor op het nippertje nog het honderdjarig bestaan gevierd. De partij, niet de Kuiperstichting, gaf een bundel uit die ‘een anti-revolutionaire bijdrage aan christen-democratische politiek’ hoopte leveren. Dat boek was meer op de gezamenlijke toekomst gericht dan op het eigen verleden en dat boek noemden de samenstellers dan ook niet, maar wat ze wel vermeldden, was een schets over de ‘Historical en sociological development of ARP en CDA’ die Dick Kuiper had bijgedragen aan de bundel *Christian Political Options*, het resultaat van een symposium bij het eeuwfeest, waar de Kuiperstichting een hoofdrol bij speelde. De rol van de ARP in Nederland mocht dan zijn uitgespeeld, op de valreep wilde men toch nog een woord voor de wereld nalaten, de wereld buiten Nederland.

Onder één dak

‘Onder één dak’ heette de actie, waarbij geld werd ingezameld voor het nieuwe partijbureau. Op het fusiecongres bleek dat er bijna één miljoen gulden aan giften was opgehaald, terwijl er nog eens twee miljoen in de vorm van obligaties was uitgegeven. Een week na de fusie konden ongeveer vijftig medewerkers en medewerksters van ARP, CHU, KVP en het al bestaande, maar tot dusverre federatieve CDA-secretariaat het nieuwe hoofdkwartier betrekken, dat nu ook weer niet in alle opzichten nieuw was.

Al medio 1976 was een commissie onder leiding van Oostlander ingesteld die de integratie van de drie partijsecretariaten moest onderzoeken, waarin ook de directeuren van de andere wetenschappelijke bureaus zitting hadden. Het Fonds Christen Democratisch Wetenschappelijk Werk had inmiddels Kuiperstraat 1 aangekocht,

naast de twee panden op nummer 3 en 5 die de ARP en de Kuiperstichting al sinds jaar en dag gebruikten. Even kwam zelfs nog de vraag op of niet voor afbraak en nieuwbouw gekozen moest worden, maar al snel werd besloten de drie panden te renoveren en samen te voegen. Daarvoor moesten ARP, Kuiperstichting en CDA gedurende het seizoen 1979-1980 wel naar elders uitwijken. Er was trouwens vertraging opgetreden, want aanvankelijk was het plan geweest de drie partijsecretariaten en de wetenschappelijke instituten al met ingang van januari 1979 in één pand onder te brengen. In het CDA werden verder ook het CDJA, het CDA-Vrouwenberaad, de Vereniging van Provincie- en Gemeentebestuurders en het Kader- en Vormingswerk ondergebracht.

Het nieuwe WI begon in oktober 1980 met elf personeelsleden: zes wetenschappelijke staffleden en vijf dames die organisatorische of administratieve taken uitvoerden. Directeur werd Arie Oostlander, die tot dusverre dezelfde functie bij de Kuiperstichting bekleedde. Adjunct-directeur werd Eske Sleijser-Tegelaar, die tot dan leiding gaf aan de Lohmanstichting. De directeur van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Frank Bibo, vertrok; hij vond een nieuwe betrekking als ambtelijk secretaris van de Stichting Katholieke Noden. Van de

Foto: Nanja Bongers

Foto van het Kuiperhuis aan de Dr. Kuiperstraat in Den Haag.

Kuypertstichting afkomstig waren ook Hans Borstlap, mevrouw Cocky den Hollander-van der Ent en Kees Klop. De enige wetenschappelijke medewerker uit katholieke hoek was de nieuw benoemde indoloog Hugo Klooster.

Vier van hen zouden al vrij snel iets anders gaan doen. Mevrouw Sleijser nam al na een jaar zitting in de Emancipatieraad en verminderde daarom haar werktijd voor het WI. In 1982 beëindigde ze haar werkzaamheden voor het WI om gezondheidsredenen helemaal. Ze had zich tot die tijd vooral toegelegd op de advisering van CDA-afdelingen in den lande. Klop volgde haar op als adjunct. Cocky den Hollander nam begin 1983 afscheid van haar werk om zich aan de zorg voor haar zoon te kunnen wijden. En eind dat jaar werd Hans Borstlap benoemd als raadsadviseur bij Algemene Zaken, het ministerie van premier Lubbers. Hugo Klooster tenslotte nam in 1984 afscheid. Een jaar later zou hij in Leiden promoveren op Indonesische geschiedschrijving.

Al direct na de oprichting van de Stichting Studiefonds CDA hield het stichtingsbestuur zich bezig met opstellen van de statuten voor het toekomstige wetenschappelijk instituut en boog het zich over de taak en structuur van dit instituut, een proces dat in 1982 door een wijziging van de statuten werd voltooid. Ook al deed de formele uitwerking even op zich wachten, bij de start in de herfst van 1980 was de opzet in feite wel duidelijk. Het elfkoppige bestuur besliste in feite over alle wezenlijke zaken of moest er zijn goedkeuring aan hechten. Boven dit bestuur, dat minstens zes keer per jaar vergaderde, kwam in 1982 nog een stichtingsraad te staan, dat bestond uit het bestuur, aangevuld met een groot aantal vertegenwoordigers uit allerlei geledingen van de partij, dat twee keer bij jaar bijeenkwam. De voorzitter, vicevoorzitter en penningmeester waren dezelfde als die van het bestuur. Drie leden van het bestuur werden benoemd door het partijbestuur, minstens vijf door de stichtingsraad op voordracht van het stichtingsbestuur, terwijl de partijvoorzitter qualitate qua lid van het bestuur werd. De voorzitter

moest trouwens door de partijraad gekozen worden, op voordracht van het bestuur. Over de benoeming van de medewerkers van het WI besliste het bestuur, maar die van de directeur was een aangelegenheid van de stichtingsraad.

*Het WI had zelfs tot over
de grenzen heen een reputatie
opgebouwd als een team,
waar heel praktisch werd
gewerkt aan de visie van de
christendemocratie.*

Deze opzet bleef tot op heden behouden. Het is duidelijk. Ook al ging het om een zelfstandige stichting met een eigen rechtspersoonlijkheid, de verwevenheid met de partij en de afhankelijkheid daarvan was groot. Dat gold ook voor de taakomschrijving. De statuten omschreven het doel van het WI als het '(doen) verrichten van wetenschappelijk arbeid ten behoeve van het CDA', doch nadrukkelijk 'op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting aan het *Program van Uitgangspunten*.' Het instituut zou met name 'de bezinning op de relatie tussen levensovertuiging en politiek handelen' moeten stimuleren. De taak van het instituut werd omschreven als het geven van 'gedocumenteerde adviezen over politieke vraagstukken' en het adviseren over 'de hoofdlijnen van het beleid'. Dat kon geschieden op verzoek, vanuit de partij of van partijleden in vertegenwoordigende lichamen, maar toch ook 'op eigen initiatief'. Waarbij dan wel weer opgemerkt moet worden dat het bestuur ook het onderzoeksplan vaststelde, over de inrichting van commissies en secties ging en over het publiceren van rapporten besliste.

Kortom, hoe onafhankelijk het instituut zou kunnen functioneren, zou vooral afhangen van de persoonlijke verhoudingen en van de wijze waarop de medewerkers hun taak zouden invullen. De directeur van het instituut, Arie Oostlander, fungeerde ook als secretaris van het bestuur, dat in zijn periode onder voorzitterschap stond van achtereenvolgens Steenkamp, Herman Wijffels en de Leidse hoogleraar rechtsgeleerdheid Hans Franken. Organisatorisch waren ontzettend veel mensen betrokken bij het WI. Aldus vormde het WI een van de onderdelen van de partij, maar het bood de medewerkers in andere richting ook een uitgelezen kans om gehoor te vinden voor ideeën die binnen de muren van het WI ontwikkeld werden.

Een nieuw tijdschrift

Het eerste dat ook nu de buitenwereld van het nieuwe Wetenschappelijk Instituut merkte, was de verschijning van een nieuw tijdschrift, *Christen Democratische Verkenningen* geheten, met een eigenaardige, doch kennelijk bewuste spelfout, zoals men dat zo vaak bij naamgevingen aantreft. Het was een maandblad en het eerste nulnummer lag al rond sinterklaas 1980 bij de ruim 3.500 abonnees in de bus. Het opende met beschouwingen van de Kampense gereformeerde nieuwtestamenticus Herman Ridderbos over het ‘het spanningsveld van geloof en politiek’ en de Nijmeegse hoogleraar wijsbegeerte A.G.M. van Melsen, die mijmerde over wat nu eigenlijk een ‘christelijke politieke partij’ was. Die keuze was natuurlijk niet toevallig. Zoals overal in het CDA werd ook hier aan de dualiteit tussen protestanten en roomsen gedacht. Maar de volgende artikelen plaatsten de lezer resoluut in de wereld van 1980. Die gingen over de emancipatie van de vrouw, ontwikkelingssamenwerking en werkgelegenheid.

Het maandblad volgde de politieke actualiteit op de voet, maar het koos daarnaast ook voor verdieping. Alleen de dubbele zomernummers hadden gemeenlijk een speciaal thema, dat vaak ook wat fundamenteeler

was. Het kon gaan om de uitdaging van het liberalisme, om toekomstverwachtingen, maar ook over ‘symboliek in politiek en samenleving’, zoals in 1988 het geval was. Los van de ‘dagelijkse zakelijkheid’ wilde de redactie nu eens op zoek gaan naar het gevoel en de emotie, waar ook christelijk geïnspireerde politiek zo rijk aan zou zijn. ‘Menselijke communicatie verloopt immers grotendeels door symbolen, tekens en signalen’, luidde de toelichting en dus kreeg de lezer dit keer beschouwingen over Willem van Oranje als inspirerend voorbeeld, symboliek in de multiculturele samenleving en symboliek in katholieke werknemersorganisaties voorgeschoteld. Een jaar later werd de Franse Revolutie herdacht, in een themanummer dat exact op 14 juli 1989 verscheen, waarbij vooral de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens veel aandacht kreeg. De dagen dat de Franse Revolutie alleen als schrikbeeld fungeerde, waren echt voorbij. Maar in de gewone nummers konden werkelijk alle onderwerpen van politieke besluitvorming – en dat is eigenlijk alles – aan de orde komen. Na een paar jaar besloot de redactie wel om sommige onderwerpen min of meer systematisch aan te pakken, zodat opeenvolgende nummers reeksen artikelen te zien gaven rond thema’s als de christendemocratische visie op staat en overheid, of op genetische manipulatie en de ethiek van wetenschappelijk onderzoek. Opvallend is het grote aantal artikelen waarin de ‘verantwoordelijke samenleving’ in allerlei vormen of via allerlei toespelingen in de titel figureerde, zodat een titel als ‘Verantwoord onderwijs in een verantwoordelijke samenleving’ niet kon uitblijven.

Het blad wilde de partij ‘kritisch-solidair’ volgen. Hoewel allerlei stemmen aan de orde kwamen, was het overgrote deel duidelijk afkomstig van leden of geestverwanten van de partij. Veel geleerden, de een bekender dan de ander, leverden bijdragen. Ook zittende politici schreven wel eens een artikel, maar wat vooral opviel, was het grote aantal artikelen van oud-bewindslieden die aldus hun rijke ervaring ten dienste van de partij stelden.

Ook medewerkers van het WI publiceerden er regelmatig in, maar het is zeker niet zo dat ze het blad domineerden. Om het instituut zichtbaarder te maken begon directeur Oostlander in 1985 met een column, 'Periscoop' genaamd, waarin hij nadrukkelijk prikkelend commentaar wilde geven.

Het lidmaatschap van de redactie, die meestal wel zo'n vijftiental leden telde, was geen sinecure. Elke maand vergaderde men. De voorzitters wisselden elkaar snel af. Na Kooijmans was Hoogendijk dat tot 1986. Franken die vervolgens aantrad, maar weldra voorzitter van het gehele instituut werd, werd afgelost door Willy van Lieshout, een man met een grote staat van dienst in het onderwijsveld. De omvangrijke werkzaamheden werden verricht door de secretaris, altijd een medewerker van het WI, die in zekere zin als hoofdredacteur fungeerde. Na het vertrek van Borstlap in 1983 volgde Yvonne Timmerman-Buck hem op. Haar taak ging in 1986 over naar Theo Brinkel. De eerste jaargangen telden meer dan zeshonderd bladzijden, later bleef men daar net iets onder. Elk jaar werden er tientallen bijdragen van eveneens tientallen auteurs afgedrukt en enkele jaren lag het aantal artikelen zelfs ruim boven de honderd.

Zes sectoren

Bij een wetenschappelijk instituut denkt men uiteraard het allereerst aan diepgaande, gedegen studies. Het studieterrein, dat gezien de aard van de moderne politiek, alle kringen van het leven beslaat, werd verdeeld in zes sectoren: (1) binnenlands bestuur en justitie, (2) sociaal-economisch beleid, (3) ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, verkeer en vervoer, (4) welzijn en volksgezondheid, (5) onderwijs en uiteraard (6) het buitenland. Dat waren er dus twee meer dan in de jaren zeventig. Hier zien we hetzelfde patroon als bij het tijdschrift. Elke sector kreeg een eigen sectoroverlegorgaan met nogal wat leden, met een prominente voorzitter, terwijl het secretariaat lag bij een stafmedewerker van het WI. Die was gemeenlijk ook

de rapporteur van de diverse commissies, soms deels door dezelfde bemenst, soms ook door anderen. Men zou het ook anders kunnen zeggen. De studies werden uiteindelijk dus geschreven door een lid van het WI, maar die was omgeven door een grote schare meedenkende deskundigen.

Het was eigenlijk de bedoeling dat elke sector zo gerund werd door één lid van het WI, maar dat lukte meestal niet helemaal. Meestal waren er net te weinig mensen, zodat medewerkers naast hun eigen sector soms ook voor een andere sector werkzaamheden moesten verrichten. En bovendien hadden alle WI-medewerkers ook nog vele andere taken. Het was hard werken voor een klein team. Jaarlijks verschenen er, naast vele andere kleinere publicaties, zo'n drie rapporten. Het instituut straalde zelfvertrouwen uit. Het ging goed met het CDA en in 1989 werd zelfs het beste verkiezingsresultaat van enigerlei politieke partij in de Nederlandse parlementaire geschiedenis gehaald. Het zwaartepunt voor het WI, schreef directeur Oostlander tegen het einde van zijn periode, 'ligt in de beïnvloeding en ondersteuning van het Nederlandse beleid'. Door degelijke, goed onderbouwde rapporten uit te brengen werd gewerkt aan 'de maatschappijvernieuwing die uit de christendemocratische visie voortvloeit'. Het WI had zelfs, vervolgde hij, 'als heel klein broertje naast de Konrad Adenauer Stiftung van de CDU, tot over de grenzen heen een reputatie opgebouwd als een team, waar heel praktisch wordt gewerkt aan en met de traditie en visie van de christen-democratie.'

Laten we de zes sectoren langslopen. Het was juist de sector binnenlands bestuur en justitie, waarvoor vanaf 1982 Yvonne Timmerman-Buck de verantwoordelijkheid droeg, die in deze jaren inging op de morele verschuivingen en de technologische vernieuwingen die het persoonlijke leven van mensen raakten. Nadat men aandacht had geschonken aan zaken als gewetensbezwaren, drugs en emancipatie, werd in 1986 een groot rapport uitgebracht onder de programmatische titel *1 + 1 = samen*.

Foto van WI-medewerkers ter gelegenheid van het afscheid van Arie Oostlander als directeur van het WI in het Kuypershuis aan de Dr. Kuypersstraat, 1989.

Publieke erkenning van lotsverbondenheid. Een christen-democratische bijdrage tot de gedachtenvorming over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties. Er waren vele jaren voorbereiding en discussies aan voorafgegaan. De conclusie was helder. Ook andere dan huwelijkse samenlevingsvormen verdienden gelijkheid in rechten plichten en daarom zou publieke erkenning in de vorm van registratie mogelijk gemaakt moeten worden. Het rapport werkte dat juridisch tot in het detail uit. Het rapport wilde zowel ‘eenzijdigheden vanuit de traditionele benadering’ als ‘een principiële verwatering’ van de eigen visie vermijden. Het ‘klassieke christen-democratische persoonsbegrip met zijn sterk relationele lading’ bood ver-

rassende mogelijkheden, stelde men.

Direct daarna richtte het sectoroverlegorgaan zich, steeds in samenwerking met de sector welzijn en volksgezondheid, op het heikele onderwerp kunstmatige inseminatie. In 1988 al verscheen het rapport *Zinvol leven*, dat gedetailleerd de grenzen en mogelijkheden van draagmoederschap, kunstmatige inseminatie, de zogenaamde gift-methode (*gamete intrafallopian transfer*) en in-vitrofertilisatie behandelde. Een grote nadruk werd gelegd op het onderscheid tussen recht – welke grenzen stelt de overheid? – en de eigen morele verantwoordelijkheid van de burger. De menswaardigheid van de voortplanting werd

vooropgezet. Zo kwam men tot vier principes. Technologie diende genormeerd te worden. Het menselijk leven verdiende bescherming. De integriteit van de persoon diende gerespecteerd te worden. En het belang van het kind verdiende bijzonder bescherming. Opnieuw werkte het rapport alles zeer gedetailleerd en beleidsmatig uit.

Het was in feite de sociaaleconomische sector geweest die in de jaren zeventig de grootste bijdrage had geleverd aan de ontwikkeling van een eigen politieke filosofie voor het CDA. In die lijn ging ze in de jaren tachtig zeker door, waarbij de nadruk op de verantwoordelijke samenleving steeds vaker tot ‘vermaatschappelijking’ als panacee voor allerlei uiteenlopende problemen leidde, maar daarnaast werd er vooral degelijk vakwerk geleverd. Als opvolger van Borstlap trad in 1984 Jan Peter Balkenende aan en een flink aantal bladzijden zouden ook uit zijn pen vloeiden. In 1981 verscheen een technisch rapport over herziening van de belastingwetgeving, waarin vooral gepleit werd voor een verlaging van de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting, die dan gepaard zou moeten gaan met een vermindering van de aftrekposten. De hoop was dat door een rechtvaardiger belastingdruk de geconstateerde ‘erosie’ van de belastingmoraal gestopt zou kunnen worden. In lijn hiermee volgde in 1986 een kritisch commentaar op de vereenvoudigingsvoorstellen van de commissie-Oort. Vrij technisch waren ook de rapporten over ‘vernieuwend energiebeheer’ uit 1984, dat stelde dat geen enkele energiedrager kan worden afgewezen en dat dus kernenergie en ‘een reële aanwending van duurzame energie’ allebei tot de mogelijkheden behoorden, en over technologie in 1987.

Een rapport uit 1982 over de sociale zekerheid zocht, zoals de titel al zei, naar *Vernieuwing om behoud*. Het concludeerde ook dat behoud van de sociale zekerheid niet alleen een financiële kwestie was, maar dat er een dieperliggend probleem was nu zoveel mensen uit het uit het arbeidsproces gestoten werden. Een vervolgstudie twee jaar later onder leiding van Herman Wijffels over

werkloosheid en crisis was het logische gevolg. Het wilde niet blijven staan bij voor een beleid gericht op werkgelegenheid en sanering van de overheidsfinanciën. Het beleid zou ook gevoed moeten worden door ‘opvattingen over zinvolle arbeid, over menselijke verantwoordelijkheid en over de taken van de overheid’. Men raadt het: ook bevordering van de werkgelegenheid diende geplaatst te worden ‘in het perspectief van de totstandkoming van de verantwoordelijke maatschappij’.

Enigszins verrassend was wellicht dat het de sociaaleconomische sector en niet de sector buitenland was, die de ontwikkelingssamenwerking nader onder de loep nam. Men wilde dit vraagstuk nadrukkelijk bezien vanuit de ontwikkeling van de wereldeconomie. Uiteraard kwam men ook hier tot de conclusie dat vermaatschappelijking op dit terrein de aangewezen weg was. De betrokkenheid van maatschappelijke organisaties en burgers bij de ontwikkelingen in arme landen diende groter te worden. Tegen deze mondiale achtergrond was het eigenlijk vanzelfsprekend dat men zich nader op de eigen economische groei richtte. Het rapport dat Balkenende schreef namens de door oud-president van De Nederlandsche Bank Jelle Zijlstra gepresideerde commissie bepleitte een genormeerde, verantwoorde economische groei, waarbij ook het milieuvraagstuk het volle pond kreeg.

De sector ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, verkeer en vervoer behoorde tot de eerste groep die in 1981 een lijvig rapport publiceerde. *De ruimte en wij, wij en de ruimte. Politieke keuzen in de ruimtelijke ordening* heette het en het was geschreven door Cocky den Hollander-van der Ent. Rentmeesterschap en solidariteit vormden uiteraard de leidende beginselen. Na haar vertrek was deze sector ietwat onthand, een gat dat na enige tijd gevuld werd door Jeppe de Baan, kapitein ter zee b.d., die als vrijwilliger zijn diensten verleende. In 1988 werd nog een advies voor de Tweede Kamerfractie geschreven onder de titel *Samen werken aan wonen*. Tegen die tijd had Kees Klop zijn aandacht deels naar de sector verschoven en kwam de aandacht op

het milieubeleid te liggen. Overigens gebeurde er uiteraard veel meer. Binnen het sectoroverlegorgaan werd er wel degelijk over allerlei onderwerpen gedebatteerd en er bestonden enkele fractiebegeleidingsgroepen. Aan allerlei activiteiten werd deelgenomen. En een student schreef als stagiair een scriptie over ondernemersgedrag en milieuzorg.

Welzijn en onderwijs

‘Het CDA aanvaardt de Heilige Schrift als richtsnoer voor het politieke handelen’, was in 1980 de formulering van de grondslag geworden. Het was de ietwat verrassende uitkomst van de vele verhitte debatten. Maar in de praktijk komt men in publicaties van het WI zelden een rechtstreeks beroep op de Bijbel tegen. Vanuit de politieke overtuiging redeneerde men gewoonlijk vanuit de vier grondbegrippen of enkele ervan die op een terrein van

In de praktijk komt men in publicaties van het WI zelden een rechtstreeks beroep op de Bijbel tegen.

toepassing leken. Maar in 1983 entameerde Kees Klop, die al deze jaren het secretariaat van de sector welzijn en volksgezondheid voerde, dan toch een kleine studiegroep, met onder meer de sectorvoorzitter, de theoloog en ethicus Egbert Schroten, die ‘de mogelijkheden de bijbel een meer vruchtbare rol te laten spelen in de meningsvorming in de partij’ wilde onderzoeken. Na enige tijd vernemen we niets meer van dit project ‘Bijbelstudie in het CDA’, zoals het ook wel heette.

Foto: Hans Hoedijk

Pesrconferentie van het rapport *Economische Groei* onder leiding van dr. J. Zijlstra, 1989.

Er viel van alles onder deze sector. De onderwerpen die in dit decennium nader bestudeerd werden, waren media, kunst, de godsdienstige beleving van minderheden en de vernieuwing van het zorgstelsel. In *Massa- of kassa-communicatie*? werd onderzocht hoe destijds nieuwe technieken als teletekst, viditel, omroepsatellieten en kabeltelevisie ingepast konden worden in het bestaande beleid waarin de waarde van pluriformiteit voorop stond. Twee jaar later stelde Klop als vervolg een beleidsadvies op waarin hij onderzocht hoe ook bij een ‘mogelijke commercialisering van het omroepbestel’ als gevolg van de introductie van nieuwe media een systeem met onafhankelijke omroeporganisaties, die de geestelijke, maatschappelijke en culturele pluriformiteit kunnen brengen, bewaard kon blijven en hoe zelfs een verdere democratisering bereikt zou kunnen worden. Klop bestudeerde ook de mogelijkheden van een eigen CDA-visie op het kunstbeleid en dat leidde in 1984 zelfs tot een gezamenlijke conferentie en vervolgens een boek met de Boekmansstichting. Wat begon als een studie naar de welzijnsorde leidde uiteindelijk rond dezelfde tijd tot een symposium en een congresverslag over met name de godsdienstbeleving van minderheden.

Het belangrijkste rapport in deze sector was zonder meer *Zorgvernieuwing door structuurverandering. Volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening*, dat in 1987 verscheen. De totstandkoming laat meteen zien dat het WI niet de enige plaats was, waar de politieke filosofie werd uitgewerkt. In 1984 had de partijraad van het CDA het rapport *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij* aanvaard, dat het jaar daarvoor was opgesteld door Cees Bremmer, de adjunct-secretaris van de partij, die in dit geval functioneerde als secretaris van de werkgroep ‘Politiek perspectief’ onder voorzitterschap van Dick Kuiper, hoogleraar sociologie aan de VU. Besloten werd het hoofdthema daaruit – vermaatschappelijking – ook toe te passen op de gezondheidszorg. Het rapport bepleitte versterking van de verantwoordelijkheidsbeleving van ziekenfondsen en particuliere verzekeraars. De overheid zou moeten

terugtrekken en het maatschappelijk middenveld zou meer gestalte moeten krijgen. Begrippen als zelfzorg en mantelzorg speelden een sleutelrol. Het rapport ging ook heel concreet in op nieuwe vormen van zorg, de grenzen van de zorg, technologische vernieuwingen, demografische ontwikkelingen en kostenbeheersing. Het rapport verscheen een maand voor dat van de regeringscommissie-Dekker, dat volgens het WI veel gelijkenissen vertoonde met het eigen werkstuk. Het rapport werd druk in de partij besproken en leidde in november 1987 tot aangenomen resoluties op de partijraad. Ook in de jaren erna zou er nog vaak naar verwezen worden.

In de sector onderwijs vloeide in 1983 de studienota *Samen verder. Een christen-democratische bijdrage tot de gedachtenvorming over de eerste fase van het voortgezet onderwijs* nog uit de pen van Hugo Klooster. Het was een pleidooi voor een herziening van het voortgezet onderwijs, die er op neerkwam dat er na de lagere school een nieuw schooltype moest komen dat bestemd was voor alle leerlingen en dat drie jaar zou duren, zodat ze daarna beter voorbereid waren voor een optimale keuze inzake de richting die ze verder wilden kiezen. Een soort middenschool dus, zou men op kunnen merken, maar dan wel in te voeren langs wegen van geleidelijkheid, waarbij afzonderlijk scholen veel ruimte voor een eigen nadere invulling zouden behouden. Ook schreef Klooster datzelfde jaar nog een beleidsadvies, dat betoogde dat het onderwijs bij behoud van kwaliteit efficiënter en goedkoper kon worden ingericht, *Hoeksteen of sluitpost* getiteld.

Het duurde ruim een jaar voor Klooster een opvolger kreeg in de persoon van Ab Klink. Hij was de secretaris van een commissie, die voorgezeten werd door de directeur van het WI zelf, Arie Oostlander. In het dikke rapport *Ruimte voor kwaliteit* dat in 1989 verscheen, werd gepleit voor een verschuiving van bevoegdheden van de overheid naar het onderwijs en de onderwijsorganisaties zelf. ‘Zelfs in deze sector, waar de gespreide verantwoordelijkheid bij wijze van spreken is uitgevonden,

is de zelfstandige beleidsvoering van de scholen ondergesneeuwd geraakt in de circulairestroom', oordeelde de commissie. Er zou weer meer ruimte moeten komen voor de ontplooiing van scholen met een herkenbare eigen onderwijsidentiteit. Dat gold niet alleen voor het bijzonder onderwijs, maar nadrukkelijk ook het openbaar onderwijs. Alle schoolbesturen en directies zouden meer ruimte moeten krijgen om een eigen herkenbaar beleid te voeren. Het ging om 'een vermaatschappelijking van planningsbevoegdheden, een bekostigingsstelsel dat scholen meer beleidsinhoudelijke armslag biedt en een deugdelijkheidsbewaking die vooral door scholen zelf ter hand genomen wordt.' Het deed het WI goed dat korte tijd later vooral de ideeën over de planningsmethode doorwerkten in het regeerakkoord van het kabinet-Lubbers III.

De wereld

Het CDA was een nogal onwaarschijnlijke partij, tot stand gekomen door de fusie van partijen, die in feite al vanaf 1918 – invoering van evenredige vertegenwoordiging, waardoor de noodzaak van stembuscoalities verviel – maar in ieder geval sinds 1925 – de tegenstellingen die in de Nacht van Kersten tot uiting kwamen – weinig gemeenschappelijk hadden en die elkaar pas in de loop van de jaren zestig weer als naaste geestverwanten hadden gevonden. Het waren bovendien partijen die zelf allemaal een achterban hadden in geheel verschillende maatschappelijk klassen. Toch lukte het na de vorming van de ene fractie in 1977 vrij snel om een gezamenlijk politiek program te ontwikkelen. Er was eigenlijk maar één thema waarop felle tegenstellingen ontstonden en die betrof de sector buitenland. Het ging dan uiteraard om de vraag of Nederland al dan niet kruisvluchtwapens zou moeten laten plaatsen. Al in 1981 verscheen er een rapport *Over vredesbeleid*, dat vooral probeerde rustig de verschillende gezichtspunten te wegen, zonder zelf al te helder te kiezen. Rapporteur was directeur Oostlander, voorzitter van de commissie was André Donner, voormalig rechter

aan het Europees Hof van Justitie en op dat moment hoogleraar in Groningen. De partijraad vroeg vervolgens om een studie waarin bestaande alternatieve modellen voor het veiligheidsbeleid op hun kwaliteit zouden worden onderzocht. Aanvankelijk nam Oostlander ook dit thema onder zijn hoede, maar toen in 1984 Theo Brinkel de sector buitenland ging beheren, kreeg die de vraag voorgelegd een nota over alternatieve veiligheidsmodellen op te stellen. Dit leidde tot de instelling van een commissie waarvan Oostlander nu de voorzitter werd en *Vrede wegen. Alternatieven voor het veiligheidsbeleid beoordeeld* presenteerden. Behalve een behandeling van een aantal veel besproken alternatieven, bevatte het ook een fundamenteel hoofdstuk over een christendemocratische benadering van vredesbeleid. Het rapport bleek een goed aanknopingspunt voor gesprekken met vredesbewegingen te bieden. Nog diverse jaren bleven Oostlander en Brinkel in gesprek met het IKV, Pax Christi, de Raad van Kerken en diverse andere organisaties. Toen in 1989 de ontwikkelingen een wel heel onverwachte wending kregen, organiseerde het WI samen met de PvdA, Pax Christi en het IKV zelfs een Oost-Westsymposium.

Begin jaren tachtig had Hans Borstlap nog een kritisch beleidsadvies over de toekomst van de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking opgesteld. Het was niet geheel duidelijk of dat een activiteit van de buitenlandsector was of dat het thema ontwikkelingssector ook toen al door de sociaaleconomische sector onder handen genomen werd, zoals in later jaren bleek. Maar een werelddeel als Latijns Amerika stond volop in de schijnwerpers en er was ook een werkgroep die er zich specifiek mee bezighield. Zo werd er in oktober 1984 een groot conferentie in het Tropeninstituut te Amsterdam belegd, waar ook tal van buitenlandse sprekers, met name uit Latijns Amerika zelf, acte de présence gaven. Onderwerpen als de mogelijkheden van hervorming, revolutie, gewelddadige en geweldloze vormen van actie, de mensenrechtenproblematiek,

de rol van de medefinancieringsorganisaties en van de vakbonden kwam allemaal aan de rode. De positie van de kerken en de bevrijdingstheologie trok in die tijd veel belangstelling en er waren natuurlijk goede contacten met christendemocraten in het Zuid-Amerikaanse deel van het continent.

Nadat Theo Brinkel in 1987 een startnotitie had geschreven, kon in mei 1989 het rapport *Zuid Afrika. Mensenrechten en buitenlands beleid* verschijnen, waarin werd gepoogd om een visie op de toepassing van de rechten van de mens te ontwikkelen. Buitenlandse druk werd noodzakelijk geachte om de partijen, ook het ANC, voor een gezamenlijke oplossing rond de tafel te krijgen. Economische sancties waren een optie, maar het rapport pleitte voor een meersporenbeleid. De studiec commissie raadpleegde een groot aantal deskundigen onder wie. dr. C.F. Beyers Naudé. Op een studiedag maakte de toespraak de theoloog dr. Shun Govender, directeur van het Kairos-centrum in Zuid-Afrika, veel indruk.

Velerlei activiteiten

Aan het eind van onze rondgang is het nuttig te bedenken dat het opstellen van diepgaande studies in commissieverband slechts een deel van het werk was. De medewerkers publiceerden her en der een veelheid aan artikelen, onder meer in het partijblad *CDActueel*, maar ook in diverse andere organen. En overall in het land gaven ze spreekbeurten, week in week uit, soms avond aan avond. Voortdurend waren de medewerkers in overleg met de fracties in de Staten-Generaal om advies over allerlei onderwerpen te kunnen geven. Ook werd er door CDA-politici in het land regelmatig om ondersteuning gevraagd. Medewerkers van het WI namen aan tal van andere partijactiviteiten deel en in sommige gevallen maakten ze qualitate qua deel uit van commissies of besturen of verrichten ze ondersteuning in de vorm van rapporteurschappen en secretariële werkzaamheden. CDV was niet het enige blad waar het WI voor verantwoordelijk was. Ook het

bestuurdersblad *Bestuursforum* werd vanuit het instituut geredigeerd, aanvankelijk door Klop en vervolgens door Balkenende. Die maakte ook deel uit van den redactie van het handboek voor gemeenteraadsleden en droeg daar aan bij, nadat eerder Klop en Den Hollander al het modelprogramma voor gemeenten en provincies 1982-1986 als rapporteurs van een partijcommissie hadden opgesteld.

Er waren in deze jaren vier keer landelijke verkiezingen: in 1981, 1982, 1986 en 1989. Steeds leverde het WI spreekschetsen aan. Maar directeur Oostlander maakte als voorheen ook enkele malen deel uit van het Centraal Verkiezingscomité. Hij was ook de rapporteur van de commissie die het programma voor de verkiezingen van 1986 opstelde. Tijdens de verkiezingen van 1981 fungeerde Kees Klop als persoonlijk assistent van lijsttrekker Van Agt. Het WI was bepaald geen denktank waar men in alle rust eens kon broeden over de diepere grondslagen van de politieke overtuiging van het CDA, het was in alle opzichten een actief deel van de partij en de propaganda die ze bedreef.

Het WI was in alle opzichten een actief deel van de partij.

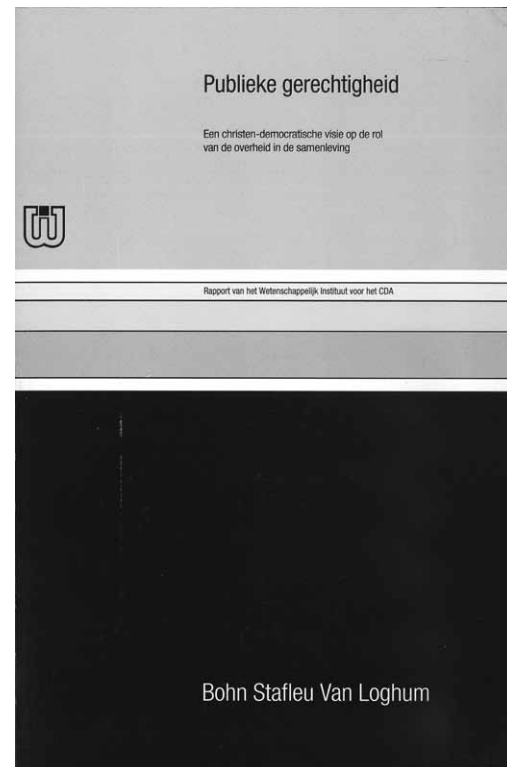
Directeur Oostlander nam in 1989 afscheid van het WI, nadat hij bij de verkiezingen in juni tot lid van het Europees Parlement was gekozen. Al in 1979 was hij bij de Europese Volkspartij (EVP) betrokken en voor de volgende verkiezingen van 1984 werd hij door het politiek bureau van de EVP benoemd tot de rapporteur, die belast was met de samenstelling van het verkiezingsprogramma. Oostlander en het WI onderhielden vele contacten met andere christendemocratische instituten, waaronder de grote Duitse Konrad-Adenauer-Stiftung van de CDU en de Hanns-Seidel-Stiftung van de CSU. Europa giste ondertussen. De jaren tachtig zouden heel anders eindigen

dan ze begonnen waren. Stonden aan het begin de spanningen tussen Oost en West nog voorop, nu was het communisme bezig ineen te storten. Het afscheidssymposium voor Arie Oostlander was gewijd is aan de ontwikkelingen in de christendemocratie in West- en Oost-Europa. En er was al een spreker van de Christen-Democratische Volkspartij uit Hongarije. Het was 10 november 1989. De vorige avond was de Berlijnse Muur gevallen. Alles zou veranderen. Het CDA stond op het toppunt van zijn macht. Naar het Wetenschappelijk Instituut werd geluisterd. Er was een denksjabloon ontwikkeld waarbij vermaatschappelijking en verantwoordelijkheid vanzelf op alle thema's werden toegepast. Het ging fantastisch. Wat kon er mis gaan?

De crisis

Na tien jaar kon de kroon op het werk van het Wetenschappelijk Instituut gezet worden, ja zelfs 'de wetenschappelijke kroon op tien jaar CDA', aldus fractievoorzitter Elco Brinkman, die op vrijdag 23 november 1990 in de oude Hollandse Statenzaal het eerste exemplaar van het ruim 350 bladzijden tellende rapport *Publieke gerechtigheid* in ontvangst mocht nemen. Vrijwel direct na zijn indieninstreeding in 1985 was Ab Klink, theoretisch socioloog, belast met een studie naar 'opvattingen over de overheid'. Hij kreeg een werkgroep van vooraanstaande geleerden om zich heen met onder meer juristen, wijsgeren en godgeleerden. Ook directeur Oostlander nam deel aan de besprekingen. Maar pas toen de opsteller de zaken zelf resoluut ter hand nam, werd er snel vooruitgang geboekt. De opzet was om 'te inventariseren, kritisch te toetsen en te ordenen' wat de christendemocratie inzake opvattingen over de overheid al had voortgebracht, waarna men desgewenst tot een nadere ontwikkeling van een christen-democratische staatsopvatting zou kunnen komen. Welnu, dat laatste was volgens WI-voorzitter Hans Franken bij de presentatie helemaal gelukt. Er was nu een eigen christen-democratische staatsleer, waar men trots op mocht zijn.

Maar was het wel een staatsleer? Of toch eerder een maatschappijleer? De ondertitel sprak boekdelen. Het zou gaan om 'een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving'. In de samenleving. Ook hier werd dus direct het primaat van de maatschappij gestipuleerd. Na een historische verkenning, waarin dit keer trouwens ook Oude en Nieuwe Testament bevroegd werden en nu ook opvattingen over soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit uiteengezet werden, luidde de centrale bevinding dat de christendemocratie in de staat 'een gezagsinstituut' zag, 'dat recht tot gelding moet brengen'. Hoe kon de overheid dat doen? Door de publieke voorwaarden te scheppen, 'die de mens nodig heeft om verantwoordelijkheden te dragen'. 'Rechtvaardige

Rapport *Publieke Gerechtigheid* uit 1990.

samenlevingsverhoudingen stellen de mens en de verbanden aan het functioneren waarvan hij zijn steentje bijdraagt, in staat om de solidariteit en rentmeesterschap in gespreide verantwoordelijkheid te realiseren.’ De wijze waarop de vier kernbegrippen uit het *Program van Uitgangspunten* hier nauwer op elkaar betrokken werden valt op, maar opmerkelijker nog is de accentverschuiving. Werd tien jaar eerder het betrachten van recht nog zonder meer bij de overheid gelegd, nu werd het najagen van recht allereerst in de samenleving gesitueerd, waarbij de overheid dat overigens nog steeds wel ‘met macht’ tot gelding zou moeten brengen. Voor de auteur woog daarbij het inzicht zwaar dat juist de nieuwtestamentische ethiek, met haar radicale verinnerlijking, zich niet met overheidsdwang laat afdwingen. Tot de publieke gerechtigheid hoort daarom wezenlijk dat de overheid haar eigen grenzen kent en onderhoudt.

De publieke gerechtigheidsnorm diende op drieërlei wijze gerealiseerd te worden. Allereerst was daar de ‘waarborgfunctie’, die het de overheid verbood ‘anders dan om reden van de publieke gerechtigheid te intervenieren in de specifieke verantwoordelijkheden van niet-statelijke verbanden, zoals gezinnen, scholen en dergelijke’. Anderzijds was er ook een ‘aanspraakdimensie’, die inhield dat de overheid zorgdroeg voor de ‘noodzakelijke voorwaarden’ die het burgers en hun verbanden mogelijk maakten zich te ontplooiën. En ten derde was er dan nog het ‘normerend karakter’ van de publieke gerechtigheidsnorm. De overheid moest er immers wel voor zorgen ‘dat in het verkeer van burgers onderling rechtvaardigheid betracht wordt’. Weliswaar zouden deze drie aspecten simultaan gerealiseerd moeten worden, desalniettemin lijkt de volgorde typerend voor een denken dat de overheid allereerst als een mogelijke bedreiging ziet, die daarom van alles niet mag, en de traditionele gezagstaak pas als laatste te berde brengt. Uiteraard werd vervolgens gedetailleerd uitgewerkt hoe dergelijke principes in beleid vorm zouden kunnen krijgen en bleef er voor de overheid nog heel wat

te doen over, het grondidee is echter helder. De maatschappijkritische vraag uit de jaren zeventig wat voor een samenleving men nu eigenlijk wenste en hoe de politiek daaraan kon bijdragen, was na een kleine twee decennia verkeerd in een visie waarbij de maatschappij het primaat had en de overheid slechts daarbinnen een rol speelde.

Het rapport trok veel belangstelling. Nog enkele jaren zouden er her en der conferenties aan *Publieke gerechtigheid* gewijd worden. Binnen het CDA zou deze paradoxale anti-etatistische staatsleer altijd weerklank blijven vinden. De denkvolgorde bij het aanpakken van problemen was dat men steevast begon bij het particulier en maatschappelijk initiatief en dat na een aantal tussenstadia, waaronder zelfregulering, overeenkomsten met de overheid of wettelijke voorschriften, pas als allerlaatste optie overheidsinitiatief als oplossing op tafel kwam.

Europa

Het was de voltooiing van tien jaar gestaag doorwerken en die wekte voldoening. Nog gretiger keek men echter vooruit, naar de komende tien jaar. De viering van het tienjarig bestaan van het Wetenschappelijk Instituut werd in oktober gevierd met een driedaags internationaal symposium in Noordwijkerhout over ‘de betekenis van de christen-democratische politieke overtuiging voor de komende tien jaar in Europese context’, dat een jaar later een mooi congresboek zou opleveren. Het WI blaakte van zelfvertrouwen. De politieke overtuiging, zoals in diverse rapporten was uitgewerkt, was beslissend geweest voor de groei van het CDA in de voorbij tien jaar, daar was men van overtuigd. Nu werd het tijd de rest van Europa te doen delen in de inzichten die men verworven had. Het werd eveneens tijd zich te gaan richten op de Europese beleidsvorming. De vorige directeur, Arie Oostlander, was het jaar ervoor vertrokken naar het Europees Parlement. Een jaar had Kees Klop als waarnemend directeur de werkzaamheden geleid. En nu kon er een nieuwe directeur aantreden, Jos van Gennip, voormalig directeur bij

het Centraal Missie-Commissariaat en tot op dat moment plaatsvervangend directeur-generaal internationale samenwerking op het ministerie van Buitenlandse Zaken, kortom, een man die al in de internationale wereld thuis was. De komende tien jaar zou hij leiding geven aan het instituut en dat zijn de jaren die in deze paragraaf hoofdstuk behandeld worden. In 1991 zou Van Gennip overigens ook Eerste Kamerlid worden en dat was een functie die hij tot 2007 uitoefende.

Het nieuwe onderzoeksplan dat in 1990 van start ging, stond helemaal in het teken van Europa. Maar liefst zeven projecten daarover werden aangekondigd. De sectoroverlegorganen hadden hun langste tijd inmiddels gehad. Enkele jaren later waren er nog maar twee over en ook die verdwenen van het toneel. Het instituut ging nu eerder in concrete projecten denken, waarbij eenzelfde thema door studietoelagen vanuit verschillende perspectieven benaderd kon worden. Overigens waren de grenzen al eerder poreus geworden. Klink had zijn staatsleer, een thema dat primair op het terrein van binnenlandse zaken en justitie lag, geschreven terwijl hij officieel de afdeling onderwijs beheerde. Maar nu was dus alles Europa wat de klok sloeg. Aanvankelijk werden ook thema's als de genetische diagnostiek en therapie en het milieu onder dit hoofdje geschaard, terwijl die uiteraard intrinsiek bredere dan nationale implicaties hadden, maar al spoedig concentreerde men zich op een aantal specifiek Europese onderwerpen.

De ontwikkelingen gingen overrompелend snel. Begin 1990 werd een studie naar de gevolgen van een mogelijke Duitse eenwording op touw gezet. Binnen enkele maanden was dat onderwerp volledig achterhaald. Op dat moment werd besloten tot verbreding. Theo Brinkel schreef een startnotitie over het nationaliteitenvraagstuk in Europa en vervolgens ging een studietoelagencommissie aan de slag. Samen met de Konrad-Adenauer-Stiftung, de Stichting Alcide de Gasperi en het secretariaat van de Europese partij bereidde hij vanuit het WI een internationale

studieconferentie over nationale minderheden in Europa voor, die eind 1991 in Bratislava werd gehouden. En al in 1992 verscheen het rapport *Wij zijn het volk. De nationale kwestie in Midden en Oost Europa*, waarvan ook een Engelstalige samenvatting werd gemaakt. Het vervolg bestond uit een nieuw project rond het begrip 'civil society' – in plaats van het vanouds vertrouwde 'burgerlijke maatschappij' werd consequent de Engelse term gebezigd – dat beoogde te inventariseren waar het in Midden- en Oost-Europa schortte aan 'vormen van verantwoordelijke samenleving, waar er wél initiatieven genomen zijn en hoe vanuit West-Europa, c.q. Nederland samengewerkt kan worden.' In 1996 resulteerde dit in de studie *Waarheid en waardigheid. Civil society en samenwerking in Europa*, die meteen ook volledig in het Engels werd uitgebracht. Het bevorderen van maatschappelijke initiatieven op levensbeschouwelijke basis kreeg vanzelfsprekend extra aandacht. Bij al deze studies wilde men niet alleen informatie verzamelen over de betrokken landen, maar deed men er alles aan met de betrokkenen zelf in gesprek te geraken. Allerlei symposia en activiteiten begeleidden de rapporten zowel tijdens de fase van ontstaan als na de publicatie. Maar men wilde niet alleen de problemen in kaart brengen, de inzet was eveneens op Midden- en Oost-Europa vooruit te helpen door de christendemocratische politieke overtuiging bekend te maken en mee te denken over zaken als de herziening van grondwetten. Met name met Hongarije werden nauwe banden ontwikkeld en in 1991 was het CDA behulpzaam bij het opzetten van een christendemocratische academie in Boedapest.

Het merendeel van de Europese activiteiten was echter gericht op de samenwerking binnen de destijds uit twaalf landen bestaande Europese Gemeenschappen. In 1992 kwam het Verdrag van Maastricht tot stand, dat in 1993 tot inwerkingtreding van de Europese Unie leidde. Het WI richtte zich met name op de EVP. Daaraan schortte nogal wat en toen de Britse conservatieven zich bij de Europese fractie aanmeldden, maakte men zich

helemaal zorgen. Het kon allemaal veel beginselvaster. Vergeleken bij Duitse, Belgische of Italiaanse christendemocraten was het CDA een nieuwkomer in de christendemocratische beweging, maar de *Entdeckerfreude* van het voorgaande decennium leidde bepaald niet tot bescheidenheid. Het WI had een woord voor Europa. Het wist wat ware, principiële christendemocratische politiek was. Naar analogie van het eigen *Program van Uitgangspunten* zou er ook een Europees beginselprogramma moeten komen. En eind 1992 kwam dat onder leiding van de Belgische oud-premier Wilfried Martens zowaar tot stand. De verschillende stromingen binnen de EVP noopten weliswaar tot ‘flinke compromissen’, maar tevreden kon het WI vaststellen dat het een aanzienlijk aandeel had weten te leveren aan een ‘op de evangelische uitgangspunten en het christelijk mensbeeld geprofileerd’ beginselprogramma. Ook aan het EVP-programma voor de Europese verkiezingen van 1994 wist het WI naar eigen oordeel substantieel bij te dragen.

Het WI werkte met name nauw samen met de Duitse Konrad-Adenauer-Stiftung en het Belgische Centre d’Etudes Politiques Economiques et Sociales (CEPESS). Enkele jaren probeerde het de coördinatie en institutionele samenwerking tussen de verschillende christendemocratische wetenschappelijke instituten te bevorderen en zelfs de oprichting van een eigen wetenschappelijk instituut voor de EVP te bewerkstelligen. Na verloop van tijd moest de conclusie echter luidden dat er op dit gebied niet veel van de grond kwam. Maar er was meer dan Europa. Het WI werkte actief mee aan de formulering van een nieuw handvest voor de Christen-Democratische Internationale, dat in juli 1992 op een congres te Santiago de Chile werd gepresenteerd. Directeur Jos van Gennip schreef een *Covenant with the Future*, dat werd uitgegeven door de in 1990 vanuit het CDA opgerichte Eduardo Freistichting. De tot dusverre gangbare eurocentrische en neothomistische doctrinaire fundering probeerde hij te verbreden door een verbinding te leggen met het nieuwe

denken in de kerken en in christelijke gemeenschappen.

Het ambitieuze onderzoeksplan uit 1990 leverde uiteindelijk wel een aantal rapporten op, maar de meeste verschenen pas toen voor het CDA, en dus ook het WI, het tij enigszins verlopen was. Nog wel mooi op tijd voor het ingaan van de nieuwe Europese Unie was het rapport van de studiec commissie economische orde en het maatschappelijk middenveld, die in 1993 het rapport *Europa en maatschappelijke organisaties*, geschreven door Jan Peter Balkenende, uitbracht. Aldus probeerde men het beginsel van de gespreide verantwoordelijkheid ook op Europees niveau ingang te doen vinden. In 1996 werd het project afgesloten met twee omvangrijke studies. Voor *Publieke gerechtigheid en de Europese Unie. Een christen-democratische visie op de aard en de taken van de Europese Unie*, dat zijn Nederlandse equivalent in omvang evenaarde, was de penvoering dit keer verzorgd door Kees Klop. Het was een poging de eigen staatsleer tot de EU uit te breiden. In hetzelfde afsluitende jaar verscheen ook *Gaven in overloed. Europees cultuurbeleid in christen-democratisch perspectief*. Dit onderwerp stond sinds het allereerste begin op de agenda. Al in 1990 stelde Christof Wielemaker een startnotitie op over de mogelijkheden van een Europees cultuurbeleid. Een commissie onder leiding van de Nijmeegse emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis Ton Weiler toog voortvarend aan het werk, maar telkens weer was de conclusie dat er nog meer bestudeerd moest worden. Wielemaker, die fulltime voor Oostlander ging werken, werd als rapporteur tussentijds opgevolgd door Thijs Janssen. Er werden hoofdstukken geschreven over onder meer mediabeleid, kunstbeleid, onderwijs en godsdienst, maar de commissie voelde behoefte aan een diepergravende cultuurfilosofie. In 1995 werd er eens nog eens een besloten discussiebijeenkomst belegd. En een jaar later was het werkstuk dan toch echt af. Het project was voltooid. In 1997 stelden Theo Brinkel en Judith Compagner nog een boekwerk samen met *Verhalen voor Europa*. Het was een documentatiebundel met uitspraken en teksten van Nederlandse

christendemocraten over de Europese integratie uit de gehele naoorlogse periode. Brinkel was overigens de man binnen het instituut die telkens weer aandacht op de geschiedenis van de eigen stroming zou vragen.

*Soms leek het WI meer op een
centraal dienstverleningsorgaan
dan op een onafhankelijke
wetenschappelijke instelling.*

Voor de partij

Ondertussen had het WI alle reden de aandacht weer primair op de situatie in eigen land te richten en vooral op de positie van de eigen partij. Ze waren zo goed begonnen, die jaren negentig. Het CDA en het WI floreerden. Het WI was op alle mogelijke manieren nauw met de partij verweven. Soms leek het meer op een centraal dienstverleningsorgaan dan op een onafhankelijke wetenschappelijke instelling. Het leverde inhoudelijke bijdragen aan de fracties in de Staten-Generaal, gaf desgewenst adviezen aan CDA-vertegenwoordigers in de provincies en gemeenten en was verweven met alle afdelingen van de partij en het partijbureau. Bij alle verkiezingscampagnes, op alle vier niveaus, was het betrokken en leverde het teksten, zoals het ook meewerkte aan handboeken en leidraden voor bestuurders.

Intensief was het WI betrokken bij het opstellen van een nieuw *Program van Uitgangspunten* dat in 1993 door de partij werd aanvaard. Het was in feite een coproductie van een commissie onder leiding van Piet Steenkamp en Wim Deetman met het WI. Directeur Van Gennip was de secretaris, Theo Brinkel en Ab Klink verzorgden de eindredactie en de gehele staf leverde bijdragen aan het ruim vijftienduizend woorden tellende document. Ook

bij de intensieve discussie in de partij over de concepttekst was het WI een spin in het web. Stafleden gaven veel lezingen en leverden artikelen. Het nieuwe programma maakte de vier bekende grondbegrippen – gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap – los van de concrete maatschappelijke sferen en probeerde ze op een abstracter niveau te universaliseren en met elkaar tot een geheel te maken. De neiging vermaatschappelijking het fundamentele, dragende beginsel te maken zette zich door. Terwijl in de eerste versie bij het thema gerechtigheid ingezet werd bij de overheid als ‘dieneresse Gods’, was het eerste dat nu omtrent de ‘opdracht tot gerechtigheid vanwege de overheid’ gezegd werd: ‘de omstandigheden scheppen, waaronder mensen en hun maatschappelijke verbanden hun verantwoordelijkheid kunnen onderhouden’.

Direct in aansluiting hierbij kon in 1992 ook het schrijven van het programma voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1994 ter hand worden genomen. *Wat echt telt*, dat in januari door de partijraad en het congres zou worden vastgesteld, was een nog uitvoeriger verhandeling, die zich concentreerde op de drie thema’s werk, veiligheid en milieu. Ook dit was in feite een productie van het WI. Zowel inhoudelijk als organisatorisch lag de coördinatie daar. Directeur Van Gennip was ook hier de secretaris. De commissie stond onder leiding van oud-minister Gerrit Braks, voorzitter van de KRO, en de Tilburgse hoogleraar economie Ad Kolnaar. Stafmedewerkers fungeerden als secretaris van vijf subgroepen die ieder een hoofdstuk uit het programma opstelden. Hoe groot het vertrouwen in de zeggingskracht van de eigen ideeën was, blijkt wel uit het gegeven dat ook dit document in het Engels werd vertaald. Ook de verwerking van de bijna tweeduizend amendementen en subamendementen die na de publicatie van het concept in augustus 1993 ingediend werden, lag in handen van het WI. Met de aanvaarding van het programma zat het werk er allerminst op. Het gehele WI was intensief bij de verkiezingscampagne betrokken.

Tientallen schetsen en teksten werden er voor de lijsttrekkers en andere sprekers namens de partij geproduceerd.

Strategisch beraad

Het mocht allemaal niet baten. De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen op 3 mei 1994 was dramatisch. De twee grote volkspartijen, PvdA en CDA, die vijf jaar samen geregeerd hadden, vielen sterk terug. In 1989 had het CDA nog 35,51% van de stemmen gehaald, de beste uitslag die een Nederlandse politieke partij ooit had behaald en nu had nog maar 22,23% van het electoraat de stem aan de partij gegeven. De verbijstering was groot. In feite werden alle veronderstellingen waarop het werk van het WI tot dusverre was gebaseerd, aangetast. Terwijl men

dacht dat het concept van de verantwoordelijke samenleving enorm aansloeg, bleek het tegendeel het geval te zijn. Wij weten nu dat de daling van de vaste aanhang in feite sinds de jaren zeventig door was gegaan en dat mensen primair op Lubbers hadden gestemd omdat zijn beleid, of misschien eerder nog de gezagsvolle wijze waarop hij dat presenteerde, aansprak, niet omdat ze nog veel affiniteit met zijn partij hadden. Wij weten nu ook dat het idee van vermaatschappelijking volledig tegen de maatschappelijke trend inging. Die werd juist gekenmerkt door individualisering. Mensen wilden inderdaad dingen zelf uitzoeken, maar niet met elkaar, zoals het WI steeds voorstond, maar ieder voor zich, in het eigen particuliere levensverband. Het ideaal dat het WI huldigde, was, zeg maar, dat van

Foto van het afscheidssymposium van Ruud Lubbers als premier op 12 en 13 mei 1995. Het symposium werd georganiseerd door het WI en had als titel 'Christen Democratie als beweging van de toekomst'.

het ouder wordende type gereformeerden, dat de wereld ontdekt had en zich daar avond aan avond, in allerlei verenigingen, organisaties en besturen, getrouw voor inzette. Het was niet de weg die de seculariserende samenleving als geheel verkoos. Tekenend was dat het juist ouderen waren die weglipten. Twee nieuwe ouderenpartijen in de Tweede Kamer vormden de eerste voorbode van het populisme.

Het bleek dat het kiezers in eerste instantie niet ging om wat ze zelf in een ‘verantwoordelijke samenleving’ allemaal zouden kunnen verrichten, maar simpelweg om de vraag of de overheid wel betrouwbaar was. Binnen twee maanden na de verkiezingen bracht een commissie onder leiding van oud-minister Til Gardeniers-Berendsen een evaluatierapport uit. Ze constateerde dat het sociale gezicht van het CDA sterk aan profiel had verloren door onder meer voor te stellen het wettelijk minimumloon af te schaffen. Dat voorstel was weliswaar ingetrokken, maar ‘het beeld van een goed overwogen en evenwichtig programma’ was ondertussen wel aangetast. Daar kwam nog bij dat de programcommissie tijdens de perspresentatie bij monde van vicevoorzitter Kolnaar, een jaar eerder nog de voorzitter van een commissie die met Balkenende als rapporteur de sociale zekerheid had onderzocht, nog eens een bevestiging van de uitkeringen voor de gehele komende regeerperiode in het vooruitzicht stelde, waardoor AOW-gerechtigden een structureel inkomensverlies te wachten stond. Bepaald niet verstandig oordeelde de commissie-Gardeniers, die wel assistentie vanuit het WI ontving – Ab Klink schreef op verzoek tussendoor de tekst – maar daar formeel verder vrij los van stond. De commissie, die opvallend sprak over de ‘joods-christelijke traditie’ – een term die die dagen sterk in opkomst was – waarop het CDA zich zou baseren, nam geen afstand van het concept van de ‘verantwoordelijke samenleving’, maar opperde wel dat dat ‘gezien sociaal-culturele veranderingen en in aansluiting op de belevingswereld, vragen en problemen van burgers’ voortdurend op zijn zeggingskracht zou moe-

ten worden getoetst. Het ‘materiële, het economische en het rationele’ zouden te zeer zijn gaan overheersen. Juist daarom achtte de commissie een herkenbare ideële koers, waarbij het program van uitgangspunten werd gevolgd, van belang.

Dat was typisch een zaak voor het WI. Dat stelde voor een zogenaamd Strategisch Beraad voor en in de herfst nam het partijbestuur dat idee over. Voorzitter werd Frans Andriessen, oud-minister van Financiën, secretaris Balkenende. Een jaar later lag het rapport *Nieuwe wegen, nieuwe waarden* op tafel. Zo nieuw was de voorgestelde weg overigens niet. Ook dit rapport wist de ingesleten reflex om direct over de taak van de samenleving te beginnen, in plaats van over de opdracht voor de politiek, niet te vermijden, maar van een zekere bewustwording waar de angel zat, leek wel sprake. Met nadruk werd opgemerkt dat de overheid solide en slagvaardig zou moeten zijn. Vrij nieuw leek ook de nadruk op waardenoverdacht en waardencommunicatie. Het was uiteraard een andere wijze om het aloude thema van de verantwoordelijke samenleving uit te werken, maar minder dan voorheen lag het hoofaccent op sociaaleconomische aangelegenheden en meer op culturele en morele. Tijdens dit proces organiseerde het WI in mei 1995 nog een tweedaags internationaal symposium over ‘de christen-democratie als beweging van de toekomst’, waarop onder meer de vermaarde en niet onomstreden Tübingse hoogleraar godgeleerdheid Hans Küng, de Luxemburgse minister-president Jean-Claude Juncker en de Belgische voorzitter van de EVP Wilfried Martens spraken.

De financiële repercussies van de verkiezingsnederlaag vielen relatief mee. Zeker, de teruggang met twintig zetels leverde een fikse korting op de overheidsbijdrage op en ook de partij kon minder geld aan het WI toeschuiven, maar met de overgang op een projectmatige aanpak had men de laatste jaren ook een derde geldstroom weten aan te boren: projectfinanciering door allerlei instanties die zich op een bepaald thema richtten.

Niettemin nam de personele bezetting wel enigszins af. Door de automatisering nam de omvang van de administratieve ondersteuning sinds deze jaren trouwens ook af. Achter een computer gezeten kan men teksten direct zelf tikken. Maar ook los daarvan besloot een aantal leden van de ervaren staf uit de jaren tachtig te vertrekken, anderen bleven langer. Ab Klink vertrok in 1992 naar het ministerie van Justitie, nadat hij het jaar ervoor bij Franken in Leiden was gepromoveerd op een lichte bewerking van de studie over publieke gerechtigheid. Twee jaar later vertrok ook Yvonne Timmerman-Buck. Jan Peter Balkenende promoveerde in 1992 aan de VU op *Overheidsregelgeving en maatschappelijke organisaties* en een jaar later werd hij aan dezelfde universiteit bijzonder hoogleraar christelijk-sociaal denken. Klop promoveerde dat jaar in Leiden op *De cultuurpolitieke paradox*, over de 'noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden'. In 1996 kreeg hij een bijzondere leerstoel voor ethiek van de politieke praktijk aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Balkenende werd in 1998 lid van de Tweede Kamer. Timmerman-Buck werd in 1999 lid van de Eerste Kamer, waar ze twee jaar later fractievoorzitter werd en nog weer twee jaar later voorzitter van de gehele Kamer. Klop nam in 2000 het voorzitterschap van de NCRV op zich. Als voorzitter van het bestuur en de stichtingsraad werd Franken in 1995 opgevolgd door oud-premier Ruud Lubbers, die in 1999 het stokje overgaf aan Rein Jan Hockstra, lid van de Raad van State.

Binnenlandse aangelegenheden

Het Europese avontuur had niet opgeleverd wat men ervan verwacht had. En de enorme terugval van 1994, die in 1998 nog eens gevolgd werd door een nog slechtere verkiezingsuitslag, waarbij het CDA vanuit de oppositie niet meer dan 18,37% van het electoraat wist te overtuigen, gaf alle reden om de aandacht voortaan vooral weer op het eigen land te richten. Uiteraard waren studies naar Nederlandse omstandigheden ondertussen ook door-

gegaan. Een uiting van de ongekende toekomst die het CDA voor zich zag, was het door Balkenende en Klink geschreven beleidsadvies *Groot-stedelijk besturen*, dat in 1991 verscheen. Het CDA was vanaf het begin electoraal zwak in de grote steden, maar toch had men nu het zelfvertrouwen de zich daar voordoende problemen te analyseren en mogelijkheden voor beleid te formuleren. Men zag kennelijk kansen. Maar ook de traditionele thema's kregen nog steeds aandacht. De commissie onder leiding van Jelle Zijlstra die in 1989 de studie over economische groei had opgesteld, kwam twee jaar later weer bijeen, om de verdere ontwikkelingen inzake de openbare financiën en het financiële beleid te volgen. Het rapport dat in 1993 uitkwam, beoogde een fundament onder het verkiezingsprogramma te leggen. De titel was simpelweg *De komende kabinetsperiode*. Daar ging het natuurlijk over, maar misschien getuigde het er ook van hoe vanzelfsprekend men het achtte dat het CDA ook aan dat komende kabinet zou deelnemen. Het meest typerend voor de lijn die het WI had ontwikkeld, was misschien nog wel het beleidsadvies over *Armoede en participatie* dat al in 1990 werd gepubliceerd. Het omschreef armoede als 'onvoldoende deelname aan het sociale verkeer als gevolg van financiële, sociale en persoonlijke factoren'. Het zou dus over meer dan de 'hoogte van de uitkeringen' moeten gaan.

Juist in confrontatie met sociaaleconomische onderwerpen had het WI de typische CDA-ideologie van de verantwoordelijke samenleving ontwikkeld, meer dan in de beantwoording van morele vraagstukken die zich juist in de laatste decennia van de twintigste eeuw zo dringend aandienen. Misschien kwam dat omdat er op allerlei gebieden ook netelige vragen lagen, waar men eerst zelf nog antwoord op moest vinden en waarop men dus niet a priori een helder geprofileerd ideologisch antwoord klaar had. De humane gementologie was zo'n gebied. Aan het begin van deze periode werd een studiecmissie onder leiding van de Groningse hoogleraar Eric Bleumink ingesteld, met Yvonne Timmerman-Buck als rapporteur.

Al in 1992 kon de christendemocratische ‘bijdrage aan de discussie over de gentechnologie’ gepresenteerd worden. *Genen en grenzen* heette de studie. Het doel daarvan was een ‘gevoelige en complexe problematiek’, waarover ook in de samenleving de meningen uiteenliepen, ‘op samenhangende wijze, ten principale en in de uitwerking van concrete richtlijnen’ aan de orde te stellen. Het WI constateerde dankbaar dat de belangstelling breed was: ‘Ook van de zijde van de kerken en vanuit de medische beroepsgroep komen verzoeken om de problematiek van de gentechnologische en voortplantingstechnologische ontwikkelingen te plaatsen in het licht van een christen-democratisch mens- en maatschappijbeeld.’ Dit rapport was bepaald geen eindpunt, maar vooral het begin van nadere besprekingen, conferenties en discussies. Men studeerde verder op het thema pre-implantatiediagnostiek (‘embryosplitsing’) en ook het euthanasieprobleem kwam *weer in the picture*. De bevindingen van het rapport werden op diverse wijzen ook op Europees niveau te nutte gemaakt. Daarbij werkte het WI samen met de onderzoeksgroep ethiek, filosofie en geschiedenis van de geneeskunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen onder leiding van professor Henk ten Have. En na onder meer een internationale conferentie kon in 1997 *Ethical aspects of genetics at the beginning of human life. Christian democratic contributions to European policy* verschijnen. Ook daarna bleek de humane biotechnologie voorwerp van studie, nu onder de titel *Ieder mens telt*. Bij dit en andere onderwerpen werden vaak ook artikelen in *Christen Democratische Verkenningen* georganiseerd.

*Gespreide verantwoordelijkheid
was waarschijnlijk
wel het belangrijkste der vier
principes geworden.*

Identiteit

Aan de relatie tussen levensbeschouwelijke identiteit en politiek besteedde het WI op instigatie van christelijke organisaties uit een aantal maatschappelijk sferen enige aandacht, onder meer door het organiseren van enkele conferenties, ook voor provincie- en gemeentebestuurders. Het nieuwe onderzoeksprogramma dat in 1993 voor de komende jaren werd vastgesteld, ging verder in deze lijn. ‘Zingeving en verantwoordelijkheid’ heette het. Een van de studies die onder dit kopje geïnitieerd werden, betrof het gezins- en familiebeleid. In *De verzwegen keuze van Nederland. Naar een christen-democratisch familie- en gezinsbeleid* (1997) sprak het WI duidelijk uit dat het gezin als vanouds de centrale instelling in de samenleving was en daarom ook de bescherming van de overheid verdiende, maar dat gezin werd wel in moderne zin gezien, met een nieuwe, veranderde rolverdeling tussen man en vrouw. Betaald werk mocht voor ouders geen excuus zijn zich aan de zorg voor de kinderen te onttrekken, maar die zorgplicht mocht betaald werk ook niet in de weg te staan. Een volledige werkweek voor beide ouders werd dan ook niet wenselijk geacht.

Na de verkiezingsnederlaag van 1994 en de opkomst van de ouderenpartijen kon een studie naar het ouderenbeleid uiteraard niet uitblijven. Vier jaar later was het rapport *Respect. Een christen-democratische visie op ouderenbeleid* af, zij het wel pas na de volgende verkiezingen. Ook nu was de vaste lijn herkenbaar: het ging niet alleen om geld en meer rechten, maar ook om ‘respect, wederkerigheid en kansen om actief mee te doen in het hart van de samenleving’. Maar ondertussen werd wel gesteld dat de bestaanszekerheid gegarandeerd diende te zijn en dat aan de AOW niet gemorrelt mocht worden.

Gespreide verantwoordelijkheid was waarschijnlijk wel het belangrijkste van de vier principes geworden, juist ook omdat een beginsel als gerechtigheid geheel in die zin geïnterpreteerd werd. En ook rentmeesterschap en solidariteit werden erop betrokken. Maar er waren toch

Foto van de WI-staf op het Binnenhof, 2003.

ook gebieden waar deze twee laatste kernbegrippen als het ware voor geschreven waren: de aarde en het milieu en de mondiale internationale verhoudingen. Het eerste begrip verscheen zelfs in de titel van de studie *Schepping en rentmeesterschap*, over de hoofdlijnen van het milieubeleid, die in 1993 verscheen, die een jaar later gevolgd werd door het beleidsadvies *Schakels tussen landbouw, milieu en natuur*. Landbouw was vanaf de jaren vijftig het Europese hoofdthema en ook de zorg voor het milieu hield niet bij de grens op. De activiteiten rond deze studie hadden dan ook dikwijls een Europese dimensie.

Solidariteit was de term die sinds enkele decennia met name inzake de ongelijke internationale verhoudingen figureerde. In 1990 was vanuit het CDA de Eduardo Frei Stichting opgericht, die steun bood aan de wereldwijde christendemocratische beweging, in Europa, maar ook ver daarbuiten. De val van de Muur en het

einde van het communisme hadden ook in Zuid-Afrika nieuwe mogelijkheden gecreëerd en Theo Brinkel volgde de ontwikkelingen rond het eind van de apartheid op de voet. Al in 1990 bezocht hij het land als lid van een delegatie. Ook in internationaal verband werd er veel aandacht aan Zuid-Afrika besteed. In 1993 leidde directeur Van Gennip een missie naar het land om te onderzoeken hoe samenwerking met politieke partijen en hun wetenschappelijke instituten steun gegeven zou kunnen worden aan het democratiseringsproces. In het rapport *Hoop heeft zijn prijs* werkte hij de voorstellen nader uit. De Stichting voor het Nieuwe Zuid-Afrika werd opgericht en werd gewerkt aan de financiering van de verkiezingscampagnes van enkele belangrijke democratische stromingen in Zuid-Afrika. De Tweede Kamer werd er bij gehaald en die wist de aandacht van de regering voor dit land te wekken. De betrokkenheid bleef groot. In 2006 zou Brinkel,

die in 2003 voor één termijn lid van de Tweede Kamer werd, promoveren op het proces van natievorming in Zuid-Afrika.

In 1999 vertrok directeur Van Gennip na een sabbatical naar de nieuwe stichting Socires. Na de verkiezingen van 1998 was de puf er een beetje uit. In 1999 verschenen er helemaal geen grote studies. Er was ook minder geld beschikbaar en dus waren er minder medewerkers. De eeuw werd in mineur afgesloten.

De laatste jaren

De jaren vanaf de eeuwwisseling laten zich snel vertellen. Niet omdat er niet hard gewerkt zou zijn, niet omdat er niet vele publicaties zouden zijn verschenen, of omdat er niet een veelheid aan activiteiten zou zijn ontplooid. Maar wel omdat het WI uiterlijk gezien – doch niet qua ambitie – het vaste stramien bleef volgen. Na 2002 braken er onverwacht weer rijkere jaren aan. Het CDA ging weer regeren. Tien jaar lang. Maar wat belangrijker was, was dat de partij het electoraal weer veel beter deed, met 27,93% in 2002, een uitslag die bij de volgende twee verkiezingen, in 2003 en 2006, min of meer geëvenaard werd. In 2010 kwam een nog diepere terugslag dan in 1994 en 1998: slechts 13,61%. En in 2012 werd het nog erger met slechts 8,51% van de stemmen. In 2017 verbeterde dat weer, maar toch bleef men nog onder de uitslag van 2012.

Dit alles had natuurlijk gevolgen voor de personele bezetting van het WI, maar aan het aantal mensen dat er rondliep, kon je dat niet direct aflezen. Dat kwam ook doordat een deel van de staf in deeltijd werkte. En doordat men creatieve oplossingen vond. Zo dienden zich steeds meer stagiaires aan. Ook in de jaren tachtig en negentig waren er wel eens studenten, waaronder de latere ChristenUnie-leider Gert-Jan Segers, die hun scriptie bij het WI schreven, maar nu werden het er steeds meer. En vanaf 2012 vond men een nieuw figuur uit: de fellows. Wetenschappers met belangstelling voor de politiek of oud-bestuurders met een wetenschappelijke belangstelling

kregen zonde de kans om binnen het WI onderzoek te doen voor het CDA.

Vier directeurs waren er in deze periode. In augustus 1999 kwam Ab Klink terug, nu om het instituut te leiden. Hij bleef tot hij in 2007 minister werd, in een kabinet dat geleid werd door een andere medewerker van het instituut, Jan Peter Balkenende. Vanaf 2003 was hij overigens ook lid van de Eerste Kamer. Zijn opvolger Raymond Gradus was ook nog bijzonder hoogleraar economie aan de VU. Hij bleef tot begin 2015, toen hij zich meer op zijn leeropdracht aan de universiteit ging toeleggen. Zijn opvolger, Rien Fraanje, bleef tot 2017, toen hij de kans niet wilde laten lopen secretaris-directeur van de Raad voor het Openbaar Bestuur te worden. Pieter Jan Dijkman, sinds 2010 hoofdredacteur van CDV, is tot op heden directeur. Als voorzitter van het bestuur werd Hoekstra in 2008 afgelost door oud-minister van Landbouw Cees Veerman, die het stokje drie jaar later overgaf aan de voormalige Limburgse gouverneur Theo Bovens. Sinds 2016 is de Tilburgse hoogleraar en senator Peter Essers voorzitter. Al die jaren veranderde er weinig. Vooral via de stichtingsraad, in feite het bestuur in uitgebreide vorm, waren vele vertegenwoordigers uit het hele land intensief bij het WI betrokken.

Het opvallendst veranderde waarschijnlijk CDV. Tot 2002 bleef dat een maandblad, met een grote variatie aan artikelen, die soms fundamenteel waren, maar vaak ook de politieke actualiteit becommentarieerden. Vooral in de zomer werden nog steeds themanummers uitgebracht, maar in 2003 veranderde dat. Onder leiding van Thijs Janssen, geassisteerd door Jan Prij als redactiesecretaris, werd het een strak opgezet kwartaalblad, waarvan elk nummer een specifiek thema behandelde. *Naar een nieuw patriotisme?* heette het eerste lentenummer, een thema dat in de winter van 2017 nog eens terug zou keren onder het hoofdje *Begrensd vaderlandsliefde*. Met name beroemd werd het nummer *Beroepszeer: waarom Nederland niet goed werkt*, onder gastredactie van onder meer

Foto van de WI-staf voor het CDA-Partijbureau aan het Buitenhof in Den Haag, 2013.

Gabriel van den Brink. De nummers bevatten nog wel een inleidend deel met actualiteiten, maar de afstand tot de alledaagse politiek was groter geworden. Ook voorheen werden allerlei auteurs uitgenodigd, maar nu werd de diversiteit en de afstand tot de partij waarschijnlijk nog veel groter. *CDV* was primair een orgaan voor fundamentele bezinning geworden. Nadat Thijs Janssen met een conflict vertrokken was, volgde oud-Trouw-journalist Marcel ten Hooven hem op, die echter al vrij snel constateerde dat dit toch niet helemaal zijn plek was. In 2010 trad Pieter Jan Dijkman, parlementair redacteur bij het Reformatorisch Dagblad, aan als hoofdredacteur. Nadat hij de leiding van het instituut op zich had genomen, volgde een journalist van het Nederlands Dagblad, Marc Janssens, hem op, die werd bijgestaan door een terugkerende Jan Prij.

Het andere tijdschrift, dat lang vanuit het WI

was verzorgd, *Bestuursforum*, veel meer gericht op de alledaagse politieke praktijk in het land, was al in de jaren negentig in andere partijhanden overgegaan. In 1995 had Huub Cloudt, die begonnen was bij het CSV, de eindredactie van *Balkenende* overgenomen. Maar banden met het WI bleven wel. Medewerkers schreven er ook wel in, zoals ze in een keur aan dagbladen, weekbladen en tijdschriften publiceerden. Zoals anderen via *CDV* en studietoelagen commissies bij het WI betrokken werden, zo lieten de medewerkers hun geluid juist graag buiten de deur horen.

Ambitie

Originaliteit kon de leiding van het WI niet ontzegd worden, ambitie bepaald ook niet. Vanaf 2000 verscheen een serie publicaties onder de opmerkelijke reeksnaam *Het wachten moe* en toen de partij weer aan de regering

deelnam, kwamen daar *De andere aanpak* en *Kantelingen* bij. De blik was nadrukkelijk gericht op de langere termijn. De leidende vraag was hoe ‘de sociale infrastructuur’ veiliggesteld kon worden. ‘Zonder fundamentele veranderingen’, legde directeur Klink uit, ‘zullen sociale verworvenheden onder druk komen te staan van de vergrijzing, van een te hoge premie- en lastendruk, van een te krappe arbeidsmarkt en een tekort aan mensen die werkzaam zijn in de zorg, het onderwijs etc. Een goede politiek ziet vooruit en sorteert voor op de uitdagingen van morgen en overmorgen.’ Niet alleen op het terrein van de economie en de sociale voorzieningen, zag hij uitdagingen liggen, maar ook op cultureel terrein, waarbij hij onder meer ‘cultuurpolitiek, integratie, maatschappelijk fatsoen’ noemde. Het WI vestigde niet alleen als vanouds aandacht op de overheidsfinanciën, maar wees nu ook op ‘de feilen van een bureaucratisch georganiseerd middenveld’. Men kwam met een ambitieuze hervormingsagenda die structurele problemen op de arbeidsmarkt – ‘grote druk op gezinnen, te weinig participatie en toerusting van oudere werknemers, van allochtonen en teveel inactieven in de sociale zekerheid’ – wilde aanpakken.

Dit waren de jaren waarin het WI rechtstreeks invloed uitoefende op de hervormingen van de kabinetten onder leiding van oud-medewerker Jan Peter Balkenende. Klink en hij kenden elkaar goed en de rapporten van het WI werden niet alleen door de fractie, maar ook door leden van het kabinet dankbaar gebruikt.

Later doken er nog serienamen op als *Perspectieven*, *Gezocht: maatschappelijke vernieuwers*, *Wissels omzetten*, *Uit overtuiging* en *De vitale samenleving*. Meer aandacht dan ooit ging uit naar de sociaaleconomische sector, vanouds toch al het zwaartepunt. Een hele serie studies verscheen over een nieuwe levelingsidee, de sociale vlaktaks. In 2001 schreef Evert Jan van Asselt erover in *Evenredig en rechtvaardig* en in 2009 zette Raymond Gradus er nog eens een nieuw betoog over op. Toen hij in 2015 afscheid nam als directeur, ging het symposium dan ook over dit onder-

werp. Een vast thema vormden wederom rapporten over de begroting en houdbare overheidsfinanciën. Ook de kredietcrisis leverde na 2008 uiteraard een aantal studies op, die meer op de actuele situatie ingingen, maar die konden na enkele jaren aangevuld worden met studies naar herstel van het vertrouwen in Europa en naar het vraagstuk hoe de financiële sector structureel duurzaam te maken zou zijn. In 2015 betoogde Paul Schenderling in *Bloei & groei. Een christendemocratische visie op het verdienvermogen van Nederland*, ook in het Engels vertaald, dat economische groei en een verantwoorde streven naar duurzaamheid elkaar niet in de weg hoefden te staan.

Ondernemerschap vormde een steeds terugkerend onderwerp. De inzet van het rapport over gespreide verantwoordelijkheid uit 1978 was onverminderd aanwezig gebleven. Het WI was erg voor ondernemerschap, maar wat zij het liefst zag, was een ondernemer, die zijn verantwoordelijkheid voor de samenleving kende en erkende. Om de paar jaar werd er wel een pleidooi voor op papier gezet. Ook de andere kant kreeg de aandacht. Hoe mensen participatie aan het arbeidsproces met hun dagelijkse en private leven, hun gezin vooral ook, konden combineren. Het rapport *De druk van de ketel* uit 2001 pleitte voor een ‘een levensloopstelsel voor duurzame arbeidsdeelname, en tijd en geld voor scholing, zorg en privé’. Als premier zou Balkende proberen er iets van te maken, maar uiteindelijk verzandden de initiatieven toch. Dat men van deze nieuwe sociale ideeën echter hoge verwachtingen had, toont ook de Engelse editie die direct gemaakt werd. Over delen van de menselijke levensloop verschenen uiteraard ook weer studies. Over de vergrijzing, over ouderen die geen ‘doelgroep’, maar ‘doe-groep’ zouden zijn. Over het jeugdbeleid – titel: *De gordiaanse jeugdknoop* – dat zou vragen om méér gezin én méér gezag. Over het gezins- en familiebeleid, onder het motto dat ouders vertrouwen verdienen. En ook de bijtijdsde zorg voor de oude dag hoorde er natuurlijk bij, in de vorm van een solide en solidair pensioenstelsel.

Ook de sociale zekerheid – tussen ‘solidariteit en eigen verantwoordelijkheid’, weer twee van die kernbegrippen – verscheen de ene na de andere studie. Het thema participatie werd al in 2006 ter sprake gebracht. En een jaar later verscheen daarop een vervolg waarin het ‘Scandinavische model’ aan een kritische bespreking werd onderworpen. Het bleek niet zo ideaal als men vaak dacht, luidde de conclusie. Paul Schenderling schreef in 2016 over *Kiemen van een rechtvaardiger samenleving. De noodzaak van nieuwe vanzelfsprekendheden op het terrein van werk en inkomen* en in 2018 brachten Arjen Siegmann en Matthias Schäfer een internationale studie uit over de positie van de middenklasse in negen Europese landen. Dat geschiedde samen met de Konrad-Adenauer-Stiftung en het Wilfried Martens Centre.

Er verschenen studies over verkeer, logistiek en mobiliteit, over de woningmarkt een paar keer, over de stad, die aan de mensen teruggegeven zou moeten worden, en dan natuurlijk ook over het platteland. Milieu, duurzaamheid en energie was een thema dat steeds belangrijker werd, hetgeen te zien was aan de hoge frequentie waarmee het behandeld werd. Klop kwam in 2000 al met een rapport over *Partners in duurzaamheid. Een verantwoordelijk groen perspectief op een duurzame samenleving*. In de jaren erna brachten Hamilcar Knops en anderen lijvige studies uit onder programmatische titels als *Energiekeuze(s) belicht. Beleidskeuzes voor de inrichting van de elektriciteits- en de gasector in Nederland* en *Keuzes voor duurzaamheid. Energie op de drempel van transitie*. En zo bleef het doorgaan. Ook fellow Henri Bontenbal leverde, de ene keer samen met Knops, de andere keer alleen, enkele rapporten af over duurzaamheid en duurzaam ondernemen.

De gezondheidzorg leverde ook een flinke reeks studies op. Dit was het terrein waarop directeur Ab Klink minister zou worden, nadat er net een belangrijke stelselwijziging was doorgevoerd, die haar inspiratie mede ontleende aan het denkwerk van het WI. De financiering van de zorg en de opzet van zorgverzekeringen in verband

met EG-recht en particulier initiatief werd behandeld. Maar ook de toekomst van de AWBZ kreeg aandacht. En tien jaar na de invoering van de Zorgverzekeringswet werden de resultaten in een studie geëvalueerd. De humane biotechnologie werd voor het laatst in 2003 bestudeerd. De revolutionaire veranderingen waren kennelijk vrij rimpelloos verwerkt. Fundamentele nieuwe vragen dienden zich niet meer aan.

Een onderwerp dat in de gehele geschiedenis van het WI altijd opvallend weinig aandacht kreeg, is het onderwijs. Na de eeuwwisseling waren er twee onderzoeken op dat terrein, waarvan er een over leerrechten als verbinding tussen arbeidsmarkt en onderwijs ging, maar dat was het wel. Het CDA geldt als de hoeder van het bijzonder onderwijs, maar alles sprak kennelijk vanzelf. Tenzij het idee was dat men geen slapende honden wakker moest maken. Ook voor de media en het omroepbestel was de aandacht karig. *De maatschappelijke verankering van de publieke omroep* was de enige studie en die verscheen in 2004 van de hand van Petra van de Burg.

Buiten de verhitte discussies over de grondslag om had het WI in de confrontatie met een aantal concrete beleidsterreinen een eigen politieke overtuiging weten op te bouwen.

Het thema integratie, dat door de opkomst van het populisme enorm in de aandacht was komen te staan, kreeg daarentegen met name in het eerste decennium van de eeuw heel wat aandacht. Al in 2003 verscheen het rapport *Investeren in integratie. Reflecties rondom diversiteit en gemeenschappelijkheid*, dat geschreven was door directeur Klink en Petra van der Burg. Het was de eerste keer dat een

Nederlandse politieke partij een rapport uitbracht over de islam en de toon was vrij kritisch. Het stelde onder meer dat scholen binnen de kaders van de rechtsstaat dienen te functioneren en dat de inspectie daarop moet toetsen – een voorstel dat ook binnen het CDA niet onomstreden was. Het bepleitte opnemng van burgerschap in het verplichte curriculum in het voortgezet onderwijs. En inburgering bij gezinshereniging zou al in het land van herkomst moeten beginnen. Er werden concrete maatregelen geopperd om achterstanden bij migranten en om concentratie van armoede en migranten in steden te voorkomen. Bij het rapport hoorde een afzonderlijke discussienota. En fel gedebatteerd werd er. Vier later stelde Van der Burg nog eens een vervolgstudie samen waarin een en ander geëvalueerd werd: *Integratie op waarden geschat. Een studie naar remmende en stimulerende krachten*. Het was een onderwerp dat het CDA als vanouds lag, maar waarbij de confessionele partijen ook altijd tussen twee polen oscilleerden. De spanning tussen diversiteit en gemeenschappelijkheid zat in hun geschiedenis ingebakken. Vaak de werd de nadruk op de eerste pool, pluriformiteit, gelegd, nu werd vooral gezocht naar een verbindend cultuurbeleid.

De aandacht voor het buitenland was de laatste decennia aanmerkelijk minder dan voorheen. Defensie, Europa – als waardengemeenschap –, het Midden Oosten en ontwikkelingssamenwerking moesten het ieder met één of hooguit twee boekwerken doen. Misschien zou men ook *Naar een salsa op klompen*, over de toekomst van het Koninkrijk der Nederlanden, nog aan dit themacomplex kunnen toevoegen. Nog immer lag het koninkrijk in twee werelddelen en de betrokkenheid bij de overzijde van de oceaan nam toe.

De politieke filosofie, die in 1990 het hoogtepunt had gevormd na tien jaar bestaan, kreeg in deze periode wel herhaaldelijk vernieuwing. Onder leiding van Hamilcar Knops verscheen in 2007 *Spiegel van de staat. Staatkundige voorwaarden voor een overtuig(en)de politiek*. En in *Gezag, vrijheid en burgerschap. De rol van de overheid in onze samenleving*

bood Maarten Neuteboom in 2016 voor het eerst in een kwarteeuw een hernieuwde visie op de staatsleer. Nog immer werd de staat in de samenleving, niet zoals vanouds erboven gesitueerd, maar het gezag kreeg meer nadruk. Meer studies waren, logisch gezien het vaste denkstramien, gewijd aan de samenleving als zodanig. Over het onderlinge vertrouwen in de samenleving, over de kracht ervan en zelfs over de niet minder reële fricties, in *De ontregelde samenleving*. Tamelijk uniek was het boek van Ton van Prooijen, *Mens, waar ben je?*, over het christendemocratische mensbeeld uit 2006, dat ook in het Engels verscheen en na vijf jaar in bewerkte vorm een tweede druk kreeg. Het spreken over een christendemocratisch mensbeeld typeert overigens meteen de spagaat waarin het WI eigenlijk structureel verkeerde. Je kunt spreken over een christelijke mensbeeld, of desnoods een katholiek of gereformeerd mensbeeld, maar waarin verschilt een christendemocratisch mensbeeld daarvan? Is dat niet christelijk? Is dat specifiek politiek? Ook religie kreeg enkele boekwerken. Het was een onderwerp dat zozeer met het CDA verweven was en op zoveel plekken aanwezig, dat het eigenlijk zelden afzonderlijk gethematiseerd werd, maar de voortschrijdende ontkerkelijking en de aanwezigheid van de islam brachten daarin enige verandering.

Ook de eigen partij werd na de verkiezingsnederlaag van 2010 opnieuw onder de loep genomen. *Waardevast. Over de uitgangspunten van het CDA* heette het rapport uit 2011, dat met dat nadruk op waarden dus aansloot bij de bevindingen van het strategische beraad uit 1995, na de vorige gevoelige klap. Ook over de C, de D en de A verschenen boekwerken. De partij was inmiddels zozeer op leeftijd gekomen dat ook een *Canon van de christendemocratie* kon verschijnen. Studies over de oudere geschiedenis van de confessionele partijen verschenen ook wel en vaak was het WI er wel op enigerlei wijze bij betrokken. Al in de jaren tachtig was op instigatie van Theo Brinkel het Historisch Comité Christen Democratie tot stand gekomen.

Foto van de WI-staf in de Kuyperkamer op het CDA-partijbureau aan het Buitenhof in Den Haag, 2018.

Tot slot

Eigenlijk was er in bijna vier decennia weinig veranderd. Of het moest zijn dat het WI met de andere partijinstellingen het oude partijbureau in de panden aan de Kuyperstraat in 2005 had moeten verruilen voor een pand aan het Buitenhof. Begin jaren negentig was de oude accommodatie al verkocht aan een investeerder die het (in een zogenaamde ‘sale and leasebackconstructie’) aan de partij verhuurde, en wat te verwachten viel, gebeurde natuurlijk na een jaar of tien: de huur viel niet meer op te brengen. Het nieuwe gebouw oogde zeker fraai, maar het lag toch meer in de marge. Het CDA zat niet meer echt in het centrum.

De grondslagen waren al in de jaren zeventig gelegd. Buiten de verhitte discussies over de grondslag om had het WI in de confrontatie met een aantal concrete beleidsterreinen een eigen politieke overtuiging weten op

te bouwen, die verwoord werd in de vier grondbegrippen. De vraag naar de grondslag deed er eigenlijk niet toe. Die kon genegeerd worden. Het WI bestudeerde veel concrete onderwerpen. Het was opvallend dat het juist inzake de meer sociaaleconomische thema’s een uitgesproken eigen normatief gezichtspunt ontwikkelde, dat het denken in de partij, tot aan de staatsleer toe, ging bepalen of zelfs overheersen. Dat was de nadruk op de samenleving. Niet de staat, niet de markt, maar de samenleving. Die wilde men vooral niet in de weg staan. Maar steeds was de vaag of men daar nu zaken op wilde afschuiven of dat men die samenleving kon stimuleren. En of die autonoom niet een geheel andere weg op ging dan het WI voor ogen had en als ideaal koesterde. Misschien werden de studies na de millenniumwisseling weer wat concreter, werd er minder over de verantwoordelijke samenleving gesproken, maar van een werkelijke koerswijziging, naar een denken vanuit

de taak van de overheid, voltrok zich niet. Bij alle persoonlijke wisselingen bleef het WI zichzelf opvallend trouw.

Wel leek het WI gaandeweg iets meer nadruk te leggen op de eigen onafhankelijkheid. De nieuwe opzet van CDV wees daar al op. De medewerkers bleven volop betrokken bij alle partij-activiteiten, ook bij de verkiezingen, maar het leek er wel op dat het WI iets meer afstand kon nemen en meer kritische distantie kon betrachten jegens een partij, die in de loop van de veertig jaar nadat die ene fractie in 1977 gevormd werd, een structureel dalende lijn, onverwacht onderbroken door een aantal vette jaren, te zien had gegeven. Na 1994 werd inhoudelijk nog steeds dezelfde toon aangeslagen, maar de zelfverzekerdheid was verdwenen, al duurde het vrij lang voor de partij werkelijk ging beseffen hoezeer ze bij de maatschappelijke ontwikkelingen uit de pas liep. Of ze op de nieuwe uitdagingen ooit een nieuw antwoord heeft gevonden, is de vraag. Maar het lag voor de hand dat in deze nieuwe situatie er meer ruimte kwam voor tegenstemmen. Opvallend was ook dat de namen van de auteurs tegenwoordig prominent op de studies staan, terwijl die vroeger anoniemer en collectiever als het resultaat van uitgebreid commissieoverleg gepresenteerd werden. Commissies waren vervangen door zogenaamde klankbordgroepen. Het zoeken was individueler en persoonlijker geworden.

Vele miljoenen woorden, tienduizenden of misschien wel honderdduizenden bladzijden beschouwingen hebben het WI en zijn voorgangers in ruim vier decennia voortgebracht. Het meest waardevol waren misschien wel die studies, waarbij het antwoord – vermaatschappelijk, altijd weer vermaatschappelijk – niet bij voorbaat vast stond, omdat de geijkte denksjablonen niet pasten. Omdat het ging om netelige vraagstukken die vanuit een houding, gericht op verantwoordelijkheid, eerst om nauwgezette studie vroegen en vervolgens om zorgvuldige overweging. Dat waren vaak ook de rapporten die zich niet in een simpele slagzin lieten samenvallen, maar die binnen de betreffende maatschappelijke sectoren – men denke aan

de medische thematiek – wel een goed onthaal kregen, ook buiten politieke kaders om.

Het lijkt erop dat de tijd van de grote volkspartijen definitief ten einde is. Dat ligt niet aan die partijen. Die kunnen er niets aan doen. Het is ook niet zo dat hun grondgedachten de kiezer niet meer zouden aanspreken. Het is eerder zo dat er omtrent onze samenleving een zekere consensus gegroeid is. Er is na de oorlog veel bereikt. De problemen voor de toekomst zijn groot en inzake duurzaamheid, klimaat en energie zal er fiks aangepakt moeten worden, maar van fundamentele maatschappijkritiek als in de jaren zestig en zeventig is geen sprake meer. Het CDA ontstond in een tijd dat die virulent was en dat heeft de houding van het WI van het begin bepaald. Niet op de overheid was ze gericht, zoals men dat van een politieke beweging mag verwachten, maar op de samenleving. De staat werd tegen de hele traditie in gezien als een element, een belangrijk element weliswaar, in die maatschappij. De nadruk op maatschappijhervorming kon leiden tot voorstellen om de overheid daarbij een leidende rol te laten spelen, maar het WI meende dat de samenleving het zelf wel afkon. De overheid zou dus vooral niet moeten belemmeren en ook wel voorwaarden moeten scheppen. Die ene grondidee kon eigenlijk heel verschillend uitpakken. Ondertussen is er een situatie waarbij er geen grote debatten meer gevoerd worden over de inrichting van de samenleving. Het is wat het is en daarmee moeten we het doen. Het kan een beetje die kant op gaan of ook de andere kant. Over meer gaat de discussie niet.

Het biedt het WI ook de kans om oude denkkaders nog eens kritisch tegen het licht te houden. De politieke overtuiging kreeg in de jaren zeventig eigenlijk op een heel praktische wijze gestalte. Niet doordat men er als zodanig hele bomen over opzette, maar doordat men een aantal concrete beleidsterreinen benaderde vanuit een houding die fundamenteel van normativiteit en verantwoordelijkheid uitging. De politieke filosofie was er zo voordat men dat eigenlijk doorhad. Na 1994 is die,

vooral in de nadruk op de samenleving, problematischer geworden, niet omdat het ideaal misschien niet wenselijk zou zijn, maar omdat die steeds minder bij de werkelijke ontwikkelingen in de maatschappij aansloot. Nu gehele nieuwe problemen zich aandienen, zou het WI er goed aan doen om die vanuit dezelfde houding aan te pakken. Zo kan er opnieuw een politieke overtuiging geboren worden zonder dat men daar per se op uit is. De sleutel ligt in de oude beproefde houding: verantwoordelijkheid nemen voor wat zich aandient.¹

¹ Deze summiere schets is primair gebaseerd op jaarverslagen van het CDA en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, die overigens geen volledige reeksen opleveren. Daarnaast wordt naar tientallen rapporten en studies verwezen. Ook is gebruik gemaakt van de gebruikelijke literatuur over het CDA en zijn voorlopers. Een nauwgezette annotatie zou niet alleen saai zijn, maar vele bladzijden beslaan, misschien wel van de halve lengte van dit artikel. Daarom is daar van afgezien.

**'HET WI HEEFT EEN BELANGRIJKE
TAAK BIJ HET BIEDEN VAN EEN
BETROUWBARE ORIENTATIE IN
EEN CONTEXT DIE VASTIGHEID
ONTBEERT.'**

'NIETS IS ZO PRAKTISCH ALS EEN GOEDE FILOSOFIE'

ARIE OOSTLANDER EN HANS BORSTLAP OVER HET BEGIN VAN HET WI

- In de jaren zeventig waren de wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU drijvende krachten achter de totstandkoming van het CDA. Arie Oostlander en Hans Borstlap waren vanaf het vroegste begin werkzaam bij het nieuwe Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. 'Het WI stelde een offensieve toekomstagenda op en bracht daarmee elan, inspiratie en geloof in de toekomst van het CDA.'

— door Pieter Jan Dijkman —

Nee, gemakkelijke jaren waren het niet, de dertien jaren die vooraf gingen aan de fusie van KVP, ARP en CHU tot het CDA in 1980. Jaren waarin achterdocht, cultuurverschillen, politieke en theologische meningsverschillen overwonnen moesten worden. Jaren waarin de voorzitter van het federatieve verband, Piet Steenkamp, stad en land afsjouwde en schijnbaar onvermoeibaar honderden spreekbeurten hield.

De wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU speelden een stimulerende, doorslaggevende rol in het fusieproces. Gezamenlijk spraken ze zich al in een vroeg stadium uit voor de komst van het CDA. Bij alle relevante CDA-commissies (grondslagencommissies, verkiezingsprogramma's, Program van uitgangspunten) namen ze het rapporteurschap en het secretariaat op zich.

Arie Oostlander (1936) en Hans Borstlap (1946) waren bij veel van die commissies betrokken.

Borstlap werd in 1973 wetenschappelijk medewerker van de Dr. Abraham Kuypersstichting, de denktank van de ARP. Oostlander trad in 1975 aan als directeur van de Kuypersstichting. In december 1977 vond de formele oprichting van de Stichting Studiecentrum CDA plaats, de voorloper van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Borstlap werd wetenschappelijk medewerker van het nieuwe instituut, Oostlander de eerste directeur.

'Het feit dat er al eind jaren zeventig een WI werd opgericht, drie jaar eerder dan de CDA-fusie, heeft geholpen om de weerstand tegen die fusie te verkleinen', zegt Borstlap. Oostlander beaamt dat: 'Het WI heeft zonder twijfel een rol gespeeld in het winnen van vertrouwen. Binnen met name de ARP en de KVP bestonden ernstige bezwaren tegen de vorming van het CDA. Maar doordat we steeds de inhoudelijke overeenkomsten en de consensus benoemden, lukte

het om vertrouwen te winnen.’ Borstlap: ‘Door het formuleren van de vier beginselen van het CDA – publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap – werden zowel de protestanten als de katholieken herinnerd aan hun eigen historie.’

Hoogendijk

Wat dreef Oostlander en Borstlap? Het was de inspirerende zoektocht naar een gemeenschappelijk politiek doel, dat in die jaren zeventig zo belangrijk was voor het nieuw te vormen CDA. De fusiepartij mocht geen verlegenheidsoplossing zijn voor drie partijen die elkaar electoraal nodig hadden, maar moest ‘uit rijkdom’ worden opgericht. Al zoekend vonden de denkers nieuwe woorden voor de gedeelde christendemocratische filosofie. IJkpunten in hun denken waren begrippen als ‘gespreide verantwoordelijkheid’, ‘politieke overtuiging’, en het Evangelie niet als normerend beginsel, maar als ‘inspiratiebron’ en ‘opdracht voor het politiek handelen’.

Wim Hoogendijk, tot 1975 directeur van de Kuiperstichting, was een belangrijke inspiratiebron voor Oostlander en Borstlap. Oostlander: ‘Ik was lid van de ARJOS. Op een gegeven moment, tijdens mijn militaire dienst, moest ik iets opzoeken in de bibliotheek van de Kuiperstichting. Ik raakte toen in gesprek met Hoogendijk, en dat inspireerde me zozeer dat ik besloot voor 25 gulden per jaar donateur van de Kuiperstichting te worden, iets wat in die tijd eigenlijk nog niet zo gebruikelijk was. Zo ben ik bij de Kuiperstichting betrokken geraakt.’

Hoogendijk had gezag en aanzien, vertelt Oostlander: ‘Het was de tijd dat de huismeester van het Kuiperhuis rond lunchtijd de tafel op de werkkamer van de directeur met een wit damasten tafellaken bedekte en met een doekje over zijn arm broodjes bracht. Hoogendijk was “meneer”, intimi mochten hem “Guillaume” noemen. Die sfeer heerste er. Ik bewonderde hem zeer voor wat hij deed en schreef. Hij was een dappere denker met

een scherpe en onafhankelijke geest. Steeds wist hij de juiste vragen te stellen en ik had voortdurend het gevoel dat het relevant was wat hij zei, ook al kon ik in die tijd nog niet alle vraagstukken overzien.’

Borstlap beaamt dat. ‘Hoogendijk was zeer inspirerend, origineel en onafhankelijk. Toen ik net begon bij de Kuiperstichting heb ik me een aantal weken opgesloten en me gebogen over hoofdpunten van sociaal-economisch en financieel beleid. Ik schreef een artikel en liet dat aan Hoogendijk zien. Hij las het en zei: “Een interessante bijdrage, Hans, maar wat is nu eigenlijk het probleem?” Dat is me altijd bijgebleven in mijn latere loopbaan. Wat is nu precies het probleem? Als we dat niet helder hebben, heeft het vervolg weinig zin.’

Het is Hoogendijks verdienste geweest dat de Kuiperstichting zich dienstbaar ging maken aan de doordiening van het gedachtegoed van die nieuwe partij. Hoogendijk en Piet Steenkamp hadden begin jaren zeventig een onverwacht bondgenootschap gesloten. Steenkamp had in een rede over de verantwoordelijkheid van de maatschappij gesproken en Hoogendijk zag daarin aanknopingspunten voor een narratief voor het CDA. Oostlander: ‘Hoogendijk verdient veel krediet voor zijn inzet voor de christendemocratie. Hij hamerde erop dat de CDA-fusie inhoudelijk goed gefundeerd en gemotiveerd diende te worden.’ Het gevolg was dat de Kuiperstichting een voortrekkersrol nam en zelf de inhoudelijke verhalen voor de beoogde fusiepartij ging bedenken en uitdragen. Hoogendijk stak daarmee zijn nek uit, want een groot deel van de eigen ARP-achterban was in het geheel nog niet overtuigd van de komst van het CDA. En hetzelfde gold voor de achterbannen van KVP en CHU.

Politieke overtuiging

Het jaar 1975 was een dieptepunt in het fusieproces van KVP, ARP en CHU; door sommigen werd het als een ‘rampjaar’ bestempeld. De politieke verschillen waren zichtbare hobbels, al waren die nog te overzien. Veel

ingewikkelder waren de onzichtbare cultuurverschillen en de theologische verschillen. Ze leidden dikwijls tot miscommunicatie. Zo ontstond er verwarring over een document waarin sprake was van het woord ‘Koninkrijk’. De protestanten namen aan dat het om het ‘Koninkrijk Gods’ ging, terwijl het katholieke deel doelde op het ‘Koninkrijk der Nederlanden’. Oostlander, glimlachend: ‘Als de gereformeerden over de Bijbel begonnen te spreken, groeide de scepsis in katholieke kring.’

In de zomer van 1975, op 23 augustus, werd in Den Haag het eerste CDA-congres gehouden, de eerste officiële manifestatie van de eenwording. Het werd, in de woorden van Steenkamp, een van de dieptepunten uit zijn tijd als voorman. Op die zaterdag liet het congres zien dat het conflict draaide om wat het hart van het CDA moest gaan uitmaken: de grondslag, de religieuze grond onder het politieke handelen. Tot dan toe was de grondslag-discussie slechts sluimerend aanwezig, nu dreef deze openlijk de katholieken en protestanten uiteen. De discussie was: is het Evangelie voor CDA-politici de normerende toetssteen of een inspirerend ‘richtsnoer’ voor het politiek handelen? En: moest het CDA een ‘open programpartij’ voor christenen en niet-christenen zijn of moest het een ‘gesloten partij’ voor louter christenen zijn?

‘Als de gereformeerden over de Bijbel begonnen te spreken, groeide de scepsis over de CDA-fusie in katholieke kring.’

De KVP-leider en de ARP-leider, Frans Andriessen en Willem Aantjes, bleken lijnrecht tegenover elkaar te staan. Andriessen benadrukte in zijn partijrede huiver te hebben ‘de aanduiding “christelijk” te verbind-

Arie Oostlander voor de boekenkast in het Kuyperhuis in 1986.

den met politiek of partij, vanwege de pretentie die van het woord kan uitgaan’ en dat ‘het CDA geen gesloten groepering van christenen’ moest zijn. Willem Aantjes sprak vervolgens zijn zogenoemde ‘Bergrede’ uit. Het was een vlammend betoog waarin hij enerzijds erkende dat het CDA een open partij diende te zijn en waarin hij anderzijds stelde dat het Evangelie van Mattheus een politiek program bevat waaraan het CDA zich moest toetsen en waarop politici aanspreekbaar moesten zijn. Piet Steenkamp keerde, zo vertelde hij later, als een ‘geslagen hond’ huiswaarts, somber geworden over de kansen op een fusie.

Oostlander: ‘De maandag na dat eerste CDA-congres in 1975 trad ik in dienst als directeur van de Kuyperstichting. Hans Grosheide, de voorzitter van de Kuyperstichting, heette me welkom. “We hebben een groot probleem”, zei Grosheide. “Twee leidende figuren in het CDA, Aantjes en Andriessen, staan lijnrecht tegenover elkaar. Wij verwachten dat de nieuwe directeur van de Kuyperstichting binnen twee weken een oplossing aandraagt.”’

Oostlander lacht als hij er aan terugdenkt. ‘Grosheide dacht waarschijnlijk dat hij me met een onmogelijke opgave opzadelde. Maar het had niet mooier kunnen we-

zen; ik interesseerde me zeer voor deze grondslagdiscussie. Ik schreef een artikel voor *AR Staatskunde* waarin ik vooral zocht naar verbanden tussen de gereformeerde en de katholieke filosofie. Aantjes complimenteerde me ermee. “Als jij het zegt, wordt het onderschreven. Als ik het zeg, levert het gedoe op.” En ook Andriessen was er enthousiast over. In zekere zin was het ook niet heel ingewikkeld: we hadden bij de Kuypersstichting namelijk al de encyclieken van de Rooms Katholieke Kerk ontdekt en verslonden; we hadden meer waardering voor de encyclieken dan de katholieken. Zo lukte het om een synthese op strategisch niveau te formuleren, voor alle partijen acceptabel.’

In het artikel, met als titel ‘Voor een duurzame samenwerking’, verzette Oostlander de bakens. De discussie was niet ‘open partij’ versus ‘gesloten partij’, ‘Het begin van het kwaad ligt vaak in het stellen van de verkeerde vraag!’, schreef hij. ‘Er gaat een suggestie van “gemillimeter” van uit.’ Oostlander verlegde de aandacht

van het christelijke gehalte van de grondslag naar de politieke overtuiging. Het samenbindende element van het CDA moest op ‘het vlak der politieke beginselen’ liggen, stelde hij, en die beginselen als zodanig waren ingebed in een lange christelijke traditie.

Niet lang daarna werd Oostlander aangesteld als rapporteur van een commissie die de relatie tussen ‘Grondslag en politiek handelen’ moest onderzoeken. Voorzitter was Otto baron van Verschuer. In november 1978 verscheen het rapport *Grondslag en politiek handelen*. Het bevatte handvatten om de CDA-beginselen door te laten werken in de politieke praktijk van alle dag, indachtig het motto van Oostlander: ‘Niets is zo praktisch als een goede filosofie’.

Grondslag en politiek handelen was een ‘doorbraak in het fusieproces’, zegt Borstlap. ‘In dat rapport werd uitgelegd dat het CDA zijn eigen politici niet moest aanspreken op een geloofsovertuiging, maar alleen op de politieke

Arie Oostlander en Hans Borstlap in overleg.

overtuiging, op de vier politieke uitgangspunten. Voor veel mensen was deze benadering een eyeopener. In de jaren zestig had Johan Prins, de toenmalige directeur van de Kuypersstichting, een redevoering gepubliceerd met de titel *Politiek als geloofsbeleving*: christelijke politiek was in de ogen van Prins niets anders dan de beleving van het geloof in het staatsverband. Wij konden en wilden hem dat niet nazeggen, ten principale niet. Voor het CDA gold alleen de politieke overtuiging als toetsingcriterium, en niet de confessie. *Grondslag en politiek handelen* daarmee legde de brug tussen katholieken en gereformeerden.’

Politieke overtuiging, dat was het bevrijdende begrip. Oostlander: ‘Iemand van een andere partij zei mij eens: “Wanneer alle visie uit de politiek wegebt, hebben jullie de Bijbel tenminste nog.” Dat klopt. We zagen de Bijbel als een rijke bron van inspiratie en als een appel. Maar we wisten de Bijbel niet te gebruiken om de zuiverheid van iemands leer te toetsen. Wat ons samenbond was de politieke overtuiging.’

Verantwoordelijkheid

In dezelfde weken, in de herfst van 1978, verscheen de studie *Gespreide verantwoordelijkheid*, een bijdrage aan de discussie over de economische orde. Borstlap was de auteur, Piet Steenkamp was voorzitter van de commissie. Velen maakten zich in die jaren zorgen over de sociaal-economische ontwikkelingen van Nederland. In het rapport werd een uitweg gezocht uit de impasse. De economische orde diende herzien te worden door een nieuwe verdeling van verantwoordelijkheden. ‘Een op rentmeesterschap en solidariteit georiënteerde verantwoordelijkheid is in onze opvatting het sleutelwoord voor een christen-democratisch beleid.’ Die verantwoordelijkheid was niet zomaar een uitgangspunt of een abstract begrip, aldus het rapport: ‘het verantwoordelijk zijn zit in mens en schepping. Het is een wezenstrek, een levensvoorwaarde. Hoe dikwijls het ook metterdaad gebeurt: je kan mensen van deze levensvoorwaarde niet afhouden.’

Het werd al snel een richtinggevend document voor het CDA. Volgens Oostlander kwam dat door de herkenbaarheid en de praktische toepasbaarheid van een begrip als verantwoordelijkheid. ‘Wij waren in feite heel praktisch bezig. De samenleving hunkerde in onze ogen naar verwerkelijking van onze uitgangspunten. En wij zelf vonden die uitgangspunten zo logisch, zo reëel, dat we wel eens graptten tegen elkaar: “Een beetje verstandige socialist en een beetje verstandige liberaal moeten het toch wel met ons eens zijn.”’

Het rapport *Gespreide verantwoordelijkheid* kreeg niet alleen lof vanwege de herkenbaarheid en praktische toepasbaarheid, het blonk ook uit door de synthese tussen het katholieke en protestantse gedachtegoed. Oostlander: ‘Het lukte voor het eerst om een synthese te bieden van waardevolle aspecten van protestants denken en katholiek denken op politiek en sociaal-economisch terrein. Dat gaf vertrouwen dat het met de fusie tot het CDA ook wel goed moest komen.’

‘Het verantwoordelijk zijn zit in mens en schepping. Het is een wezenstrek, een levensvoorwaarde.’

Met het begrip ‘gespreide verantwoordelijkheid’ ging het CDA in zekere zin naar twee kanten toe in de oppositie, zegt Borstlap. Enerzijds tegen het doorgeslagen van liberalen; alsof vrijheid zonder verantwoordelijkheid kan. Anderzijds tegen een te statelijk denken; alsof de overheid alle verantwoordelijkheid moet dragen. ‘De vier uitgangspunten zagen we nadrukkelijk in samenhang met elkaar. Vanuit het beginsel van gespreide verantwoordelijkheid ligt de verantwoordelijkheid voor de opbouw van de samenleving in eerste instantie bij burgers zelf. Maar je kunt vanuit de christendemocratie niet stellen dat de overheid dan in het geheel geen verantwoordelijkheid draagt;

vanuit het beginsel van gerechtigheid heeft de overheid wel degelijk een rol als sprake is van misstanden.’

Fractie

Het WI had door zijn inzet voor de CDA-filosofie een stevige positie in de partij. Dat zorgde ook wel eens voor wrijvingen, vertellen Oostlander en Borstlap. Oostlander: ‘We hechtten aan de naam: Wetenschappelijk Instituut vóór het CDA, niet ván het CDA. In dat woordje “voor” ligt de onhankelijkheid besloten, die zo nodig is om gedegegen, onbevangen advies te kunnen geven, in dienst van de christendemocratie.

Soms werd er vanuit de Tweede Kamerfractie druk uitgeoefend om een WI-rapport dat wellicht enkele risico’s met zich meebracht ‘over de verkiezingen heen te tillen’, vertelt Oostlander. ‘Bij riskante publicaties werd wel eens huiverig gereageerd en kreeg ik te horen: “Arie, doe het niet, dat schaadt je.” Ik wilde echter waken voor een kille sanering van de Nederlandse politiek. Wanneer wij macht boven waarheid stellen, voeden we het populisme. Deelnemers aan het publieke debat moeten een vrije en open gedachteswisseling kunnen hebben, zonder angst voor puntenverlies.’

Er was ook eens een Tweede Kamerlid dat een bepaald standpunt op volksgezondheidssterrein had ingenomen en vervolgens aan het WI de vraag stelde of het de principiële basis daarvoor wilde leveren. Met andere woorden: het WI mocht wel wat schrijven, maar het standpunt moest al vastliggen.’ Oostlander en Borstlap kunnen er smakelijk om lachen ‘We hadden weinig eergevoel’, zegt Oostlander. ‘Als een Kamerlid bij ons iets wilde gappen, gap het vooral, zeiden we. Hoe meer er gebruik werd gemaakt van ons werk, hoe beter. Maar we wensten ons niet te laten instrumentaliseren door de fractie of de partij.’

Borstlap memoreert dat de achtereenvolgende directeuren van de Kuypersstichting de wekelijkse vergaderingen van de ARP-Tweede Kamerfractie bijwoonden.

‘De directeur van het nieuwe Wetenschappelijk Instituut heeft dat bij de vergaderingen van de CDA-Tweede Kamerfractie niet meer gedaan. Terecht. Zowel het WI als de Tweede Kamerfractie moeten hun handen vrij kunnen houden. Het WI heeft een mandaat voor de middellange en lange termijn en moet de christendemocratische richting wijzen. Hoe de Tweede Kamerfractie dat vervolgens *hic et nunc* invult, is aan de fractie zelf. Het is hetzelfde als met een predikant die vanaf de kansel vertelt hoe politieke partijen zich dienen op te stellen in bepaalde vraagstukken. Gruwelijk! Het is een verkeerde rolverdeling; het is de taak niet voor een predikant om politiek te bedrijven. En zo hebben ook het WI en de fractie een eigenstandige verantwoordelijkheid.’

‘Niemand heeft ons kunnen betrappen op zwabberen.’

Elan

Wat maakte nu dat dat jonge Wetenschappelijk Instituut zo invloedrijk werd? In de jaren zestig en begin jaren zeventig was de Wiardi Beckman Stichting, onder aanvoering van Joop den Uyl, leidend in het debat over de inrichting van de samenleving. Eind jaren zeventig en in de jaren tachtig kwam het primaat bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA te liggen, zo durven Oostlander en Borstlap wel te stellen. ‘We waren veel meer dan een gideonsbende’, constateert Oostlander. ‘We werden een toonaangevende groep in het politieke debat en dat wilden we ook zijn.’

Wat was nu de sleutel voor die positie? Borstlap: ‘KVP, ARP en CHU hadden teleurstellende verkiezingsresultaten geboekt. Toen ze elkaar opzochten om een machtsbasis in de politiek te vormen, had dat iets verdedigends, iets conserverends, onder het mom van “redden

wat er te redden valt”. Maar wij bij het WI hadden dat totaal niet. We hadden iets offensiefs, een vernieuwende toekomstagenda.’

Het WI probeerde verrassend te zijn, zegt Oostlander. ‘Het Program van uitgangspunten van het CDA wortelt in katholieke en protestantse kernbegrippen en die uitgangspunten zijn nog altijd origineel, vernieuwend, actueel en interessant. WI-rapporten hadden in onze ogen de taak en de ambitie om nieuwe en nog weinig bekende wegen te banen. We hadden geen behoefte aan modieuze kroonjuwelen van derden.’

‘We waren vanuit het christendemocratische mensbeeld en de visie op de overheid wel heel consistent’, vult Borstlap aan. ‘We probeerden vernieuwend en verrassend te zijn, maar de filosofie moest wel kloppen, vonden

wij. Niemand heeft ons kunnen betrappen op zwabberen.’

Oostlander: ‘De waarden van de christendemocratie hebben hun relevantie in ruige tijden bewezen en ze blijven in alle tijden actueel. Zoals de Spreukendichter al zei: “Waar het visioen ontbreekt, verwildert het volk.” Het WI heeft een belangrijke taak bij het bieden van een betrouwbare oriëntatie in een context die vastigheid ontbeert. Wat ons hielp was dat we, door het fusieproces, werden aangezet om na te denken over het inhoudelijke karakter, de oorsprong en het bestaansrecht van KVP, ARP en CHU. We wisten vervolgens de inspirerende protestantse en katholieke denktradities te verbinden met de politieke uitdagingen voor de toekomst. Dat bracht het nodige elan en het geloof in de toekomst.’

**'EEN GOED WI STUURT OP
DE VITALITEIT VAN RELATIES
WELLICHT NOG MEER DAN
OP DE PRODUCTIE VAN
GEDULDIG PAPIER.'**

BIJEEN UIT RIJKDOM

- Het welslagen van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA als organisatie is bevorderd door de formele, institutionele verhoudingen met de moederpartij. Men vond en zocht zowel nabijheid als onafhankelijkheid van denken. Maar in dat succes is er een vaak onderbelicht, maar wezenlijk aspect van de rol van het instituut: het sturen op de vitaliteit van de inspiratie vanuit persoonlijke relaties met het CDA en met de CDA-Tweede Kamerfractie. Als de inhoudelijke belangstelling voor elkaars werk vergezeld ging van een persoonlijke ‘klik’, dan kon de oogst van deze bloeiende akker groot en voedzaam zijn.

————— *door Pieter Gerrit Kroeger* —————

Het WI is een bron van inspiratie voor elke cultuurhistoricus die deze partij en de stroming van de christendemocratie in de politiek in bredere zin wil bestuderen, doorvoren en begrijpen. En zeker ook voor wie tussen de bedrijven door een zekere affectie ervoer en gevoel voor humor niet wil onderdrukken. Het WI biedt vaak een verrassend tijdsbeeld en weerspiegelt – soms onbedoeld, soms ook bijna profetisch – hoe die stroming en die partij zich ontwikkelen. Dit heeft in de voorbije veertig jaar momenten van grote luciditeit als ook moeizame momenten en omstandigheden opgeleverd, hoe kon dit ook anders? Het is en blijft mensenwerk, onvolmaakt, vaak vol goede bedoelingen, uiteraard ook met menselijke zwakheden.

In deze tour d’horizon wil ik enkele veelzeggende aspecten en fasen aanstippen, waarbij ik vanuit

het begin van de historie van het CDA naar de decennia sindsdien kijk. Daarbij besteed ik een bijzondere aandacht voor patronen van welslagen en risico in het functioneren van het WI als organisatie, zoals deze in de spannende periode van experimenteren, tasten en vallen en opstaan zich manifesteerden. Het is dan goed te onthouden, dat men op dat moment, in die fase, er nog allerm minst zeker van kon zijn – en ook niet was – dat die pogingen tot innovaties ook zouden leiden tot succes en inhoudelijke verrijking en voldoening. In dat verband kijk ik ook naar de relatiepatronen, zoals deze zich gingen ontwikkelen tussen het WI en andere centra van invloed en beleidsvorming binnen de partij. Zij bieden soms verrassende momenten, herkenning en wellicht ook lessen ter bemoediging en zelfreflectie.

Een doodlopende straat en patrijzen

Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw bestonden er liefst drie WI's, dankzij de confessionele en 'zuilaire' scheidslijnen binnen de politieke stroming van de christendemocratie. Die stroming bestond inmiddels ook in ons land, dankzij de Europese eenwording en politieke samenwerking daarbinnen. Het was een beetje zoals André Maurois zei over het Duitsland van die tijd: 'Ik ben zo dol op Duitsland en zijn rijke cultuur, dat ik blij ben dat er nu twee van zijn.' Die driedeling was inderdaad boeiend als fenomeen, maar was de politieke filosofie en realiteit van de christendemocratische stroming eerder gaan afremmen en inperken dan helpen voeden en bloeien.

In de katholieke stroming was men met de ontzuiling en de kerkelijke omwentelingen – die een wisselwerking op elkaar uitoefenden natuurlijk – in de ban geraakt van verwarring en een hang naar een soort 'ontroosting' van de eigen sfeer, instituties, visie en codes. Dat het concilie Vaticanum II en het vertrek van de grote KVP-voorman Romme in 1961 zich gelijktijdig voltrokken, zien wij achteraf veel beter als wending van de tijd en historie van die partij. Terwijl de partijtop licht panisch poogde vast te houden aan de oude machtsverhoudingen en posities, met name ook regionaal, begon een gistingsproces dat die leiding nimmer in de greep krijgen zou, ondanks of dankzij de vaak knullige pogingen de eigen club richtingsgevoel en sturing te geven. In 1965-66 ontviel de partij zelfs elke vorm van strategie en politieke oriëntatie daardoor.

Met een 'Structuurrapport' wilde men een nieuw profiel en nieuwe koers formuleren. In feite viel de KVP in drie vleugels uiteen wat betreft het perspectief van de partijvisie en van de christendemocratie als geheel. Het wetenschappelijk instituut van de partij, het Centrum voor Staatkundige Vorming, zat daarbij het dichtst bij de stroming die terugrijpen wilde op het idealisme van de jaren 1945-46, toen een soort open, brede, anti-zuilaire middenpartij nagestreefd was door velen. Daarmee raakte

het snel los van zijn ankers in de christelijk-sociale tradities en het subsidiariteitsbeginsel en de daarmee samenhangende denklijnen. Ook verloor men er de band met de eigen achterban allengs, want bij een peiling onder de werkgroepen van actieve meedenkers en betrokkenen bij de KVP stemde slechts 6 % van hen voor de 'open partij'-lijn, steunde 16 % die van de christenradicalen en 76 % de poging tot christendemocratische bundeling met ARP en CHU. Het katholieke WI had zich losgezongen. Het stond in een doodlopende straat geparkeerd, voor een dichte deur.

Bij die twee mogelijke partners was de situatie wel iets beter, overzichtelijker vooral, maar niet minder weggezaakt in nostalgie. De CHU had een klein, weinig professioneel wetenschappelijk bureau, de Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmansstichting, en stond bekend als een club die nog het meest leek op 'een koppel patrijzen die als er een schot werd gelost allemaal tegelijk opvlogen, maar stuk voor stuk een andere kant op'. De antirevolutionairen hadden met hun Dr. Abraham Kuypersstichting nog de meeste substantie in huis, ook al omdat deze club onafhankelijk opereerde van het ARP-partijapparaat en een zelfstandige financiering kende. Het was binnen die gereformeerde denktank, dat de cruciale aanzet tot een nieuw denken over de waarde en betekenis van christendemocratische beginselen en hun concrete toepassing gegeven werd. Dat was vooral het werk van de chef, Wim Hoogendijk, een van de *unsung heroes* in de CDA-historie.

Homogeniteit

Na de culturele revoluties van 'mei 68', Nixons verovering van *the Silent Majority* en terwijl binnen de katholieke kerk restauratietendensen begonnen op te komen, vond Hoogendijk een ideologische lijn samen met KVP-hoogleraar Piet Steenkamp. Dat was niet zo verwonderlijk. Steenkamp had al als jong wetenschapper zijn belangstelling voor het calvinistische denken over mens en maatschappij laten blijken door daar op te promoveren. Dat was toch

wat in die tijd, zo merkte hij in de reacties daarop in de katholieke media van zijn jonge jaren.

In 1973 schreef Hoogendijk, dat een christendemocratische beweging of partijformatie ‘niet een godsdienstig genootschap [is], maar een politiek actiecentrum’. En zoiets ‘veronderstelt een homogeniteit van politiek optreden. Wij willen dus niet mensen van de meest uiteenlopende opvattingen in één partijverband bijeen brengen op titel van hun christen-zijn’.¹ Dat was voorbij. De verzuilde, ja zelfs klerikale opvatting van het politiek bestel moest men achter zich laten, omdat zij de realiteit van Nederland in Europa niet meer dienen kon. Wat principieel leek, was reactionaire dogmatiek geworden. En als Hoogendijk van iets het gevaar doorzag, dan was het de bedreiging daardoor.

Men moest dit dus loslaten als men de inspiratie van het christelijk-sociaal denken een nieuwe kans wilde geven. Wat het CDA worden moest, was dus geen ‘godsdienstig genootschap’, geen kerkelijke vereniging, geen verzameling der vromen of EO-Jongerendag voor volwassenen, laat staan een klerikaal machtsinstrument. Geen wonder dus, dat Steenkamp later bekende dat hij nooit één woord van aanmoediging of bemoediging had gekregen van het episcopaat en dat Marga Klompé bij kardinaal Alfrink stookte tegen het CDA. Plus que ça change, plus que ça reste la même, ook veertig jaar later weer voor wie de stijl en strategie van het episcopaat in ons land beschouwen.

Het CDA moest een politieke partij worden. Een stevige organisatie van politieke aard, zoiets als de CDU. Niet als een CSU, een regio-patriottisch machtscentrum van één dominante religieuze traditie, dat uniformerend moest werken en de volle breedte van ‘burgerlijke’, rurale en regionalistische lagen van de bevolking moest verzamelen en dat bij voorkeur een absolute meerderheid van stemmen verwerven, ook vanwege de greep op patronage, benoemingen en staatsbedrijven. Zo’n nieuw ‘politiek actiecentrum’ zou homogeen als ‘één partijverband’ moeten

leren functioneren op basis van een beginselprogramma, dat een concrete vertaling zou krijgen in verkiezingsprogramma’s en visiedocumenten van zijn toekomstige, gefuseerde WI. ‘Deze opstelling is naar mijn mening de consequentie van het feit dat de rooms-katholieke en Kuyperiaans-gereformeerde wereld zelf zijn opengebrouwen’,² zei Hoogendijk. Hij was zo de Deng Xiao Ping van de christendemocratie geworden, een man van het adagium ‘Seek truth from facts.’

Een christendemocratische beweging is ‘niet een godsdienstig genootschap, maar een politiek actiecentrum’.

980 spreekbeurten

Vond deze antirevolutionaire katalysator zijn inspiratie – mirabile dictu, in terugblik – in het China van na de Culturele Revolutie van 1966-1971, de katholieke katalysator vond deze in het Egypte van de farao’s en het Oude Testament, ook dat mirabile dictu in terugblik. ‘De zaak van de grond krijgen, dat betekende in den lande tekenen oprichten van dat nieuwe CDA’, vertelde federatiesecretaris Jan Krajenbrink.³ Hij organiseerde een spreektoer voor Piet Steenkamp en daarin kwam diens messianistische missietalent tot volle wasdom. ‘Duizend spreekbeurten heb ik gehouden, mijn vrouw hield ze bij. Nou ja, 980, zoiets zal het wel geweest zijn’, zei hij zelf. ‘Ik bleef met mijn tien Geboden komen: jongens, daar komt Mozes weer aangesjowd.’⁴

Tijdens Steenkamps exodus uit het verzuilde Holland van de jaren tussen 1920 en 1965 veranderden zeden, uiterlijkheden, waarden, normen en cultuur. Ook die binnen de WI’s zelf. De nieuwe politieke federatie – het C.D.A. met puntjes – zette de drie partijdenktanks samen aan het werk en een nieuwe fractieleider ging

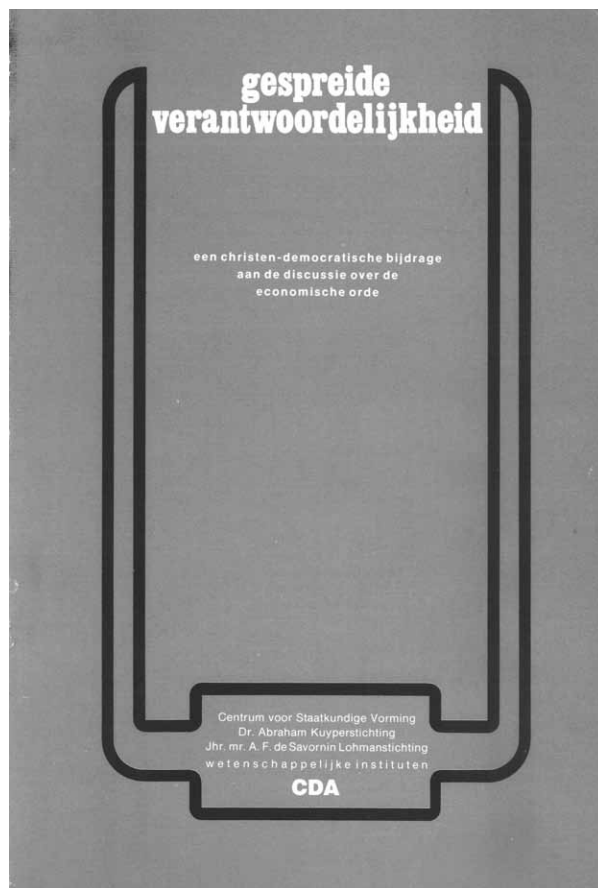
ineens vaak en indringend ‘even meedenken’. De belegen hoofsheid van de oude clubs verdampte. ‘Toen ik bij de Kuypersstichting kwam in 1975 was de toon nog ouderwets. Dat ik Arie genoemd wilde worden, nou dat was wat’, vertelde directeur Arie Oostlander. ‘Hoogendijk was nog “meneer” geweest. Intimi mochten hem “Guillaume” noemen. Ook zoiets; ik kreeg tussen de middag broodjes op mijn kamer gebracht door de conciërge met een doekje over zijn arm. Daaraan maakte ik meteen een eind, ik vond het bespottelijk.’⁵

Samen produceerden de drie WI’s de nota *Gerede Twijfel* (1974) en het trendsettende *Gespreide Verantwoordelijkheid* (1978) en de denklijnen daarin vonden gretig onthaal bij een jonge minister onder Joop den Uyl. Toen deze onder premier Van Agt onverwacht en zeker ook ongepland de fractieleider werd in de Tweede Kamer, begonnen de WI-gedachten in de betogen en ook in eigen publicaties van Ruud Lubbers door te klinken. Sommige gedachten uit die jaren bleven dat tot zijn recente overlijden, zoals die rond duurzaamheid en verantwoordelijkheid voor de Schepping.

In zijn fractie van 49 mensen werd het zo *bon ton* intensiever uit te wisselen tussen WI en parlement. Zeker de medewerkers zochten elkaar vaker op, aangemoedigd door hun beider chefs, en hielpen elkaar bij analytisch werk. Ook vormden zij ‘rapid response teams’ tijdens de verkiezingscampagnes om de polariserende partijen op de flanken rechts en links lik op stuk te geven. Vooral Oostlander was daar erg tuk op.

Milde taakstraffen

Zelf leerde ik als fractie-assistent langs deze weg een van mijn grote leermeesters kennen, vanuit het WI van de KVP, een man die gretig meedacht en schreef bij onderwijscommissies met de ARP en CHU collega-clubs, ir. Willy van Lieshout, de chef van de Radboud Universiteit en later de oprichter en eerste voorzitter van de VSNU. Een sleutelfiguur hierin was Hans Borstlap, iemand die

Rapport *Gespreide Verantwoordelijkheid* uit 1978.

net als Hoogendijk en Van Lieshout tot de *unsung heroes* en stille bouwpastoren van het CDA behoort. Als anti-revolutionair WI-medewerker groeide hij uit tot zowel een geducht en innovatief partijideoloog als een soort Zwitsers zakmes en factotum voor de top van de partij. Het legendarische duo Lubbers-De Koning – de briljante aanvoerder met de beminde regisseur van het CDA in de jaren van 1978 tot 1993 – kon zo krachtig en doordacht opereren doordat Borstlap als hun *trait d'union* wist te functioneren. Hij was hun factotum, duvelstoejager, secretaris

De vorming van het CDA was voor de wetenschappelijke instituten van ARP, CHU en KVP aanleiding een vergaande vorm van samenwerking tot stand te brengen. Deze samenwerking kreeg onder meer gestalte in het sectiewerk, dat zoveel mogelijk gemeenschappelijk werd opgezet. De nota die thans wordt aangeboden bedoelt een basis te leggen voor het werk van de sociaal-economische secties.

Het leek de sectieleiding gewenst, alvorens een planning voor het sectiewerk te ontwerpen, eerst in eigen kring de discussie aan de orde te stellen, die allerwege aan de gang is over de perspectieven van de economische ontwikkeling.

Wij stuiten hiermee op de vragen van de economische groei, de schaarste aan grondstoffen, de verdeling van de welvaart, de inflatie etc. Het is een zeer omvangrijke en ingewikkelde problematiek, die wij bepaald nog niet meester zijn, maar die wel aanleiding geeft tot *gerede twijfel* of wij ons wel op de goede weg bevinden. Welnu, naar aanleiding van deze *gerede twijfel* is door de wetenschappelijke instituten een discussiestuk ontworpen.

Deze nota is de bewerking van een intensief overleg met de voorzitters van de sociaal-economische secties van het Centrum voor Staatkundige Vorming, de Dr. A. Kuiperstichting en de Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting, resp. de heren Mr. R. J. Nelissen, prof. dr. B. Goudzwaard en drs. B. J. Udink. De bewerking is uitgevoerd door medewerkers van de drie stichtingen, resp. Mr. J. P. H. Thissen, drs. H. Borstlap (tevens rapporteur) en mevrouw E. Sleijser-Tegelaar.

Het doet ons genoegen dat onze instituten juist deze nota, waarin zo fundamentele zaken aan de orde worden gesteld, als eerste produkt van de samenwerking van de sociaal-economische secties kunnen uitbrengen.

Augustus 1974

Dr. G. H. Veringa
(Voorzitter Centrum voor
Staatkundige Vorming)

J. Smallenbroek
(Voorzitter Dr. A. Kuiperstichting)

Dr. I. N. Th. Diepenhorst
(Voorzitter Jhr. Mr. A. F. de
Savornin Lohmanstichting)

Aanbieding van het rapport
Gerede Twijfel in 1974, de eerste
pennevrucht van een verregaande
samenwerking tussen de drie
wetenschappelijke instituten.

tijdens kabinetsformaties, topambtenaar op het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en vliegende keep.

Dit wijst op een wezenlijk, vaak onzichtbaar of in elk geval onderbelicht aspect van de rol van het WI in zijn relatie tot de Kamerfractie van het CDA. Als van beide kanten de inhoudelijke belangstelling voor elkaars werk – bij volstreekte respectering van de eigen aard daarvan – vergezeld kon gaan van een persoonlijke ‘klik’ en zelfs van de groei van vriendschappen voor het leven, dan kan de oogst van deze bloeiende akker groot en voedzaam zijn. Van al te dunne rogge is dan geen sprake. Een goed WI-bestuur en een alerte WI-directie sturen op de vitaliteit van zulke relaties en intermenselijke waardering wellicht nog wel meer dan op formele, institutionele verhoudingen en de productie van geduldig papier.

Dit heeft de historie van de voorbije veertig jaar wel bewezen. Zonder zo’n wijs beleid was in de paarse periode bijvoorbeeld niet de basis gelegd voor de inhoudelijke kracht van de periode na de dramatische gebeurtenissen rond de val van Jaap de Hoop Scheffer. Het CDA had deze toestanden simpelweg niet overleefd als er niet een nieuwe generatie mensen klaar had gestaan die gepokt en gemazeld was in de leerschool van Oostlander, Van Genip, Etzioni en Von Nell-Breuning. De suïcidale neigingen in het partijbestuur en de ontredde Kamerfractie waren immers een *recipe for disaster* waarvan de eerstverantwoordelijken met uiterst milde taakstraffen nog aardig weg zijn gekomen.

Bevrijdend afscheid

In de beginjaren van het nieuwe WI en nieuwe CDA bleek de waarde van zulk wijs beleid. Het was een vrij normaal verschijnsel, dat fractieleider Lubbers persoonlijk langs wipte bij vergaderingen of denksessies van het bestuur en van de redactie van het blad *Christen Democratische Verkenningen*. Het was niet zo, dat hij behoefte had aan veel vergaderingen. Hij wipte vaak even langs, soms een half uurtje, soms iets langer. Maar Lubbers had altijd wel

een vraag, suggestie of ‘meedenkmoment’ waarmee hij de bijeenkomst impulsen gaf en zichzelf wilde laten voeden. Daarmee werd het voor zijn collega’s in de fractie en voor zijn staf meer dan voorheen gebruikelijk in uitwisseling met het WI en de netwerken rond en binnen het WI beleid en alternatieven voor beleid te ontwikkelen. Dit kreeg nog meer kracht toen de fractieleider zelf premier werd en mensen als Deetman en Brinkman minister werden en De Koning de strateeg van Lubbers’ coalities en leiderschap. De politieke speelruimte van bijvoorbeeld Hans Borstlap kreeg nu optimale mogelijkheden zich zowel strategisch, als inhoudelijk en bestuurlijk te ontplooien.

De partijfusie en intensivering van de gedachte-wisselingen tussen WI, fractie en partijbestuur bevorderden niet alleen de coherentie in visie, die ‘homogeniteit van politiek optreden’ die Hoogdijk had voorzien als cruciale succesfactor. Zij wakkerden ook aan, dat de verschillende tradities een ‘bloedgroepen’ elkaar werkelijk leerden kennen en soms zelfs herontdekten. Met name de uitgeloopte traditie van de KVP onderging een renaissance dankzij de vorming van het CDA. Maar niet helemaal langs de lijnen die velen hadden verwacht. Willy van Lieshout zag hoe de pluspunten van zijn traditie door de integratie met de protestantse politieke organisaties tot hernieuwde bloei en relevantie kwamen. ‘Het beargumenteerde funderen van je ideeën hoorde in de protestantse hoek tot de cultuur. Katholieken toetsen meer instinctmatig.’⁶ Maar daar was de vorming van denktanks dan weer beter ontwikkeld, bijna moderner ook. ‘Dat werd niet van bovenaf opgelegd. Mensen aan de basis, die in allerlei andere netwerken zaten, vormden zo’n club. Dat vertakte zich als een zwamvlok.’

De twee grote confessionele tradities gingen nu elkaar leren aanvullen en verdiepen. Zo herontdekten de protestanten in het CDA en het WI de diepgang van de katholieke sociale leer en de katholieken de waarde van niet alleen maar ‘instinctmatig toetsen’ van de ideologie als fundament van de praktische politiek. Of zoals Arie

Oostlander het zo graag en pakkend zei: ‘Niets is zo praktisch als een goede filosofie.’ Hij vertelde dat hij merkte hoezeer ‘de KVP haar eigen filosofie kwijt [was] geraakt. De rijkdom van het katholiek sociaal denken kwam ik in Nederland nergens meer tegen. Men was dat bijna vergeten.’ Pas door de Europese connecties van het nieuwe CDA, dat binnen de EVP een veel nadrukkelijker rol kon spelen, werd deze dorre bodem weer vruchtbaar en kon er zowel gezaaid worden als na een tijdje ook geoogst. ‘Het werk van de grote denker [en pater Jezuïet!] Von Nell-Breuning kwam via de denktanks van de CDU op ons af. Een fenomeen was dat hoor, dat uit ónze kring de nadruk werd gelegd op de diepgang en actualiteit van de katholieke traditie.’⁷

Een van de katholieken die hun eigen filosofie herontdekten en afscheid namen van ‘open partij visioenen’ was Jos van Gennip, die Oostlander zou opvolgen als WI-chef. Hij zag scherp wat hier gebeurde, mede dankzij die intensievere uitwisseling met Lubbers en zijn fractie en met de Europese partners. ‘Het afscheid van de KVP was bevrijdend. Ik vind dat er gewonnen is met de komst van het CDA’, zei hij in terugblik. ‘De Bijbel als grondslag voor politiek handelen is grote winst: het Woord hanteren zonder onmiddellijk de vraag te stellen wat de kerkelijke binding is van wie het hanteert, is een dubbel voordeel. Het maakt het woord blijvend relevant. Zonder dat het wordt gebonden aan de ene of de andere dogmatische interpretatie.’⁸

Schritt für Schritt

Het nieuwe CDA van ideeëndragers Steenkamp en Hoogendijk, van regisseur De Koning en aanvoerder Lubbers, werd zo niet alleen de middenbeweging tegen de politieke en maatschappelijke tweedeling en polarisatiedriften, maar ook die tegen de zuilaire verdeeldheid en klerikale dogmatiek in de politiek en cultuur. Ik heb het elders al eens wat plagerig gezegd en geschreven aan mijn progressieve en linksliberale vrienden: van alle bevrijdingsbewe-

gingen van 1968 en clubs die van alles van de verzuiling zouden opblazen is in Nederland allen het CDA echt geslaagd zijn politiek-strategische doelen te realiseren. D66 heeft immers nog nooit iets opgeblazen dan meermalen zichzelf en recent ook nog het referendum en Nieuw Links heeft de PvdA ontkoppeld van haar klassieke achterban en van het volksverheffingsideaal, terwijl de nog linksere idealisten omvielen met de Berlijnse Muur om vervolgens hetzij in ecologische burgerpartijen te verdampen, hetzij in reactionair-neomarxisme te vervallen als bediening van het populisme. Dat ‘die Linke’ en de SP nu de kiezers en taal van de AfD en PVV opsnorren is daarvan de finale déconfiture.

Ook dit lijkt mij een leerzaam effect voor het CDA van de eenentwintigste eeuw. De kracht van de christendemocratische idee komt het beste tot uitdrukking in een vormgeving van nuchterheid en Europese gezindheid. Gevoed door de filosofische kwaliteiten in andere landen en bij andere geestverwanten en vertaald in een typisch Nederlandse soberheid en polderende vooruitgang heeft het CDA zich steeds op zijn meest effectief en daadkrachtig betoond. Het *Schritt für Schritt* van Angela Merkel is wat dat betreft zo CDA-erig als het maar kan.

Die zien we niet meer

Deze succesvolle fase in de CDA-historie van de jaren van De Koning en Lubbers kende, zoals elke periode van voorspoed, ook haar kwetsbare kanten. Jos van Gennip duidde deze een tikje vilein toen hij na de nederlagen van 1994 en 1998 tijdens de paarse dominantie zijn tevredenheid uitte over het wegblijven van allerlei lieden, die zich voorheen ineens buitengewoon geïnteresseerd toonden in de diepere gedachten en beginselen van de christendemocratie, terwijl dat voorheen zelden was opgevallen. ‘Snelle jongens. Dat is het heerlijke van de huidige toestand van het CDA: die zien we niet meer!’⁹ De nederlagen van Brinkman en De Hoop Scheffer hadden in deze denklijn ook een beetje iets van ‘opgeruimd staat netjes...’

Dat heeft de partij, dat heeft ook het WI geweten. Wat er over bleef na de klappen in de paarse jaren en de toen dominant oprukkende seculiere publieke cultuur was waardevol, maar klein en beperkt. Een andere kwetsbaarheid bleek in de slijpstream hiervan. Toen het CDA na de verkiezingen van 2002 – volslagen ongepland, onverwacht en onvoorbereid – weer leidend kon zijn, ook in de regeringsverantwoordelijkheid, stond het WI begrijpelijk niet helemaal klaar voor zo'n nieuwe fase en uitdagingen. Het vertrek van mensen als Balkenende en Van Gennip zelf bleek een grote wissel te trekken op de kwaliteit en het leiderschap binnen het WI. Dit werd door Ab Klink met elan opgevangen, maar na zijn vertrek en dat van partijvoorzitter Van Bijsterveldt liet men personele conflicten uit de hand lopen. Soms trok gedoe vaker en meer aandacht dan kwalitatieve vernieuwing of uitdagingen. Een werkelijke doordenking van de geesten die Fortuyn wakker riep bleef veelal achterwege, wellicht ook vanwege het gevoel, dat zijn populistische affecten tijdelijke verschijnselen waren. Het woei wel over. Zoiets.

Of wellicht bleef dat achterwege vanwege de analyse die velen maakten, dat de aanhangers van de LPF, TON of PVV een soort welmenende, helaas misleide 'boze burgers' waren, die eigenlijk de christendemocratie waren toegegaan. Of wellicht omdat sommigen in zelden beklijvende neoconservatieve clubs à la de Burke stichting en Jalta, of nog dubieuzere clubs als 'de Nederlandse Leeuw', nieuwe bondgenoten meende te ontwaren. Om vervolgens natuurlijk teleurgesteld te raken door de holheid en vaak kwestieuze intellectuele verbindingen waarmee zulke opinie-entrepreneurs zich profileerden. Het leidde helaas wel af van een serieuze doordenking vanuit serieuze herijking van de eigen beginselen en hun actualiteit en relevantie voor de wereld van nu.

Adequate vitaliteit

Die gedachte van die tijdelijkheid of die geestelijke nabijheid van de populistten was natuurlijk een geruststellend

placebo, maar niet echt de vrucht van een kritisch debat, mede gevoed vanuit ervaringen elders in Europa, over de ontwikkelingen in de cultuur en onder de kiezers. Dacht men nu werkelijk dat je hen slechts de anti-polarisatie filosofie van Steenkamp en de antwoord-filosofie van Hoogendijk in eenvoudige, vmbo-taal hoefde uit te leggen en dan zouden ze enthousiast de beginselen daarvan zich toe eigenen? Dan heeft men de ware geest die gevaren is in lieden als Jan Roos, Henk Brès, Yernaz Ramautarsing, Wierd Duk, Marine Le Pen, Alice Weidel en Steve Bannon werkelijk schromelijk en naïef onderschat. De worsteling met die geest en met die gevaarlijke naïviteit is sinds de achtereenvolgende ondergang van Fortuyn en die van Verdonk niet werkelijk naar draagbare conclusies gevoerd. De herleving van de hang naar polarisatie en naar een soort heidens messianisme in plaats van naar nuchter, constructief bewind heeft sinds 11 september 2001 niet werkelijk geleid tot een herleving van het denken over de antithese daar tegenover.

‘Snelle jongens. Dat is het heerlijke van de huidige toestand van het CDA: die zien we niet meer!’

Praten over identiteit is nog niet hetzelfde als deze doorgronden, laat staan ook werkelijk zoiets te hebben en te kunnen koesteren. Praten over de zorgen van burgers is nog niet hetzelfde als deze burgers kennen en die zorgen doorgronden, laat staan die burgers nieuwe, overtuigende oplossingsrichtingen wijzen. Ook de fundamentele betekenis van de secularisatie en van de dominantie van een ontzuilde cultuur en ontkerstend waardenstelsel wordt langs zulke lijnen niet werkelijk geanalyseerd. Er is dus nog genoeg te doen en de vitaliteit van het WI is ook na veertig jaar nog adequaat om dit met elan aan te pakken. Nodig is het wel, urgent zelfs.

Dat hebben we geleerd uit die beginfase voor en rond de fusie van het CDA. Toen voltrokken zich rond het WI enkele patronen en werden enkele nieuwe richtingen gevonden, die de christendemocratie zichzelf deden herontdekken. 'De zaak van de grond krijgen, dat betekende in den lande tekenen oprichten van dat nieuwe CDA', zoals Jan Krajenbrink het zo mooi zei. Hij noemde

dat destijds de behoefte 'bij elkaar te komen uit rijkdom in plaats van bij elkaar te blijven uit armoede'. Ook toen dus al een saamhorigheid van de inhoud, op grond van de kracht der ideeën en niet op basis van demografisch-electorale angstvisioenen. Er is alle reden om onszelf dat opnieuw te gunnen.

¹ Pieter Gerrit Kroeger en Jaap Stam, *De rogge staat er dun bij. Macht en verval van het CDA, 1974-1998*, Amsterdam: Balans, 1998, p. 40 en 41.

² Ibidem, p. 41.

³ Ibidem, p. 48.

⁴ Ibidem, p. 48 en 49.

⁵ Ibidem, p. 102.

⁶ Ibidem, p. 103.

⁷ Ibidem, p. 103 en 104.

⁸ Ibidem, p. 104 en 105.

⁹ Ibidem, p. 228.

WIE MET DE TIJDGEEST HEULT, ZAL SNEL WEDUWNAAR ZIJN

- ▶ Mr. J.J.A.M. (Jos) van Gennip (1939) was van 1991 tot 1999 directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Foto: Hans Hordijk

‘Een wetenschappelijk instituut als het onze heeft een paradoxale functie: de invloed is groter in tijden van oppositie. In een regeerperiode is er gebrek aan intellectuele onrust en ontvankelijkheid. Dan domineren vooral electorale motieven. Ik heb beide perioden meegemaakt: de laatste vier jaar van Lubbers en daarna zes jaar oppositie. Ik trad in 1991 aan in de gelukkige nadagen van het werk van Arie Oostlander die een meerjarenprogramma had opgezet waarbinnen de eigen identiteit van het CDA handen en voeten kreeg. Er moest vervolgens onder mijn leiding een nieuw beginselprogramma komen. Dat was fantastisch om te doen, ook omdat Lubbers het werk van het WI wel wist te waarderen. Hij miste als fractievoorzitter geen vergadering van de CDV-redactie en ook als hij er maar even was dan was dat natuurlijk heel stimulerend.’

Merkstenen

‘Het hoogtepunt in de oppositieperiode was het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden*, dat anderhalf jaar na de verkiezingsnederlaag van 1994 uitkwam. De partij was zoekende en ik had van de partijvoorzitter alle ruimte gekregen om

iets nieuws op te zetten. Het rapport en het daaropvolgende verkiezingsprogramma *Samenleven doe je niet alleen* kreeg veel weerklank, vooral van buiten partij. Het verhaal gaat dat de politiek redacteur van de Volkskrant het rapport las en ontzet door de redactiezaal riep “Lieve help, hou me vast, als ik dit lees, moet ik christendemocraat worden!” Binnen de partij kreeg het rapport weerklank, binnen de fractie veel minder. Een dieptepunt van mijn hele loopbaan bij het WI kwam toen we praktisch klaar waren met *Samenleven doe je niet alleen* en er een fax binnenrolde van de fractieleider dat het totaal over een andere boeg moest: een kort manifest van drie pagina’s. We kregen feitelijk na intensief werk het bericht van de partijtop: “We zien het niet zitten.” Er was geen inhoudelijke affiniteit met de inhoud van het gemeenschapsdenken dat wij hadden ontwikkeld.’

‘Mooie richtinggevende rapporten uit mijn tijd waren die over *Schepping en Rentmeesterschap*, over de constitutie van Europa van Kees Klop, de rapporten c.q. proefschriften over publieke gerechtigheid van Ab Klink, en over de rol van het maatschappelijk middenveld van Jan Peter Balkenende. Herman Wijffels schreef

voor ons over de verantwoordelijke samenleving, Yvonne Timmerman-Buck over genen en grenzen, Theo Brinkel over Zuid Afrika. Die rapporten waren monumenten, merkstenen, waar je niet aan voorbij kon.’

‘CDV en de geschriften van het WI horen verplichte kost te zijn.’

Regeren en oppositie

‘Al met al was het een fantastische periode in de regeringsperiode met een grote min: de partij zelf was veel meer met een machtsagenda bezig, met het innemen van standpunten die het electoraal goed zouden doen en minder met een inhoudelijke agenda. In de oppositieperiode bleek te weinig affiniteit met het eigen gedachtegoed. Opleiding, vorming van het kader is hoe dan ook essentieel. Dat is meer dan het volgen van een cursus ‘Spreken in het openbaar’. Het tot je nemen van *Christen Democratische Verkenningen* en de geschriften van het WI hoort gewoon verplichte kost te zijn.’

‘Gedurende mijn hele WI-periode kregen we, gesteund door Wilfried Martens en Helmut Kohl, de opdracht te bouwen aan het nieuwe karakter van de EVP - compleet met een eigen wetenschappelijk instituut. Dat resulteerde onder meer in het voor christendemocraten onverwacht herkenbare programma van uitgangspunten van Athene in 1992 en de uitwerking ervan in de jaren daarna.’

Houd vuur christelijke-sociale inspiratie brandend

‘De tijd van het grote karakter van de christendemocratisch-bepalende rapporten met proefschrift-achtige allure ligt achter ons. Ab Klink maakte na mijn periode terecht de keuze om dichter tegen de politieke praktijk aan te zitten door het formuleren van een langere termijnbeleidsagenda. Ook nu heb je rapporten nodig die bouwen aan zo’n langetermijnvisie. Ik denk met name dat we toe moeten naar een herformulering van het Rijnlandse model, toegespitst op de nieuwe uitdagingen van globalisering en ecologie, digitalisering en robotisering. Het kan niet langer doorgaan met huidige Angelsaksische liberale model. Wie met de tijdgeest huwt, zal snel weduwnaar zijn. We hebben een ander model nodig, een eigen verhaal. Het WI moet het vuur van de christelijk-sociale inspiratie brandende houden. De christendemocratie moet het klimaat niet aan GroenLinks overlaten of de onderkant van de arbeidsmarkt aan SP. Ook de mondiale gerechtigheid is geen exclusieve zaak voor de PvdA en de kracht aan multilaterale samenwerking hoort niet alleen D66 toe. Dat zijn alle zaken die bij de christendemocratie horen.’

‘Daarnaast heeft het WI nog een belangrijke functie: het aantrekken van jong talent. Het moet intellectuelen en prominente denkers uit de samenleving aan zich weten te binden. Dat heeft een partij ook nodig. De instroom moet uit de samenleving komen en niet uit het Haagse circuit.’

door Jan Prij

**'SUBSIDIARITEIT
ALS BEGRIP IS NOG STEEDS
LEIDINGGEVEND IN
EUROPEES VERBAND.'**

KRITISCHE DWARSLIGGERS

HET CDA, HET WI EN DE EVP: ENKELE GREPEN UIT DE GESCHIEDENIS

- Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA speelde soms een belangrijke rol bij beginseldebates binnen de Europese Volkspartij. In hun strijd om een voluit christendemocratische Europese partij te zijn, legden de Nederlanders het echter af tegen de machtige Duitse CDU. Die slaagde erin om de term ‘christendemocratisch’ weg te houden uit de partijnaam en pleitte met succes voor het toetreden van niet-christendemocratische partijen. Toch zijn mede onder invloed van Nederlandse christendemocraten als Arie Oostlander en Jos van Gennip christelijke waarden binnen de EVP nog steeds richtinggevend.

— door Alexander van Kessel —

‘De christendemocraten zijn de uitvinders van de Europese integratie’, aldus Arie Oostlander in een terugblik op zijn periode als lid van het Europees Parlement (1989-2004).¹ Oostlander had recht van spreken. Hij was van 1975 tot 1980 directeur van de aan de ARP gelieerde Dr. Abraham Kuypersstichting en was daarna tot 1989 de eerste directeur van het WI. Als zodanig geldt hij als een van de voornaamste denkers in de geschiedenis van het CDA, die bij zijn reflecties nadrukkelijk ook de Europese dimensie in het oog hield. Daarbij had Oostlander historisch gezien het gelijk aan zijn zijde.

Uiteraard geldt de technocraat Jean Monnet, vanwege zijn plan dat in 1951 leidde tot de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), als de aartsvader van de Europese Gemeenschap en is ook de inbreng van

de Nederlandse liberale ministers van Buitenlandse Zaken D.U. Stikker (1948-1952) en J.W. Beyen (1952-1956) en de Belgische socialist Paul-Henri Spaak (meervoudig minister van Buitenlandse Zaken) relevant voor het begin van de Europese integratie. Toch is het zonneklaar aan christendemocratische politici als Konrad Adenauer (van 1949 tot 1963 bondskanselier van West-Duitsland), Robert Schuman (minister van Buitenlandse Zaken van Frankrijk 1948-1953), Alcide de Gasperi (minister-president van Italië van 1945 tot 1953) en Joseph Bech (minister van Buitenlandse Zaken van Luxemburg van 1937 tot 1953) te danken dat de Europese trein rond 1950 daadwerkelijk ging rijden.

Dat de christendemocraten vanaf het begin hun stempel drukten op het Europese integratieproces was

logisch. Zoals de confessionelen in Nederland na de Pacificatie van 1917 tot het aantreden van het eerste paarse kabinet in 1994 dankzij hun – door andere politieke partijen vaak verafschuwde – centrumpositie een zwaar stempel drukten op de nationale politiek, gold dat tot het midden van de jaren negentig voor de zusterpartijen in de andere oprichtingslanden van de Europese Gemeenschap.² In het verlengde daarvan was de christendemocratische fractie in de parlementaire assemblee van de EGKS, ingesteld in 1952, en vervolgens – vanaf 1958 – van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) lange tijd de grootste. Dat veranderde door de toetreding van nieuwe lidstaten, te beginnen met Groot-Brittannië, Ierland en Denemarken (1973), waar lang niet altijd christendemocratische partijen bestonden. Hierdoor kregen in het Europees Parlement de sociaaldemocraten geleidelijk de overhand.

Die trend zette zich in eerste instantie voort na de eerste directe Europese verkiezingen in 1979. Daaraan deden de christendemocraten mee onder de vlag van de Europese Volkspartij (EVP), die in 1976 was opgericht. Het perspectief dat deze EVP bij verdere uitbreidingen van de EEG een numeriek steeds kleinere rol zou krijgen, bracht de Duitse CDU/CSU ertoe om te treven naar openstelling van deze EVP voor niet-christendemocratische, doorgaans conservatieve partijen. Met name Helmut Kohl, vanaf 1973 partijvoorzitter van de CDU en van 1982 tot 1998 ook bondskanselier, wenste in het Europees Parlement een stevig centrumrechts blok te creëren als tegenwicht voor de socialisten. De EVP zou daarom in elke EU-lidstaat een stevige voet aan de grond moeten hebben. In dit streven vonden de Duitsers met name de Nederlandse christendemocraten op hun weg. Al in de aanloop naar de oprichting van de EVP in de jaren zeventig, maar ook daarna, streefden zij naar een exclusief christendemocratisch Europees partijenverband.³

De Nederlandse christendemocraten legden het echter vrijwel steevast af tegen de machtige CDU. De eerste nederlaag leden de Nederlanders – die op dat

moment in eigen land onderling de ideologische degenen kruisten in het kader van de vorming van het CDA – bij de naamgeving van de Europese partij. Onder druk van de Duitsers werd het adjectief ‘christendemocratisch’ weggelaten in de ondertitel, die vervolgens snel al helemaal in onbruik raakte. De machtspositie van de CDU binnen de EVP leidde ertoe dat, ondanks het verzet van de Nederlanders, successievelijk niet-christendemocratische partijen werden toegelaten: de Griekse *Néa Dimokratía* (1981), de Spaanse *Partido Popular* (1986) en het *Forza Italia* van Silvio Berlusconi (1999) – de laatste als opvolger van de onder corruptieschandalen geïmplodeerde *Democrazia Cristiana* (DC). De ideologische signatuur van de EVP verwaterde nog verder door de uitbreiding van de EU oostwaarts, waar na de val van de Muur slechts sporadisch christendemocratische partijen naar West-Europese snit ontstonden. De Duitsers hadden daarbij de steun van Wilfried Martens, van 1990 tot 2013 president van de EVP.⁴

Dezelfde spanningen in EVP-verband speelden met betrekking tot de relatie met de Britse conservatieven. Bij gebrek aan een christendemocratisch geïnspireerde partij in het Verenigd Koninkrijk leek de Conservative Party vanwege haar (niet-formele) connectie met de Anglicaanse Kerk de aangewezen partner, maar vanaf het begin zagen de Nederlandse christelijke partijen te weinig geestverwantschap. Het christelijke karakter was te weinig expliciet (die was volgens sommige Nederlands christelijke politici zelfs meer aanwezig binnen de Labour Party), en de progressieve vleugels van KVP en ARP zagen helemaal niets in de programpunten van de Tories. In de Thatcher-jaren kwam daar ook nog de eurosceptische houding van de Conservatives als bezwaar bij. Geen wonder dus dat de Nederlanders binnen de EVP de Britten op afstand wilden houden.

‘Avant-garde’

Binnen de EVP verzette het CDA zich dus tegen de

uitbreidingsstrategie van de Duitse geestverwanten – zij het uiteindelijk steeds vergeefs. De oppositie tegen deze ontwikkeling was vanaf het midden van de jaren tachtig steeds goed te volgen in *CDVerkenningen*, waarin regelmatig de positie van het CDA werd uitgelegd. In de jaren 1991-1992 leek het WI de kans te krijgen om een programatische barrière op te werpen tegen de toetreding van ‘vreemde’ elementen tot de EVP. Anderhalf decennium na de oprichting vond de EVP-leiding de tijd gekomen om de eigen principiële uitgangspunten nog eens door te lichten en een nieuw beginselprogramma op te stellen, als opvolger van de oorspronkelijke, uit 1978 daterende versie.

Ontkerkelijking en secularisatie dwongen de EVP tot nadenken over hun ‘doctrine’.

Dat eerste beginselprogramma van de EVP was uiteraard niet uit de lucht komen vallen. Aan de oprichting van de EVP was een lange geschiedenis van steeds intensievere contacten tussen West-Europese christendemocratische (meestal katholieke) partijen voorafgegaan. De eerste betrekkingen bestonden al tijdens het interbellum, en werden na de Tweede Wereldoorlog hervat. Vertegenwoordigers van de KVP, de Belgische Christelijke Volkspartij, de Franse Mouvement Républicain Populaire en de Italiaanse DC speelden de hoofdrol in de oprichting van de zogeheten Nouvelles Équipes Internationales (NEI) – om klerikale associaties te vermijden werden (ook toen al) in de naamgeving de termen ‘christelijk’ en ‘christen’ vermeden. Nog voor de stichting van de Duitse Bondsrepubliek werd ook een Duitse delegatie onder leiding van Adenauer in genade aangenomen. In 1953 traden, na lange aarzeling vanwege het overwegend katholieke karakter van deze NEI, ook ARP en CHU toe. Die stap

was onvermijdelijk geworden omdat de assemblees van zowel de Raad van Europa als die van de EGKS en de EEG geen afzonderlijke protestantse fracties kenden – zoals in de andere EG-landen geen protestantse partijen van betekenis bestonden. Vanaf het begin functioneerden in deze gremia de afgevaardigden van ARP en CHU naast die van de KVP in christendemocratische fracties.

Een duidelijke rol van de wetenschappelijke bureaus van de voorlopers van het CDA is in de periode tot 1980 niet aan te wijzen. Het opstartende Europese project was (ook) binnen KVP, ARP en CHU een hobby voor enkele specialisten, die zich verenigden in de aan de NEI verbonden Nederlandse ‘equipe’.⁵ De NEI waren overigens niet meer dan een tamelijk vrijblijvende contactorganisatie voor geestverwante politici. Op jaarlijkse congressen werden niettemin uitgebreid ideologische thema’s besproken. Vooral in het *Katholiek Staatkundig Maandschrift* (het tijdschrift van het Centrum voor Staatkundige Vorming van de KVP) en diens opvolgers, af en toe ook in *AR Staatkunde* (van de Dr. A. Kuypersstichting) en een enkele keer in het *Christelijk-Historisch Tijdschrift* (het periodiek van

Overleg tussen Europese christendemocraten in Den Haag met o.a. Norbert Schmelzer en Leo Tindemans, juni 1975.

de Jhr.mr. A.F. de Savornin Lohmanstichting⁶⁾ werd over de NEI gepubliceerd.

De inhoudelijke gedachteswisselingen van de NEI bleven, mede vanwege de programmatische verschillen tussen de partijen, zonder duidelijk einddoel. Dat veranderde ook niet meteen nadat de organisatie zich in 1965 alsnog had omgedoopt tot Europese Unie van Christen-Democraten (EUCD). Wel dwongen ontkerking en secularisatie, die electorale achteruitgang tot gevolg had, de christendemocratische partijen eind jaren zestig wereldwijd tot nadenken over hun 'doctrine'. Die handschoen werd in Europees verband opgepakt door de EUCD.

Toen een en ander vervolgens uitgewerkt moest worden in een beginselprogramma voor de in oprichting verkerende EVP, viel van Nederlandse zijde een prominente rol toe aan Oostlander. De directeur van de Kuypersstichting stelde in reactie op een conceptprogramma van de CDU een meer christelijk geïnspireerd verhaal op. Aan die toon en inzet zou Oostlander vasthouden, ook als lid van de door Martens voorgezeten commissie die het EVP-programma zou uitwerken. Mede hierdoor kwamen de Nederlanders binnen de EVP-in-woording bekend te staan als 'kritische dwarsliggers' – zelf sprak Oostlander liever van een 'avant-garde'. Het viel niet mee om tot consensus te komen over een christendemocratisch programma, en de Nederlanders kregen zeker niet op alle punten hun zin. Pas in laatste instantie gingen zij 'op het nippertje' akkoord met het programma. Het programma bevatte nauwelijks verwijzingen naar de christelijke inspiratie. Dat zou naar de mening van de Duitsers potentiële niet-christendemocratische partners afstoten.

*De Nederlanders binnen de
EVP-in-woording stonden bekend
als 'kritische dwarsliggers'.*

Ruud Lubbers op het EVP-congres in Den Haag, 12 april 1986.

Bunkerstrategie

In 1991 kreeg het CDA een herkansing, toen de EVP-top besloot om de toenadering tot conservatieve partijen gepaard te laten gaan met een inhoudelijke 'verdieping' in de vorm van een nieuw beginselprogramma. Dat zou uiteraard moeten worden onderschreven door alle deelnemende partijen – dus ook door de aspirant-lidpartijen. Voor de Nederlandse christendemocraten was het daarom een uitgelezen kans om een programmatische barrière op te werpen tegen aansluiting van onwenselijke kandidaat-leden als de Britse Tories: de zogeheten 'bunkerstrategie'.

Om te komen tot dit zogeheten basisprogramma stelde EVP-voorzitter Martens een commissie onder zijn eigen leiding in. Het voorwerk werd onder meer opgedragen aan het WI, dat in deze fase tevens de coördinatie over de programvorming voerde. Onder leiding van Jos van Gennip, directeur van 1990 tot 1999, en met medewerking van onder andere plaatsvervangend directeur Kees Klop, stelde het WI samen met de Vlaming Paul Maertens (de directeur van het aan de CVP gelieerde studiecentrum Cepass) en EVP-secretaris Thomas Jansen in de zomer van 1992 een eerste concept op.⁷ Klop presenteerde het concept in *Christen Democratische Verkenningen* als een herkenbaar christendemocratisch stuk, waarin

elementen van de katholieke sociale leer, Maritains personalisme en een vleugje van de filosofie van Dooyeweerd herkenbaar waren.⁸

Overleg met de CDU voorafgaand aan het EVP-congres in Athene in november 1992, waar het basisprogramma besproken en goedgekeurd moest worden, hielp mee om de kern van het concept overeind te houden. De grondslag luidde uiteindelijk: ‘De christendemocratie maakt een duidelijk onderscheid tussen de rol van de Kerken en de rol van de staat, tussen geloof en de politiek. In het politieke domein onderstreept zij de band tussen de waarden en de principes, die geïnspireerd zijn door het Evangelie en het culturele christelijke erfgoed, en de democratische idealen van vrijheid en gelijkheid, sociale gerechtigheid en de verdediging en de bevordering van de mensenrechten.’ Meer zat er voor de Nederlandse pleitbezorgers van een nauwere band tussen politiek en christelijke inspiratie niet in. Van belang was tevens dat de EVP in het basisprogramma bevestigde te streven naar een Europese federale structuur. Mede op basis hiervan meende Van Gennip na afloop van het congres dat in Athene ‘een dijk [was] gelegd’ rond de EVP.⁹ Dit zouden de Tories nooit kunnen onderschrijven.

De opzet slaagde deels. De Britse Tories traden nooit toe tot de EVP, maar haar Europarlementariërs sloten zich in 1992 als geassocieerde leden individueel aan bij de EVP-fractie. Na de Europese verkiezingen van 1999 vormden christendemocraten en conservatieven zelfs een ‘fractiegemeenschap’. Een jarenlange moeizame samenwerking in Straatsburg en Brussel volgde. Pas na de Europese verkiezingen van 2009 trokken de Britse Conservatives de logische conclusie uit de inhoudelijke kloof die met de rest van de EVP was ontstaan en verlieten zij de ‘Fraktionsgemeinschaft’ weer. Het bleek een vooraankondiging van de Brexit.

De EVP is ondertussen onverminderd de grootste politieke factor in het Europees Parlement. Daaraan zijn de door de Duitsers afgedwongen uitbreidingen met

niet-christendemocratische partijen uiteraard debet.

Oostlander stelde in 2003 niettemin vast dat ondanks alle toetredingen van niet-christelijke partijen het christendemocratisch gedachtegoed in de EVP domineerde.¹⁰ Ook daarin had en heeft hij geen ongelijk. Dat zit soms in het vocabulaire. Het is bijvoorbeeld opvallend hoe een begrip als ‘subsidiariteit’ – afkomstig uit de oude katholieke politieke gereedschapskist – in deze eeuw nog leidinggevend is geworden in Europees verband. Mede dankzij de Nederlandse inzet zijn binnen de EVP – de problemen met een evidente dissonant als de Hongaarse Fidesz van Viktor Orbán daargelaten – fundamentele christendemocratische waarden en uitgangspunten programmatisch nog steeds richtinggevend.

-
- ¹ Arie Oostlander, *Leven in de dromen van gisteren*, Soesterberg: Aspekt, 2004, p. 27.
- ² De Mouvement Républicain Populaire (MRP) in Frankrijk noemde zich, met het oog op de grondwettelijke scheiding van kerk en staat, niet expliciet christendemocratisch, maar rekende zich vanaf het begin tot de christendemocratische partijfamilie. De rol van de MRP raakte overigens gedurende de jaren vijftig steeds meer uitgespeeld.
- ³ Meer uitgebreid hierover in het proefschrift: Alexander van Kessel, *'Ruggen recht, heren!' Hoe de Nederlandse christen-democraten het tegenover hun Duitse geestverwanten aflegden in het debat over het profiel van de Europese Volkspartij*, Hilversum: Verloren, 2003. Behalve indien expliciet anderszins geannoteerd, is deze bijdrage gebaseerd op deze publicatie.
- ⁴ Zie ook: Wilfried Martens, *De memoires. Luctor et emergo*, Tiel: Lannoo, 2006, p. 585-594, 611-612 en 636-637.
- ⁵ De Equipe werd na de oprichting van het CDA in 1980 voortgezet in de Commissie Buitenland.
- ⁶ De rol van de Lohmanstichting in de ideologische vorming kon niet groot zijn, aangezien deze (in tegenstelling tot het Centrum voor Staatkundige Vorming en de Kuypertstichting) niet over een wetenschappelijke staf beschikte. De stichting werkte met ad hoc-commissies, waarvoor deskundige partijgenoten werden ingehuurd. Met dank aan Hans van Spanning.
- ⁷ EVP-president Martens refereerde in zijn memoires enigszins badinerend aan het voorwerk van het WI; de Engelse vertaling zou in de EVP-fractie 'nogal wat hilariteit' hebben opgewekt. Volgens Martens' herinneringen werd het programma uiteindelijk 'gered' door enkele partijgenoten van Martens. Zie: Martens, *De memoires. Luctor et emergo*, Tiel: Lannoo, 2006, p. 652.
- ⁸ Kees Klop, 'Een profielschets waarmee de EVP voor de dag kan komen', in: *Christen Democratische Verkenningen*, Den Haag, 1992, p. 406-419.
- ⁹ Alexander van Kessel, *'Ruggen recht, heren!' Hoe de Nederlandse christen-democraten het tegenover hun Duitse geestverwanten aflegden in het debat over het profiel van de Europese Volkspartij*, Hilversum: Verloren, 2003, p. 340-341.
- ¹⁰ Arie Oostlander in: J.L. Kleuters en M. Ragg (red.), *Christen-democratische posities in Nederland, Duitsland en Europa*, Nijmegen: Centrum voor Duitslandstudies, 2003, p. 135.

DEEL II

DENKEN

**'WAT CHRISTENDEMOCRATIE
WAS, MOEST IN DE JAREN
TACHTIG OPNIEUW WORDEN
UITGEVONDEN.'**

HET HERSTEL VAN HET PRIMAAT VAN DE SAMENLEVING

- Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van het herkenbare christendemocratische concept van de verantwoordelijke samenleving. De basis daarvan was een aan het christendom ontleend mensbeeld van de ‘sociaal verantwoordelijke persoon’, die hoorde te zijn bekleed met waardigheid en verantwoordelijkheid.

————— door Theo Brinkel —————

De oprichting en de beginjaren van het WI vormden een interessant tijdperk. Het was een periode waarin een vijandige houding ten opzichte van het CDA en zijn voorgangers – KVP, ARP en CHU – overheerste. Wat christendemocratie was, wist bijna niemand meer. De generatie-Lubbers, die nog voor de Tweede Wereldoorlog geboren was, had de christelijk-sociale of katholiek-sociale traditie nog met de papepel binnen gekregen. Zij was gevormd en opgeleid op christelijke scholen, aan de VU, de Katholieke Hogeschool of de Katholieke Universiteit, op hun studentenverenigingen, in de kerk, via de vertrouwde NCRV en KRO en geestverwante kranten. Dat was in 1980 praktisch verdwenen.

In dit klimaat is het WI opgericht. Het heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van een herkenbare politieke overtuiging en de erkenning dat de christendemocratie een eigen zelfstandige positie inneemt in de partijpolitieke verhoudingen in Nederland. Het concept van de verantwoordelijke samenleving werd dankzij het

WI leidend binnen het CDA.

In deze bijdrage wil ik een poging doen in herinnering te brengen hoe dat concept in ideologisch opzicht tot stand heeft kunnen komen. Ik wil kijken naar de werkwijze die destijds in het WI gebruikelijk was. Vervolgens wil ik verwijzen naar het *Program van Uitgangspunten* van 1980 dat richtinggevend was voor de rapporten die in de jaren tachtig en daarna het licht zagen. Ik wil dat ten slotte uitwerken naar mensbeeld, maatschappijvisie en de kijk op de rol van de overheid.

Meewarig en vijandig

De eerste generatie medewerkers die begin jaren tachtig bij het WI begonnen – Jan-Peter Balkenende, Yvonne Timmerman-Buck, Ab Klink, Thijs Jansen, ondergetekende – begon met een vrijwel schone lei. Tegen het gangbare klimaat in. Op middelbare scholen en aan universiteiten hadden de meeste docenten al eerder afscheid genomen van hun kerken en hun politieke partij. Zij keken op hun

best meewarig naar de student die zich tot het CDA aangesloten voelde. Aan het christelijk-sociale of katholiek-sociale erfgoed werd geen aandacht meer besteed.

Er waren nog steeds geestverwante organisaties, maar de toonaangevende figuren in die kringen vonden het CDA maar slappe hap. Wilde je erbij horen binnen de katholieke vakbeweging of de actualiteitenprogramma's van de christelijke en katholieke omroepen, doen moest je links zijn. De kerk stelde destijds bestuurlijk nog wat voor en had ook nog wel gezag. De kerken hielden zich bezig met kernwapens en verweten het CDA dat het heulde met duivelse machten.

Wanneer je je als jonge christendemocraat wilde verdiepen in zoiets als subsidiariteit of de wijsbegeerte der wetsidee, dan moest je dat in de eerste plaats zelf uitzoeken. En zo begonnen we in de beginjaren bij het WI. De klassiekers lezen: *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno*, *Sollicitudo Rei Socialis*, *Ongeloof en revolutie*, *Ons Program*, *Welvaart, welzijn, geluk*. Wat christendemocratie was, moest opnieuw worden uitgevonden. Bij de oprichting van het CDA ging de aandacht vooral uit naar het christelijk karakter van de partij en de relatie tussen grondslag en politiek handelen. Toen daar de basis voor was gelegd, kon gekeken worden naar de maatschappijvisie die daaruit zou moeten voortvloeien.

Vandaar de werkwijze in die tijd. Onder het bezielend toezicht van Arie Oostlander en later Jos van Gennip als directeur hielden we iedere maandag 'staf'. Daar werden agenda's besproken en werd met regelmaat kritisch commentaar op elkaars werk geleverd. Bij het schrijven van publicaties werd gebruik gemaakt van studietoelagen. Daarin zaten geestverwante deskundigen op een bepaald beleidsterrein. Zij waren verantwoordelijk voor de inhoud van de rapporten en beleidsadviezen. Het WI kon deskundigheid van buiten naar binnen halen en verbreedde zo tegelijkertijd het draagvlak voor de ideeën die ontwikkeld werden. Het bestuur van het WI, dat on-

der voorzitterschap stond van Herman Wijffels en na hem Hans Franken, toetste op leesbaarheid, wetenschappelijk niveau en herkenbaarheid vanuit de uitgangspunten.

De medewerkers van het WI schreven de conceptteksten voor de rapporten en beleidsadviezen. Deze teksten werden in de staf besproken. Daar werd met name gekeken naar de vraag in hoeverre zij te verenigen waren met het *Program van Uitgangspunten* van het CDA. Het kwam erop neer dat de vier kernbegrippen – achteraf gezien misschien wel wat krampachtig – uitgewerkt moesten worden op een politiek relevant deel terrein. Ook aan partijdocumenten leverden medewerkers van het WI een bijdrage. Veelal was de directeur van het WI rapporteur van de commissies die het verkiezingsprogramma ontwierpen en waren de medewerkers sub-rapporteurs ten behoeve van de leden van de programcommissie. Ook bij de eindredactie was het WI meestal nauw betrokken. Dat alles droeg bij aan een consistentie in de publicaties die in die jaren noodzakelijk werd geacht.

CDA als beginselpartij

Zeker in de beginjaren liep het CDA het risico ofwel te vervallen tot een los samenraapsel rond een alleen met de mond beleden christendom dat een braaf soort conservatisme uitstraalde; ofwel tot een zelfbenoemde orthodoxe gideonsbende die vanaf de politieke zijlijn de anderen belerend toeriep, maar daarbij politiek irrelevant is. Wilde het CDA dat risico vermijden, dan moest het zich wel ontwikkelen tot een echte 'politieke' partij; met een herkenbare politieke overtuiging, met bestuurders die die overtuiging op ambachtelijke wijze in wet en beleid weten om te zetten en vertegenwoordigers van een mondige achterban die vanuit die overtuiging controlerend toezien. Eerlijk gezegd heeft het daar bij het CDA nooit aan ontbroken.

Het mag hier nog maar eens in herinnering worden gebracht wat er globaal in dat eerste *Program van Uitgangspunten* van 1980 stond en hoe de medewerkers van

het WI vonden dat de uitgangspunten toegepast moesten worden. Want in dat ‘PvU’ stond de kern van de politieke overtuiging die na de vorming van het CDA moest worden uitgewerkt. De grondslag werd geruststellend beschreven als ‘een begaanbare weg’.

In de eerste drie artikelen van het *Program van Uitgangspunten* (1980) stond het zo: ‘(1) Het CDA aanvaardt het Bijbels getuigenis van Gods beloften, daden en geboden als van beslissende betekenis voor mens, maatschappij en overheid. Het CDA richt zich naar dat getuigenis met de intentie steeds te zoeken naar de betekenis van het Evangelie voor het politieke handelen. (2) Het CDA richt zich zonder onderscheid tot de gehele Nederlandse bevolking. In het besef dat een politieke partij een eigen verantwoordelijkheid heeft, hecht het CDA een wezenlijke betekenis aan de uitspraken van christelijke kerken en stelt het zich open voor de opvattingen van maatschappelijke groeperingen. (3) De politieke overtuiging, die als antwoord op de oproep van de Bijbel voor de politiek gestalte krijgt, is het samenbindende element waarop eenieder in het CDA aanspreekbaar is. Dit program van uitgangspunten geeft uitdrukking aan deze politieke overtuiging.’¹

Het *Program van Uitgangspunten* – de naam zegt het al – bevat uitgangspunten, beginselen. Deze geven de politiek filosofie een perspectief waarmee de werkelijkheid kan worden bekeken en beoordeeld. Ze bieden daarmee aanknopingspunten waarmee de bestaande situatie kan worden hervormd. Voorkomen moest worden dat de kernbegrippen als een versiering achteraf werden toegevoegd aan pragmatische politiek. ‘Het hanteren van de slagroomspuit’, noemden wij dat. De kernbegrippen waren ook geen richtingwijzer voor een bepaald beleidsterrein (zo van: rentmeesterschap voor het milieu, solidariteit voor de sociale zekerheid of gespreide verantwoordelijkheid voor de economie). Nee, ze moesten in samenhang met elkaar worden toegepast. Solidariteit en rentmeesterschap moesten in gespreide verantwoordelijkheid tot stand komen. En vanuit de norm van de publieke gerechtigheid

In het *Program van Uitgangspunten* werden de vier zogeheten kernbegrippen van het CDA geformuleerd:

Gerechtigheid: ‘De overheid als dienaar van Gods is geroepen de samenleving te dienen naar de norm van de gerechtigheid met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke verbanden en van burgers en met erkenning van het eigen recht en karakter van de kerk. Dit houdt in dat zij (...) in het algemeen die voorwaarden schept, die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen.’

Gespreide verantwoordelijkheid: ‘De mens is in de maatschappij gesteld als verantwoordelijk persoon; niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving. (...) Het CDA streeft naar een samenleving waarin ruimte wordt geboden voor een veelkleurige verantwoordelijkheidsbeleving, de macht is gespreid en waarin allen die macht bezitten over het gebruik daarvan verantwoording afleggen aan diegenen die daarvan afhankelijk zijn.’

Solidariteit: ‘Het CDA wil mensen oproepen tot dienst aan elkaar. Voor de christendemocratische politiek houdt dit nationaal en internationaal in het appelleren aan de verantwoordelijkheid van de sterken om solidair te zijn met de zwakken.’

Rentmeesterschap: ‘De wereld is door God geschapen; de mens is de beheerder, de rentmeester daarvan. Ook de overheid deelt in de opdracht tot rentmeesterschap, die voor haar inhoudt ... dat de vruchten van de schepping aan allen ten goede kunnen komen - met inbegrip van onze verre naaste en de na ons komende generaties.’²

moest de overheid daar de randvoorwaarden voor scheppen.

Die werkwijze droeg bij aan het concept van de verantwoordelijke samenleving, dat in de jaren tachtig binnen het CDA leidend werd. De basis daarvan was een aan het christendom ontleend mensbeeld van de ‘sociaal verantwoordelijke persoon’, die hoorde te zijn bekleed met waardigheid en verantwoordelijkheid. Dit beeld werd aangevuld met een visie op de staat die dat mensbeeld recht moest doen en daartoe vrijheden moet garanderen, de rechtsorde moet handhaven en uiteenlopende gerechtvaardigde belangen moet afwegen. Eigenlijk werden in de jaren tachtig deze thema’s in alle rapporten van het WI uitgewerkt. De onderwerpen van WI-studies werden vooral uitgekozen omdat ze politiek belangrijk waren (werkloosheid, uit de hand gelopen verzorgingsstaat, de omgang met alternatieve samenlevingsvormen, de bescherming van beginnend leven) of omdat het CDA er ernstig verdeeld over was (kernwapens, Zuid-Afrika). Tegelijk was het mogelijk de bevindingen toe te passen in verkiezingsprogramma’s, in het nieuwe *Program van Uitgangspunten* van 1993 en in fundamentele partijrapporten als *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij* (1983), *Naar een verantwoordelijke samenleving en Nieuwe wegen, vaste waarden* (1995).

Ideologisch moesten we ons natuurlijk afzetten tegen de toenmalige grote concurrenten: de PvdA en de VVD. In de publicaties van het WI was de VVD de liberale partij die zich voornamelijk liet leiden door een zo groot mogelijke vrijheid voor het individu en voor de markt als regulerend principe. De PvdA kende vooral waarde aan gelijkheid en aan de overheid die die gelijkheid moest bevorderen. Toen deze partijen in 1994 met D66 het zogeheten Paarse kabinet gingen vormen werd het beleid gekenschetst als een pleidooi voor economische zelfstandigheid voor het individu en een overheid die voor de collectieve voorzieningen moest opdraaien. Het CDA stelde daar de nadruk op de waarde van de verantwoordelijke samenleving tegenover.

Het woord ‘individu’ werd in WI-documenten zorgvuldig vermeden.

Mensvisie

Het concept van de verantwoordelijke samenleving was in ideële zin gebouwd op basis van een christelijk geïnspireerd mensbeeld. In de eerste plaats was de mens een schepsel van God, gemaakt in Zijn beeld en bekleed met een unieke waardigheid, die door de overheid beschermd en gerespecteerd moet worden, zeker in de vroegste en in de laatste stadia van het leven. In 1988 verscheen bijvoorbeeld de studie *Zinvol leven. Een christendemocratische bijdrage aan de discussie over draagmoederschap, kunstmatige inseminatie, gift en in vitrofertilisatie*. De nadruk op menselijke waardigheid vraagt ook extra inzet van de overheid voor de bevordering van een internationale rechtsorde, waarin de mensenrechten beschermd worden en landen in hun maatschappelijke en economische ontwikkeling worden bijgestaan. Rapporten als *Zuid Afrika, mensenrechten en buitenlands beleid* (1989) en *Wereldeconomie en ontwikkeling* (1986) legden daar de nadruk op.

In die visie op menselijke waardigheid ligt besloten dat de mens een spiritueel wezen is, die zin wil geven aan het leven. Daarom was er veel aandacht voor ruimte voor beleving van geloof en persoonlijke overtuiging. Geestelijke vrijheid was belangrijk en de staat was geen zedenmeester. Dat was de lijn in rapporten als *Gewetensbezwaren vragen aandacht* (1983), *Pluriformiteit* (1983), *Christendemocratie, kunst en politiek* (1985), *Waarheid en waardigheid. Civil society en samenwerking in Europa* (1996).

Maar de visie op menselijke waardigheid omvat ook de gedachte dat de mens een relationeel wezen is, een sociaal verantwoordelijk persoon: volledig mens worden doe je samen met je medemens. De mens is een verantwoordelijk wezen en mag op die verantwoordelijkheid

worden aangesproken. Het woord ‘individu’ werd in WI-documenten zorgvuldig vermeden. Waar mensen van gelijk geslacht een duurzame relatie willen aangaan, moet de overheid deze een aan het reguliere huwelijk vergelijkbare erkenning geven, zo stelde het WI al in 1986 voor in het rapport *1 plus 1 = Samen; een christendemocratische bijdrage tot de gedachtevorming over huwelijkse en niet-huwelijkse samenlevingsvormen*.

Maatschappijvisie

Het christelijk mensbeeld roept op tot ruimte voor verantwoordelijkheid, voor mensen zelf en voor de maatschappelijke organisaties waarin zij zich ontplooiën. De kijk op de mens als sociaal verantwoordelijk persoon was de achtergrond van de ontwikkeling van de maatschappijvisie die in de jaren tachtig binnen de christendemocratie dominant werd. Eerst kwam de fundamentele kritiek op de heersende cultuur: het rapport *Werkloosheid en de crisis in de samenleving* (1984) legde uit dat de crisis in de jaren tachtig niet alleen economisch en financieel van karakter was, maar ook een uiting van een ingrijpende verandering in de levensstijl, waarin de nadruk lag op zelfontplooiing en het zelf willen beleven van waarden en normen.

Mede op basis van de rapporten *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij* en *Werkloosheid en de crisis in de samenleving* ontwikkelde het CDA in de jaren tachtig het concept van de verantwoordelijke samenleving. Het concept werd in verschillende rapporten van het WI nader uitgewerkt, zoals op het terrein van onderwijs, cultuur, ontwikkelingssamenwerking en maatschappelijke organisaties in Europees verband. In *Van verzorgingsstaat tot verzorgingsmaatschappij* verwoordde het als: ‘De mens gaat niet geheel op in een uitsluitend politiek bestaan, maar heeft deel aan verschillende gemeenschappen zoals het gezin, de buurt, talrijke verenigingen. In al die verbanden moet de mens – als medemens – zijn verantwoordelijkheden tot gelding kunnen brengen.’

In 1994 kwam het CDA in de oppositie terecht.

Het had bij de verkiezingen van 1994 een historische nederlaag geleden en was teruggevallen van 54 naar 34 zetels. De partij wist in programmatisch opzicht uit het dal te klimmen, onder andere met het partijrapport *Nieuwe wegen, vaste waarden*, dat in 1995 verscheen. Het bevestigde opnieuw dat in de visie van de christendemocratie centraal staat dat mensen hun vrijheid, verantwoordelijkheid en idealen alleen in samenwerking met anderen kunnen realiseren. Daarbij dachten wij aan omroepverenigingen, woningcorporaties, zorginstellingen, scholen. Markt en overheid zijn nodig, aldus het rapport, maar de samenleving gaat daar niet in op. Het ging nog steeds om het primaat van de samenleving, zoals dat heette: ‘Bij alle verandering die nodig is, zijn mensen en hun samenleving zowel voorwaarde, ijkpunt als doel. Waar de menselijke maat ontbreekt, verliezen mensen houvast. Ook inventiviteit en aanpassingsvermogen kunnen niet gedijen in grote anonieme verbanden en in een klimaat van onzekerheid. Zij vragen juist om persoonlijke verantwoordelijkheid, een kader van zekerheid en een uitdagende omgeving. Mensen moeten zich “thuis”, veilig, en niet-uitgesloten weten in de samenleving waar zij deel van uitmaken. Ieder mens telt’.³

Staatsvisie

Bij de totstandkoming van een verantwoordelijke samenleving werd in de WI-rapporten een driedubbele taak aan de overheid toegedicht: onthouding, aanmoediging en ordening. De overheid is motivator, beschermer en arbiter, zo stond het in *Werkloosheid en de crisis in de samenleving*. Het rapport sprak, aan het begin van de jaren tachtig, van de overheid ‘als afvalbak van de ik-cultuur’. Het rapport waardeerde die houding als het ‘kwartaire levensgevoel’. Dat wilde zeggen dat mensen de voorkeur geven aan consumeren boven produceren, zekerheid boven risico, gelijkheid boven verscheidenheid. Dit levensgevoel had, volgens het rapport, alles te maken met een doorgesloten verzorgingsstaat waarin de overheid alle maatschappelijke taken onder haar hoede had genomen. Deze situatie

Overleg voorafgaand aan de presentatie van *Nieuwe wegen, vaste waarden*, 1995.

was eind jaren zeventig, begin jaren tachtig onbetaalbaar geworden. De verzorgingsstaat was bureaucratisch, onpersoonlijk en duur. Het rapport *Werkloosheid en de crisis in de samenleving* koos voor een 'selectief ontmoedigingsbeleid van een te overheersend geworden overheid'. Waar nodig moest de overheid een confrontatiepolitiek voeren: het uitlokken van verantwoordelijkheid en van het aangaan van verplichtingen van mensen jegens elkaar.

Het rapport *Publieke gerechtigheid; Een christendemocratische visie op de rol van de overheid in de samenleving* (1990) vatte de taak van de overheid als volgt samen. Op de eerste plaats moet de overheid de eigen verantwoordelijkheid van burgers en hun onderscheiden verbanden respecteren en beschermen. Ten tweede heeft zij als opdracht

de rechtsorde te handhaven en mee te werken aan de opbouw van een internationale rechtsorde en de materiële randvoorwaarden te garanderen waarmee de samenleving haar verantwoordelijkheden kan waarmaken. Ten derde moet zij uiteenlopende gerechtvaardigde belangen harmoniseren naar de maatstaf van het recht en bevorderen dat solidariteit en rentmeesterschap zo veel mogelijk beleefd worden in de eigen afwegingen van burgers en maatschappelijke organisaties.⁴

In 1995 herhaalde *Nieuwe wegen, vaste waarden* die boodschap: de overheid moet ruimte bieden, ondersteunen en beschermen. Ruimte bieden aan pluriformiteit, regels stellen als kwetsbare gerechtvaardigde belangen in de knel komen, en beschermen als bijvoorbeeld voor het

gebrekkige leven geen plek is. ‘De markt zorgt ervoor dat het handelen van vrije en verantwoordelijke mensen op elkaar is afgestemd. De overheid is nodig om de samenleving bijeen te houden en conflicten te beslechten. De overheid is onmisbaar om gemeenschappelijk handelen te ordenen en daaraan zodanig richting te geven, dat publieke gerechtigheid en solidariteit het resultaat zijn.’⁵

Samenleven doe je niet alleen, het verkiezingsprogramma voor de periode 1998 - 2002, vatte het nog een keer kernachtig samen: ‘Dit programma kiest voor een overheid, die niet neutraal is, maar die mensen in gemeenschappen beschermt, uit de tent lokt en ondersteunt waar dat nodig is. Maar dit programma kiest ook voor de mensen zelf: hun verantwoordelijkheden en hun mogelijkheden moeten tot hun recht kunnen komen. Dáár ligt de kwaliteit van de samenleving. Zo wordt samenleven iets wat je niet alleen doet.’⁶

Besluit

Deze bijdrage gaat niet over de mate waarin de inhoud van de rapporten in beleid gerealiseerd kon worden. Realiseerbaarheid is voor een partij als het CDA wel een vereiste van alle plannenmakerij, maar uitvoering is een zaak van de gekozen vertegenwoordigers. In ieder geval is het aandeel van de overheid in de economie afgenomen en de samenleving daardoor in zekere zin vrijer gewor-

den. In de zorg, in de volkshuisvesting, in het onderwijs is zelfregulering beter mogelijk geworden. In de sociale zekerheid is de benadering van de verzorgingsstaat verruild voor het streven om mensen ongeacht achterstand of handicap zo veel als mogelijk op te nemen in het reguliere arbeidsproces.

Het doel van de werkzaamheden van het Wetenschappelijk Instituut in zijn beginjaren was bij te dragen aan de ontwikkeling en uitwerking van een herkenbare eigen politieke overtuiging. Die ontwikkeling vond plaats in tijden waarin christendemocraten regeringsverantwoordelijkheid droegen in de kabinetten-Van Agt en -Lubbers en werd doorgezet in de tijd waarin het CDA in de oppositie terecht was gekomen. De politieke overtuiging gaf de inhoudelijke basis voor een politiek die beloofd werd met verkiezingsoverwinningen, maar was net zo goed aanwezig bij nederlagen, zoals in 1998 toen het CDA met *Samenleven doe je niet alleen* over misschien wel het meest authentieke verkiezingsprogramma beschikte. Het minste wat je kan zeggen is dat het WI een belangrijke bijdrage wist te leveren aan een politieke overtuiging die de partij, de volksvertegenwoordigers en – bij tijd en wijle – de kiezer wist aan te spreken. En dat was toch wel veel meer dan je gezien het politieke klimaat aan het begin van de jaren tachtig had kunnen verwachten.

¹ CDA, *Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl*, Den Haag: CDA, 1980, p. 5.

² Ibidem, p. 5-10

³ CDA, *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden. Aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA*, Den Haag: CDA, 1995, p. 2.

⁴ Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Publieke gerechtigheid; Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1990, p. 37.

⁵ CDA, *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden. Aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA*, Den Haag: CDA, 1995, p. 2.

⁶ CDA, *Samenleven doe je niet alleen. CDA Verkiezingsprogramma 1998 – 2002*, Den Haag: CDA, 1998, Deel I Politiek Manifest.

WEES CONCREET

EN GRAAF DIEP!

- Prof. dr. A. (Ab) Klink (1958) was van 1999 tot 2007 directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Foto: Dirk Hol

‘Toen ik in 1999 directeur van het Wetenschappelijk Instituut werd, zaten we als CDA al jaren in het hoekje van de politiek. Het paarse kabinet zat stevig in het zadel, had de economische wind mee en wij vormden een betekenisloze partij in de marge. Ik weet nog goed dat Klaas de Vries, PvdA-minister in paars, zei dat het CDA niet meer dan een lege huls was. In de peilingen kachelden we achteruit en er was daarom binnen de partij een sterke behoefte aan een vernieuwingsagenda. Marnix van Rij was partijvoorzitter en daagde ons als WI daartoe ook uit.’

Het wachten moe

‘Tegelijk begonnen onder de oppervlakte van het succes van ‘paars’ de eerste uitingen van onvrede zich af te tekenen. De economie liep wel goed, maar op de arbeidsmarkt ging het wringen, vooral in de publieke sector. In de zorg en het onderwijs nam het personeelstekort toe en daardoor ook de wachtlijsten. Dat leidde tot frustratie omdat mensen steeds meer in de knel kwamen, op het werk maar ook als ze van het onderwijs en de zorg gebruik wilden maken. Ik herinner me nog een cover van *Vrij Nederland* waarop lege klaslokalen, lege ziekenhuisbedden

en stilstaande treinen te zien waren.’

‘Op die onderhuidse onvrede hebben we toen ingespeeld en diverse rapporten uitgebracht onder de noemer “Het wachten moe”. We zetten bijvoorbeeld in op een vraaggestuurde zorg en minder op een aanbodgestuurde, zodat we het overbehandelen konden tegengaan. Voor het onderwijs hebben we ons gericht op de relatie met de arbeidsmarkt. Het vreemde is dat in Nederland enorm veel kwalificaties gevraagd worden tijdens een studie, maar als mensen aan het werk zijn, krijgen ze nauwelijks scholing aangeboden. Dat zorgt ervoor dat werknemers laat de arbeidsmarkt opkomen en eenmaal op de arbeidsmarkt zich onvoldoende kunnen bijscholen voor het steeds veranderende werk. Om die reden hebben we het systeem van leerrechten voorgesteld, zodat onderwijs en arbeidsmarkt beter op elkaar werden afgestemd.’

‘Naast deze onderwerpen richtten we ons met name op de thema’s milieu en integratie. Ten aanzien van het laatste hebben we de relatie tussen religie en rechtsstaat onderzocht en wat dit betekent voor de islam. Dat was binnen het CDA best hachelijk, maar je ontkomt er niet aan de vragen hierover aan de orde te stellen: waar

liggen spanningen en waar de uitdagingen? Waar liggen grenzen van godsdienst- en migratievrijheid? En dan ook met concrete antwoorden komen, zoals het instellen van schakeljaren in het onderwijs waardoor kinderen van nieuwkomers gemakkelijker konden doorstromen.’

‘Vermijd pupillenvoetbal, richt je op de thema’s van overmorgen en wees concreet.’

De vragen van overmorgen

‘Dat is sowieso de tip die ik aan het huidige WI zou willen meegeven: ga aan de slag met de vragen die overmorgen spelen, verdiep je er goed in en wees concreet. Op enkel abstracte sociaal-cultuurfilosofische beschouwingen zit niemand te wachten. Door met de vragen van de toekomst bezig te zijn loop je ook de huidige politici niet voor de voeten. Die zijn juist ontzettend blij wanneer het WI met inzichten en plannen voor de middellange termijn komt, voor wat over twee á drie jaar speelt. Daarbij is het van belang dat de verhoudingen goed zijn tussen WI, fractie en partij. In onze tijd was dat zeker het geval. Met Marnix van Rij en fractievoorzitter Jaap De Hoop Scheffer en later Maxime Verhagen had ik uitstekend contact. Zij dachten mee over onze voorstellen en verdedigden die ook goed. Natuurlijk was de in 2001 ontstane ruzie tussen Van Rij en De Hoop Scheffer afschuwelijk, maar toen we in 2002 en 2006 de verkiezingen wonnen, konden we veel van wat we op het WI hadden uitgedacht, in het regeerakkoord krijgen. Omdat ik zelf in 2007 minister van

Volksgezondheid werd, kun je het hele gebeuren rond de zorg wel als een jongensboek omschrijven. Over de route van hervormingen is veel te vertellen: spanningen maar ook anekdotes.’

Vermijd pupillenvoetbal

‘Mijn advies voor nu: ga aan de slag met uitdagende thema’s die om antwoorden vragen. Vermijd daarbij pupillenvoetbal door allemaal met dezelfde actuele onderwerpen bezig te zijn en kijk verder. Aansluiten bij onvrede is ook prima, maar wel met antwoorden die zorgen van mensen op een hoger niveau van analyse tillen en perspectieven bieden. Dat is de essentie van politiek en volksvertegenwoordiging: die vertaalslag maken. Blijf je in het reproduceren van onvrede steken, dan doe je jezelf en de bevolking zwaar tekort. Dat geldt bij allerlei thema’s zoals migratie, robotisering en arbeidsmarkt, de geopolitieke situatie, de macht van bedrijven als Google en Facebook, de toekomst van de EU, de enorme geldstromen op de financiële markten. Wees daarbij concreet, maar ontdoe je niet van je christendemocratische wortels. Wij leveren geen kant en klare bijbelteksten aan, maar hebben wel geleerd om vanuit onze wortels vraagstukken te doordenken. Zo past identiteitspolitiek niet bij ons, omdat het hele Nieuwe Testament gericht is op het insluiten van mensen. Johannes de Doper zei dat God zelfs van de stenen op straat kinderen van Abraham kon maken. Met de combinatie van gedachtegoed, diepteanalyse van de samenleving en concrete antwoorden, ligt er een prachtige taak voor het WI.’

door Marc Janssens

**'ALS BEKEND WAS HOE
JE EEN SUCCESVOL
RAPPORT SCHREEF,
DAN WAREN ER
VELE VAN.'**

VAN DENKEN NAAR DOEN

DE HOBBELIGE WEG VAN RAPPORT NAAR BELEIDSPRAKTIJK

- Wat bepaalt de invloed van een rapport? Er zijn in ieder geval geen snelle routes naar succes. Wel is een aantal factoren in ieder geval essentieel: het rapport is op verfrissende wijze herkenbaar, goed getimed en de daarin gedane voorstellen zijn robuust en doorstaan de windtunneltest.

————— door Evert Jan van Asselt —————

Is het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA invloedrijk? Sommige vinden van wel. De Volkskrant schreef afgelopen zomer nog: ‘In potentie is hun macht groot. Lichtend voorbeeld is het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Jan Peter Balkenende en Ab Klink, de latere respectieve premier en minister van Volksgezondheid, schaaften als medewerkers van het bureau in de jaren negentig aan de moderne CDA-koers. Meer verantwoordelijkheid voor de burger, de overheid terughoudend.’¹

In de jaren nul had het WI een invloedrijke positie binnen het CDA. Rapporten speelden daarbij een belangrijke rol: daarin waren ideeën uitgewerkt. De invloed van een wetenschappelijk instituut is uiteraard van veel meer factoren afhankelijk dan van rapporten, maar rapporten zijn wel essentieel. In dit artikel wordt teruggeblikt op een paar invloedrijke rapporten en wat maakte dat ze invloedrijk konden zijn. De nadruk ligt daarbij op de periode vanaf 2000.

Kwestie van toeval

Maar wat is een invloedrijk rapport? Wanneer is een rapport geslaagd? Als bekend was hoe je een succesvol rapport schreef, dan waren er vele van. Het tegendeel is het geval. Op een beleidsterrein zijn er vaak maar enkele rapporten die later nog worden herinnerd. Behalve dat het goede rapporten zijn, is het ook een kwestie van toeval.

Het WI had geluk in de jaren nul. De omstandigheden waren gunstig. De lijnen met de fractie waren kort. Sleutelfiguren binnen de partij hadden onderling een goede chemie. ‘Paars’ was uitgeregeerd en de tijd was rijp voor nieuwe ideeën. Er was een grote behoefte aan rapporten met alternatieven voor acht jaar ‘Paars’. De hervormingsagenda van het WI sloot daar bij aan. Het WI had toen dus de mazzel dat de omstandigheden meezaten en de kansen die dat bood werden benut.

Maar wat is er voor nodig om een invloedrijk rapport te schrijven? Laten we het omkeren. Er is maar weinig nodig om een rapport te laten mislukken. Het is

Rapporten uit de serie 'Kantelingen' (2003-2005)

als een favoriet voor de eindzege in de Tour de France die ongelukkig valt. Dan is de Tour voorbij. Vooraf weet je niet of een rapport slaagt, je kunt alleen terugkijken om te zien wat werkte en wat niet. Zo'n terugblik laat zien dat veel zaken op orde moeten zijn.

Of een rapport een succes is, kan in ieder geval niet worden afgemeten aan de media-aandacht. Het mag gek klinken, maar het is ook niet nodig dat het rapport door velen wordt gelezen. Het gaat uiteindelijk om de ideeën of analyse in het rapport en die kunnen ook door een kleine groep lezers worden doorverteld. Het doel is dat de inhoud van het rapport onderdeel wordt van het maatschappelijk debat en uiteindelijk leidt tot verandering van beleid. Het gaat uiteindelijk om de inhoud. De inhoud moet wel aan een aantal voorwaarden voldoen wil het rapport überhaupt succesvol kunnen zijn.

Christendemocratisch gehalte

Allereerst moet het rapport als christendemocratisch worden herkend. Dat is allereerst belangrijk voor de eigen

achterban, maar zeker ook om onderscheidend te zijn in het publieke debat. Een weliswaar goed idee dat niet als typisch christendemocratisch wordt herkend, zal minder snel door anderen aan het CDA worden toegeschreven. Is dat erg? Niet per se. Het is jammer, maar het doel, invloed op het beleid, is dan wel bereikt.

Bij sommige onderwerpen is bij voorbaat duidelijk dat het om een CDA-thema gaat, bijvoorbeeld bij het gezin. Tegelijkertijd is zo'n onderwerp dan gelijk minder interessant voor de buitenwereld. Men weet al wat het CDA vindt over het gezin. Alleen als het een vernieuwend idee is, is het voor media interessant. Toen het WI het rapport *1+1=samen* schreef in 1986 over andere samenlevingsvormen was dat een aanvulling op het bestaande gezinsbeleid. Ook het levenslooprapport *De druk van de ketel* (2001) was vernieuwend, omdat het niet uitging van het eenverdienersmodel, maar van ouders die beide werken en dat combineren met zorgtaken. Dat mensen konden sparen voor de gezinsfase was vernieuwend. Het was modern gezinsbeleid, zonder spruitjeslucht.

De herkenbaarheid van een rapport wordt vergroot door beleidsvoorstellen te ontwikkelen vanuit een samenhangende visie en mens- en wereldbeeld, geworteld in uitgangspunten die met de tijd mee doordacht worden. Essentieel daarbij is telkens de verantwoordelijkheidsverdeling, die de christendemocratie onderscheidt van liberalen en sociaaldemocraten. Dat zorgt voor samenhang tussen afzonderlijke rapporten en daarmee een herkenbare agenda.

Timing en vooruitkijken

In de tweede plaats is timing cruciaal. Het maakt een verschil of het CDA regeert of in de oppositie zit en ook of de verkiezingen nog ver zijn. Maar nog fundamenteeler is dat het een onderwerp tijdig wordt geagendeerd. Een rapport heeft al snel een doorlooptijd van anderhalf jaar, van jaarprogramma tot aan publicatie. Het WI moet dus vooruit kunnen kijken.

Hoe doe je dat als instituut, vooruitkijken? De kunst is om te weten wat er gaan spelen. Deels kun je dat voorspellen, maar deels ook helemaal niet. Je kunt het vergelijken met een aardbeving. Als aardtschollen onder de oppervlakte tegen elkaar aan schuren dan weet je dat op een keer het tot een beving zal komen. Maar wanneer, dat is niet te voorspellen. Het is een kwestie van tijd. Dat is vergelijkbaar hoe het met maatschappelijke ontwikkelingen gaat. Er zijn plekken in de samenleving waar het schuurt en op termijn zal daarover discussie ontstaan. De kunst is die potentiële discussies tijdig in het oog te hebben door aan te sluiten bij en voeling te hebben met de haarvaten van de samenleving. Dan is de kans groot dat de man in de straat zich ook aangesproken voelt door de thema's die geagendeerd worden.

Ook discussies die in andere landen spelen, maar nog niet in Nederland, kunnen een goede indicator zijn van wat bij ons ook gaat spelen. Want immers, maatschappelijke thema's beginnen ergens, maar natuurlijk nooit overal op dezelfde manier en tegelijk. WI-directeur Ab

Klink had de gewoonte om 's avonds de Duitse krant 'Die Zeit' online te lezen en artikelen door te sturen. Discussies die in Duitsland speelden, inspireerden in die tijd zo de agenda van het WI.

Het jaarplan van het WI laat zich dan ook lezen als een blik in de toekomst. Daar staan de onderwerpen genoemd die in de toekomst gaan spelen, althans dat zou moeten. Dat geldt niet voor alle thema's. Er staan in het jaarplan ook thema's waar in het denken nog witte vlekken zitten. In feite is dat nog achterstallig onderhoud dat gepleegd moet worden. Ook staan onderwerpen op het jaarprogramma die eens in de vijf à tien jaar terugkeren op de agenda. Thema's waar het denken geactualiseerd moeten worden, bijvoorbeeld over de rol van de overheid, het middenveld of de economie.

De windtunnel-check

Een derde vereiste is dat het rapport concrete voorstellen bevat die technisch kloppen. Het WI kan zelf wel voorstellen doen, maar het is de Tweede Kamerfractie die ze moet verdedigen. Dus als het WI een voorstel doet, dan moet de fractievoorzitter er wel van op aan kunnen dat het voorstel 'klopt', dat het een samenhangend voorstel is op een beleidsterrein dat conceptueel zo goed in elkaar zit dat het niet onderuitgehaald kan worden. Dat zou de fractie kwetsbaar maken. Men moest het WI daarin kunnen vertrouwen. In de jaren nul werden bij het WI voorstellen eindeloos – wat ik noem – 'gewindtunneld'. Ideeën werden getest door met elkaar in discussie te gaan en alle kanten van het idee te bekijken. Er werd net zo lang aan een voorstel geschaafd totdat het 'stond'. De kunst was dat anderen geen zwakheden aan voorstellen konden ontdekken die het WI zelf al niet had gezien, en waarvoor dan een oplossing was bedacht of een verdedigingslinie was opgesteld. De kinderziekten moesten er uit zijn. Om een voorbeeld te geven, bij de vlaktaks gingen hogere inkomens er toch ietsje op vooruit. Dat was vervelend en eigenlijk niet goed te verkopen. Daarom is

uiteindelijk de concessie gedaan van een solidariteitsheffing, dus een toptarief voor hele hoge inkomens dat alleen voor het inkomen gold, maar niet voor de aftrekposten. Die conceptuele onvolkomenheid was uiteindelijk minder erg dan het alternatief.

Tot slot, als de timing goed is en het rapport is herkenbaar CDA en de voorstellen zijn technisch in orde, dan is er ook nog de factor geluk. Geluk kun je niet afdwingen, al zeggen sommigen van wel. Een invloedrijk instituut wordt je niet zo maar. Voor nieuwe ideeën is een lange adem nodig. Vijf jaar ontwikkeling en verspreiding van het idee en dan nog vijf jaar voordat het geïmplementeerd is, is geen onredelijke schatting. Twee casussen – de levensloopregelingen en de vlaktax – laten dat zien.

Casussen: de politieke lotgevallen van levensloop en vlaktax

Levensloop

Een typisch christendemocratisch en innovatief idee was de levensloopregeling. Het was uitgewerkt in het rapport *De druk van de ketel* uit 2001. In 2004 kwam het opnieuw naar voren in het rapport *Zekerheid op maat*, maar nu bekeken in het kader van de sociale zekerheid. In 2006 werd de levensloopregeling door het kabinet Balkenende-II ingevoerd als onderdeel van veranderingen in de VUT en prepensioen. De levensloopregeling werd in de zorgsector redelijk populair vanwege de ouderschapsverlofkorting, maar in andere sectoren hielden mensen vast aan de spaarloonregeling. Toen het CDA in 2012 niet meer in de regering zat, is de regeling gelijk door de eerdere oppositie afgeschaft, net als de spaarloonregeling.

Achteraf kan worden gezegd dat de levensloopregeling te vroeg kwam.

De levensloopregeling kende aanvankelijk een valse start. Het voorstel stond in het regeerakkoord. Ambtenaren van het Ministerie van Sociale Zaken hadden een levensloopverlofknp bedacht. Dat was een soort strippenkaart voor werknemers waarmee ze verlof konden opnemen. Dat was een totaal andere invulling dan de spaarrekening uit het WI-rapport. Het voorstel werd al snel afgeschoten en moest terug naar de tekentafel. Vervolgens maakt VVD-minister van Financiën Gerrit Zalm het voorstel onschadelijk door werknemers te laten kiezen tussen levensloopregeling en spaarloon. Het populaire spaarloon kon je na vier jaar opnemen.

Binnen het CDA was veel enthousiasme voor de levensloopgedachte. Bert de Vries schrijft in zijn boek *Overmoed en onbehagen*: “Het enthousiasme voor de levensloopregeling is binnen korte tijd in het CDA zo groot geworden dat het als oplossing voor bijna alle problemen wordt gepresenteerd.”² De communicatie-afdeling van de partij zag ‘goud’ in het concept omdat het op een moderne manier het gezin ter sprake bracht.

Buiten het CDA stuitte het idee echter op verzet, zowel bij links als recht. Socialisten vonden het vooral iets voor rijken en liberalen vonden het teveel gericht op gezinnen en te weinig op individuen. Een typisch CDA-instrument dus. Achteraf kan worden gezegd dat de levensloopregeling te vroeg kwam. De tijd was er politiek gezien nog onvoldoende rijp voor. Nu, met de flexibiliteit op de arbeidsmarkt en het grote aantal zzp-ers, was het idee mogelijk in betere aarde gevallen.

Het levenslooprapport is was een mooi voorbeeld van synergie tussen verschillende perspectieven. Peter Cuyvers, oud-secretaris van de Nederlandse Gezinsraad, had internationaal onderzoek gedaan naar het zogenaamde ‘gezinsdal’. Als er kinderen komen nemen de kosten van een huishouden toe en nemen de inkomsten af omdat partners minder gaan werken. Zijn idee was om stellen in de tijd dat ze nog geen kinderen hebben te laten sparen voor de gezinsfase en eventueel

Overhandiging van het rapport *Investeren in solidariteit* (levensloopregeling) door Ab Klink aan toenmalig minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Aart Jan de Geus, 2003.

zelfs daarna een schuld te laten aflossen. Ab Klink bracht Klaas Tuinstra en Peter Cuyvers met elkaar in contact en samen kwamen ze tot de technische uitwerking van levensloopregeling. Lans Bovenberg die zich al langer bezighield met het levensloopen denken voegde zich bij hen en vertaalde het idee naar de arbeidsmarkt. Guusje Dolsma, medewerker bij de fractie, zorgde voor de link met de fractie. Ab Klink bewerkte het rapport nog tot een internationale versie *Modern Life Course Support Systems* (2001). De levensloopregeling kwam zelfs terecht in het verkiezingsprogramma van de EVP (Europese Volkspartij).

Vlaktaks

De vlaktaks staat al twintig jaar op de WI-agenda. Er zijn meerdere WI-rapporten over verschenen. De eerste keer dat er over een vlak tarief in de inkomstenbelasting werd

gesproken was in januari 2000 in het beleidsadvies *Herstel van draagkracht*. In de conclusie stond: “Voor wat betreft de middellange termijn pleit het advies ervoor om in CDA-verband een *geclausuleerde flat tax in studie* te nemen.”³ Het stond er heel voorzichtig: ‘in CDA-verband’, ‘geclausuleerd’, ‘in studie nemen’. Vlak daarna werd een motie van de CDA-Kamerfractie en VVD en D’66 aangenomen, waarin ‘de regering verzocht werd om de *mogelijkheid en consequenties* van een vlakke belasting te verkennen’⁴.

In 2001 volgde het eerste echte vlaktaksrapport van het WI, *Evenredig en rechtvaardig*. Vanwege de gevoeligheid van het voorstel werd gepresenteerd als een ‘voorstudie’, ‘als basis voor nadere gedachtenvorming’ binnen en buiten het CDA. Door de framing kon iedereen binnen het CDA zeggen dat het slechts een verkenning was. De fractie werd zo niet kwetsbaar.

In 2006 pleitte het WI in het rapport *Investeren in participeren* wel openlijk voor een vlaktaks, zij het ‘een geclausuleerde ‘flat tax’’. Geclausuleerd in die zin dat in het regime de draagkracht van mensen voldoende verdisconteerd dient te zijn: een sociale vlaktaks dus.⁵

In 2009 verscheen opnieuw een vlaktaks-rapport, getiteld Een sociale vlaktaks. In 2010 haalde het idee het verkiezingsprogramma nog niet, maar in 2012 kreeg de sociale vlaktaks een plek in het verkiezingsprogramma; een vlak tarief gecombineerd met een solidariteitsheffing. In 2017 kwam het wederom in het verkiezingsprogramma, toen in de vorm van een tweetaks. Doordat het onderdeel was van het verkiezingsprogramma werd de vlaktaks ook doorgerekend door het Centraal Planbureau waardoor het ook beleidsrelevant werd in ambtelijk Den Haag.

En in 2018 staat in het regeerakkoord van het huidige kabinet Rutte-III de invoering van een tweeschijvenstelsel. In de media⁶ en door Pieter Omtzigt opgevat als een sociale vlaktaks: ‘Als CDA staan we al jaren voor een sociale vlaktaks. Dat betekent twee tarieven. Ons plan uitgewerkt door het Wetenschappelijk Instituut staat ook in het regeerakkoord.⁷ Je zou kunnen zeggen dat de vlaktaks in politieke zin omarmd is in de vorm van een tweetaks.

De term ‘sociale vlaktaks’ stamt al uit eind 2001.⁸ De toevoeging van het bijvoeglijke naamwoord ‘sociaal’ was belangrijk om aan te geven dat het rechtse instrument sociaal uitpakte. Meestal wordt bij een vlaktaks namelijk gedacht aan een laag tarief voor alle inkomens en afschaffing van zo veel mogelijk aftrekposten. In het WI-voorstel bleven de aftrekposten in stand, ook de hypotheekrenteaftrek. Bovendien werd het vlakke tarief gecombineerd met inkomensafhankelijke kortingen. De solidariteit werd niet gezocht in marginale progressieve tarieven, maar in de inkomensafhankelijke kortingen en in het oplopende gemiddelde belastingtarief.

Deze invulling van de vlaktaks bouwde voort op een plan van fractie uit maart 1998 getiteld *De moeite*

waard. Het was uitgewerkt door de Tweede Kamerleden Klaas Tuinstra en Gerrit de Jong, die na hun Kamerperiode veel bij het WI over de vloer kwamen. Zij stelden voor om de lasten van huishoudens voor wonen, zorg en kinderen te maximaleren als percentage van het huishoudinkomen. Op het eerste gezicht heeft lastenmaximering niets te maken met de belasting op inkomen. Maar door de introductie van belastingkortingen in het nieuwe belastingstelsel uit 2001 kon heel mooi de vertaling worden gemaakt van lastenmaximering naar inkomensafhankelijke kortingen. Deze waren een integraal onderdeel van het vlaktaksplan. Door de vlaktaks werd de fiscaliteit met de arbeidsmarkt en het inkomensbeleid verbonden.

Op vlaktaksdossier had het WI goede connecties met vooraanstaande fiscalisten en economen als Lans Bovenberg, Sybren Cnossen, Peter Essers, Marnix van Rij, Willem Stevens, Onno Ydema en Bert de Vries, die overigens een vlaktaks maar niks vond. Het WI vormde in zijn algemeenheid voor wetenschappers een brug naar fractie. Belangrijk voor het eerste rapport over de vlaktaks, *Evenredig en rechtvaardig*, was dat CDA-partijvoorzitter Marnix van Rij, zelf fiscalist, het idee van een vlaktaks van harte steunde. Het feit dat Jan Peter Balkenende financieel woordvoerder was en later de fractie leidde, hielp natuurlijk ook.

Je zou kunnen zeggen dat de vlaktaks in politieke zin omarmd is in de vorm van een tweetaks.

De vlaktaks was een thema dat het WI met succes heeft uitgewerkt. Dankzij de verschillende WI-rapporten is het idee van een vlaktaks binnen het CDA wel een redelijk geaccepteerd idee geworden. Dat is best een prestatie omdat het idee van een vlakke belasting in

principe een rechts idee is. De koppeling van een vlak tarief aan inkomensafhankelijke kortingen leidde tot de sociale vlaktaks. Al met al kan worden gesteld dat het denken van het WI over de fiscaliteit redelijk wat doorwerking heeft gehad.

¹ Wetenschappelijke bureaus van politieke partijen: van denktanks tot propagandamachines, *De Volkskrant*, 15 juni 2018.

² Bert de Vries, *Overmoed en onbehagen*, Amsterdam: Bakker, 2005, p. 245.

³ Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Herstel van draagkracht*, Den Haag, 2000, p. 48.

⁴ Kamerstukken 26 727, nr. 94. De betreffende motie nr. 94 van de leden Reitsma (CDA), De Vries (VVD) en Giskes (D66), voorgesteld 3 februari 2000, luidt als volgt: De Kamer, gehoord de beraadslaging, overwegende, dat afvlakking van tarieven de vereenvoudiging en doelmatigheid ten goede zal komen; verzoekt de regering de mogelijkheid en de consequenties van een vlakke belasting te verkennen, en gaat over tot de orde van de dag.

⁵ Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Investeren in participeren*, Den Haag, 2006, p. 112.

⁶ Zie: <https://www.rtlz.nl/life/personal-finance/regeerakkoord-dit-verandert-er-voor-huiseigenaren>

⁷ Zie: <https://twitter.com/pieteromtzig/status/999711054312738816>

⁸ Zie: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/sociale-vlaktax-kan-wachtdlijsten-verminderen~b9da9807/>

**'HET KOMT GEREGLD
VOOR DAT HET BLAD CDV
IN DE MEDIA
GENOEMD WORDT.'**

EEN AGENDAZETTEND

TIJDSCHRIFT

- *Christen Democratische Verkenningen* heeft in zijn geschiedenis geregeld de pers gehaald. En een enkele keer leidde een uitgave zelfs tot een Kamerdebat.

————— door Marc Janssens en Jan Prij —————

Dat het blad *Christen Democratische Verkenningen* (CDV) in de media genoemd wordt, komt geregeld voor. Maar dat een artikel directe aanleiding is voor een debat in de Tweede Kamer is uitzonderlijk. Toch gebeurde dat op dinsdag 11 oktober 2011, toen minister Gerd Leers (Immigratie en Asiel) tijdens het wekelijkse vragenuurtje naar de Kamer werd gehaald. Aanleiding vormde de commotie rondom een interview dat hij aan CDV had gegeven en dat onder de kop ‘Gerd Leers: Immigratie is verrijking voor samenleving’ de dagen ervoor diverse media had gehaald.

Het was de periode dat het CDA na diverse kabinetten Balkenende in 2010 voor de tweede keer in zijn geschiedenis een forse nederlaag had geleden. Kreeg de partij in 2006 nog 41 zetels, in 2010 was dat gehalveerd tot 21 zetels, waarna Mark Rutte het premiersstokje van Balkenende overnam. Toch belandde het CDA in een omstreden coalitie met de VVD en gedoogsteun van de PVV. De PVV zette in op haar openlijke verzet tegen de islam en een concrete daling van het aantal immigranten, waardoor de coalitievorming binnen het CDA op veel weerzin stuitte. Gerd Leers, zo was het gevoelen, moest een PVV-achtige agenda uitvoeren.

Migratie in een open samenleving

En toen was daar opeens het herfstnummer van CDV onder de titel *Migratie in een open samenleving*, dat op vrijdag 7 oktober 2011 via een persbericht de ether in werd geslingerd. Pieter Jan Dijkman en Hubert Beusmans hadden daarin een interview met minister Leers, waarin deze stelde dat immigratie een ‘verrijking’ vormde voor de samenleving: ‘Een samenleving die het tot haar verdienste zou rekenen om migratie als zodanig tegen te gaan is op de verkeerde weg’, aldus de bewindsman. ‘Nieuwkomers brengen nieuwe inzichten en innovatieve ideeën mee.’¹ De minister zei zichzelf als doel gesteld te hebben om de komende jaren ‘migratie uit de negatieve sfeer te halen en het positieve beeld te onderstrepen’².

De rapen waren gaar. Diverse media berichtten er direct over op hun website en ook de zaterdagkranten van 8 oktober 2011 wezen op het interview.³ Ondertussen had Wilders via een tweet laten weten dat Leers ‘een beetje dom’ was. ‘Leers bezigt CDA-onzinteksten over immigratie. PVV rekent hard af op nakomen afspraken en resultaten’⁴, stelde hij kortaf. Dat weekend was er top-overleg. In het torentje eiste Wilders van Rutte en Maxime

Pauw en Witteman had de cover van CDV een tijd lang prominent in beeld.

Verhagen dat Leers op zijn uitspraken zou worden aangesproken. De CDA-bewindsman zocht vervolgens contact met Wilders, zo valt uit de mediaberichten op te maken⁵, en maandagavond aan de tafel van Pauw & Witteman - met een tijdlang de cover van CDV op de achtergrond prominent in beeld - werd hij op vermeende 'excuses' bevestigd. Ook mocht hij uit de doeken doen welke immigranten er dan wel welkom waren.

Leers weersprak dat hij excuses had gemaakt en ook in het vragenuurtje de dag erop in de Kamer was daarvan geen sprake. GroenLinks-Kamerlid Tofik Dibi vroeg nog wel sarcastisch of Leers 'onder druk van de premier weer op functioneringsgesprek' bij Wilders was geweest, maar volgens de bewindsman was het 'vanzelfsprekend dat de minister-president in een situatie waarin er een coalitie is die gedoogd wordt door een gedoogpartner, ook rekening houdt met de gevoelens die bij de gedoogpartner bestaan'. Verder vroeg Dibi of Leers namens het hele kabinet in CDV had gesproken. De bewindsman stelde bewust 'de positieve kanten van immigratie' te hebben willen laten zien en geen spijt te hebben van zijn uitspraken. Tegelijk gaf hij aan het regeerakkoord nog steeds te steunen, inclusief de vermindering van het aantal immigranten.⁶

Aasgieren

Hiermee was de kous rond de uitspraken in CDV af, maar dat betekende niet dat het CDA vervolgens rustig vaarwater binnenvoer. Sowieso was de periode van Rutte I met VVD en gedoogpartner PVV voor het CDA weliswaar traumatisch, maar voor de aantrekkingskracht van CDV niet verkeerd. Een partij die na drie kabinetten door de

kiezers wordt afgestraft en vervolgens in een coalitie duikt die splijtend werkt, daarop gaan de media als aasgieren af. Zeker als het wetenschappelijk orgaan diepgaand over achtergronden en toekomstvisies wil nadenken. En dat wilde CDV, die eerder dat jaar het lentenummer *Populisme in de Polder* uitbracht. Gezien de coalitie met de PVV was ook hiervoor belangstelling van de pers verzekerd.

De hausse aan aandacht in deze periode voor het kwartaaltijdschrift van het WI begon overigens met het winternummer in 2010, *De Balkenende-balans*, dat, zoals de titel al aangeeft, de balans wilde opmaken van de drie kabinetten-Balkenende in de afgelopen acht jaar. Voor het eerst blikte Jan Peter Balkenende via een interview zelf terug, wat gezien de afstraffing van het CDA bij de laatste verkiezing op aandacht van de pers kon rekenen. 'Balkenende praat, maar ziet geen fout'⁷, kopte NRC en ook voor de de Volkskrant was het belangrijkste nieuws dat de voormalige premier 'liever niet' op de verkiezingsnederlaag inging⁸.

Trouw, Vrij Nederland, Nederlands Dagblad, HP/De Tijd, de Telegraaf: allemaal besteedden ze aandacht aan het themanummer van CDV, de een wat uitgebreider dan de ander. Vele schreven ook over het interview met Lans Bovenberg en Ab Klink, oud-minister van Volksgezondheid en eerder samen met Balkenende

Gerd Leers bij Pauw en Witteman op 10 oktober 2011. De cover van CDV is te zien op de achtergrond.

op het WI uitdenker van de vernieuwing en toepasbaarheid van het christendemocratisch gedachtegoed. De Volkskrant concludeerde dat het uitgedachte concept van de ‘verantwoordelijke samenleving’ in de praktijk ‘toch vooral tot uitdrukking is gekomen in bezuinigingen op het overheidsoptreden’. ‘Vitale maatschappelijke organisaties, die steeds belangrijker worden in het vormgeven van het leven van individuen, zijn er onder Balkenende toch niet echt gekomen.’ En: ‘De door Balkenende en zijn geestverwanten ontwikkelde ideologie kan een mooi theoretisch concept zijn, gebaseerd op een christendemocratische mensopvatting. Maar de samenleving is daarmee nog niet van haar verslaving van de overheid af.’⁹ Vrij Nederland moest constateren dat degenen die de politiek weer ideologisch elan wilde geven, zelf verstrengeld zijn geraakt met de bestuurlijke macht.¹⁰

Beroepszeer

In de jaren vóór 2010 had CDV diverse veranderingen ondergaan. Vanaf 2003 is het van een maandblad een thematisch kwartaaltijdschrift geworden. Sinds 2005 is Boom de uitgeverij ervan, een teken van de toegenomen maatschappelijke relevantie van het blad. Ook verschenen er gedurende vijf opeenvolgende jaren speciale dubbel-dikke zomeredities bestemd voor de boekhandel. De eerste speciale zomerruitgave in 2005, *Beroepszeer: waarom Nederland niet goed werkt*, legde een open wond van werkend Nederland bloot. Het was een aanklacht tegen managers en de managementcultuur en hoe die het werk van uitvoerende professionals in toenemende mate frustrerden. De probleemstellende artikelen van Ad Verbrugge en Geert Mak vormden belangrijke blikvangers.

‘Het procesdenken van managers berooft mensen van hun bezieling’¹¹, kopte de NRC in juni 2005 boven een artikel van de filosoof Ad Verbrugge. Eerherstel voor de beroepszeer was het parool. En weg met het stuwmeer van dikbetaalde ‘parasieten’, in de woorden van Geert Mak, ‘die groeiende korst van gewichtigdoenerige

figuren die onze bedrijven, scholen en andere organisaties nutteloos belast, die parasiteert op winst en rendement, die ons, uitvoerders, het leven steeds zuurder maakt, de nieuwe nomenkloera, de arrogante regentenkliek van deze tijd.’¹² Twee weken na het verschijnen van *Beroepszeer* rolde er al een tweede druk van de pers: ‘Het is een fascinerend document’¹³, stelde Jan Kuitenbrouwer in HP/De Tijd. ‘Het kabinet moet *Christen Democratische Verkenningen* lezen’¹⁴, aldus Willem Breedveld in Trouw. Vanaf het kabinet-Rutte II leek daaraan overigens op papier enigszins tegemoet te worden gekomen. Ruimte voor vakmanschap en beroepszeer werd een belangrijk politiek thema. Er zouden van *Beroepszeer* uiteindelijk vier drukken verschijnen. En vanaf 2006 is de Stichting Beroepszeer actief, die zich tot op de dag van vandaag inzet voor goed werk en het herstel van vakmanschap.

CDV slaagde erin de juiste maatschappelijke en beleidsrelevante thema’s te agenderen.

Natuurlijk was het zo dat CDV ook als maandblad regelmatig de pers haalde. Zo haalde NRC-redacteur Mark Kranenburg in maart 1994 het artikel van Theo Brinkel aan, waarin deze stelde dat het CDA ‘zich laat leiden door beginselen, uitgangspunten en vertrekpunten en niet door “eindselen” of “aankomstpunten”’¹⁵. Brinkel had in CDV gesteld: ‘Dat is het verschil tussen de politieke overtuiging van het CDA en een traditionele ideologie, die per definitie een aankomstsituatie schildert.’¹⁶ Kranenburg ging daarop door en verbond er gezien de recente uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen de conclusie aan: ‘Het is een keuze voor een kleine partij. Kiezers raken juist steeds meer geïnteresseerd in ‘eindselen’ en ‘aankomstpunten’. Alleen vertaalt zich dat niet meer in het beloofde

land, maar in veel ‘platvoerser’ zaken zoals beloofde koopkracht¹⁷.

Schoolstrijd

Een ander spraakmakende themanummer was *De nieuwe Schoolstrijd!* (Herfst 2006) met het debat tussen het oude en nieuwe leren, waarvan ook uitgebreid in de pers verslag werd gedaan. De gewoonte was om ten minste één keer per jaar het nummer aan te bieden tijdens een perspresentatie. Zo werd *De Nieuwe Schoolstrijd!* aangeboden aan premier Balkenende in de Haagse boekhandel Verwijs en ontving minister Donner in boekhandel Van Stockum de zomeruitgave uit 2006: *Zonder geloof geen democratie*. Ook werd er vaak een symposium gehouden over een CDV-themanummer, zoals de drukbezochte bijeenkomst over *Benauwd in het midden* uit 2008 in de Eerste Kamer, met onder meer debatten tussen Coen Teulings en Wim

van den Donk en tussen Gabriël van den Brink & Ernst Hirsch Ballin.

Slot

De aandacht die CDV in de beginjaren van deze eeuw wist te trekken, was minder partijpolitiek van aard dan voorheen. Steeds meer zocht CDV thema’s op die vaak onderhuids in de samenleving broeiden en waarop vanuit christendemocratisch perspectief antwoorden werden gezocht. Dat viel op en werd door politici van andere partijen en de media opgepikt omdat het tijdschrift erin slaagde de juiste maatschappelijke en beleidsrelevante thema’s te agenderen. Daarbij kan overigens niet ontkend worden dat de media het blad ook moeiteloos wisten te vinden wanneer er interne debatten werden gevoerd en partijpolitieke ‘heilige huisjes’ niet werden gespaard.

Presentatie van het CDV-nummer *Naar een nieuw patriotisme* op 7 april 2003. In café Dudok debatteerde het CDA met islamitische organisaties.

-
- ¹ Pieter Jan Dijkman en Hubert Beusmans, “Deze minister staat voor de open samenleving.’ In gesprek met Gerd Leers’, in: Hubert Beusmans en Pieter Jan Dijkman (red.), *Christen Democratische Verkenningen. Migratie in een open samenleving*, Amsterdam: Boom, herfst 2011, p. 58.
- ² Ibidem, p. 60.
- ³ Zie onder andere: ‘Gerd Leers: migratie is verrijking samenleving’, in: *de Volkskrant*, 8 oktober 2011; ‘Leers vindt immigratie een ‘verrijking voor de samenleving’’, in *NRC Handelsblad*, 7 oktober 2011; ‘Leers: migratie verrijkt samenleving’, op: www.nos.nl, 7 oktober 2011; ‘Minister Leers: migratie is verrijking voor onze samenleving’, op: www.rtlnieuws.nl, 7 oktober 2011.
- ⁴ ‘Leers noemt immigratie “verrijking”, Wilders reageert direct’, in: *de Volkskrant*, 7 oktober 2011.
- ⁵ ‘Leers moest van Rutte naar Wilders’, in: *Trouw*, 11 oktober 2011.
- ⁶ Stenogram Vragenuur 11 oktober 2011, ‘Vragen van het lid Dibi aan de minister voor Immigratie en Asiel over het bericht “Leers noemt migratie verrijking, Wilders reageert direct” en het standpunt van het kabinet over (terugdringen) immigratie’, te vinden op: www.tweedekamer.nl/kamerstukken
- ⁷ ‘Balkenende praat maar ziet geen fout’, in: *NRC Handelsblad*, 28 december 2010.
- ⁸ ‘Balkenende gaat “liever niet in” op oorzaken van verkiezingsnederlaag’, in: *de Volkskrant*, 29 december 2010.
- ⁹ ‘Ideologisch project Balkenende is voorlopig gestrand’, in: *de Volkskrant*, 12 januari 2011.
- ¹⁰ ‘Zij die de politiek weer ideologisch elan wilden geven, raakten zelf verstrengeld met de macht’, in: *Vrij Nederland*, 8 januari 2011.
- ¹¹ ‘Het procesdenken van managers berooft de wereld van zijn bezieling’, in: *NRC Handelsblad*, 18 juni 2005.
- ¹² Geert Mak, ‘Raiffeisenlezing. Over eenzaamheid, moed en vertrouwen’, in: Gabriël van den Brink, Thijs Jansen en Dorien Pessers (red.), *Christen Democratische Verkenningen. Beroepszeer*, Amsterdam: Boom, zomer 2005, p. 95.
- ¹³ ‘De Korst’, in: *HP/De Tijd*, 29 juni 2015.
- ¹⁴ ‘Een groeiende korst van gewichtigdoeners’, in: *Trouw*, 2 juni 2015.
- ¹⁵ ‘Het CDA en zijn lijdensweg’, in: *NRC Handelsblad*, 10 maart 1994.
- ¹⁶ Theo Brinkel, ‘Het CDA heerst als nooit tevoren’, in: *Christen Democratische Verkenningen*, 3/94, Den Haag, maart 1994.
- ¹⁷ ‘Het CDA en zijn lijdensweg’, in: *NRC Handelsblad*, 10 maart 1994.

BRUGGENHOOFD TUSSEN WETENSCHAP EN POLITIEK

- Prof. dr. R.H.J.M. (Raymond) Gradus (1962) was van 2008 tot 2015 directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

‘De functie het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is wat mij betreft die van een bruggenhoofd tussen wetenschap en politiek. Die lijn was er al voordat ik in 2008 aantrad en zo is het na mijn vertrek in 2015 verder gegaan. Het WI heeft altijd kunnen bogen op een groot netwerk van wetenschappers en (oud-)bestuurders die het aardig vinden om bij het politieke denkwerk betrokken te zijn. Om dat vast te houden, moest ik de onafhankelijkheid van het instituut bewaken. Dat betekent overigens niet dat een denktank compleet losgezongen moet zijn van de partij. De situatie bij de PvdA heb ik in dit opzicht altijd wat minder ideaal gevonden. Maar je moet ook oppassen om al te veel partijdingen te doen. Dan verlies je de functie als bruggenhoofd die ik als continue lijn zie.’

Dynamische tijden

‘Aan het begin van mijn periode als directeur was het CDA nog de grootste regeringspartij onder Balkenende IV, daarna volgde vanaf 2010 de periode van Rutte I en in 2012 belandden we in de oppositie. Dat waren heel verschillende periodes, ook voor het WI, met een heel verschillende dynamiek. Maar telkens hebben wij

geprobeerd om onafhankelijk denkwerk te leveren, al gaat dat gemakkelijker in de oppositie dan in het kabinet. De hypotheekrenteaftrek was zo’n onderwerp waar wij over bleven nadenken, ondanks spanningen die dat onderwerp opleverde in de coalitie. Dat merk je dan wel hoor. Ik kan me het telefoontje dat je dan als directeur krijgt, nog goed herinneren.’

‘De periode 2010-2012 was verder wel heel bijzonder door de grote spanning die de gedoogconstructie met de PVV binnen het CDA opleverde. De partij was erg met zichzelf in discussie. Ik heb geprobeerd mij daar enigszins buiten te houden en juist te zoeken naar wat verbindt en de lijntjes open proberen te houden naar de verschillende flanken in de partij. Tegelijk probeerde ik contact te onderhouden met de bewindslieden. Wat best lastig was, zeg ik er wel eerlijk bij. Maar mensen betrokken houden, dat was wel belangrijk in die periode. Of we een soort vluchtheuvel waren, durf ik niet te zeggen. Dat moeten anderen maar beoordelen.’

‘Moeilijk in mijn periode was overigens niet alleen de periode tussen 2010 en 2012. Over de hele linie is in mijn tijd het aantal Kamerzetels fors afgenomen. En

dat tikt uiteindelijk door in de middelen voor het WI en dat heeft toch een behoorlijke wissel getrokken. Natuurlijk, je kunt je altijd je netwerk aanboren. Maar soms heb je gewoon handjes nodig om klussen te doen. Wat dat betreft is het werk er niet eenvoudiger op geworden.’

Blijven nadenken over een nieuw stelsel van sociale zekerheid

‘Belangrijke studies uit mijn tijd gingen over de sociale vlaktaks en over maatschappelijke ondernemingen. En over het participatie-inkomen. Met dat laatste is weinig gebeurd. Terwijl we moeten blijven nadenken over een nieuw stelsel van sociale zekerheid. Het huidige is te ingewikkeld en te weinig gericht op scholing of er even tussenuit gaan. De levensloopregeling is een schone dood gestorven, maar het vraagstuk ligt er nog. En het idee achter het participatie-inkomen is heel erg christendemocratisch. Het raakt rechtstreeks de voor ons dragende middengroepen. Daar moeten we echt goed op blijven letten, vind ik.’

‘Mijn wetenschappelijke discipline zit in de sociaaleconomische hoek. Dus daar heb je misschien dan automatisch veel aandacht voor. Maar ook andere thema’s kwamen aan de orde, zoals migratie en het mensbeeld. Het mensbeeld is echt een belangrijk thema. Vaak zie je het socialistische of liberale mensbeeld aan het werk. Dan moet alles worden opgelost met wetten en regels. Terwijl

‘Ik probeerde te zoeken naar wat verbindt en de lijntjes open te houden naar verschillende flanken in de partij.’

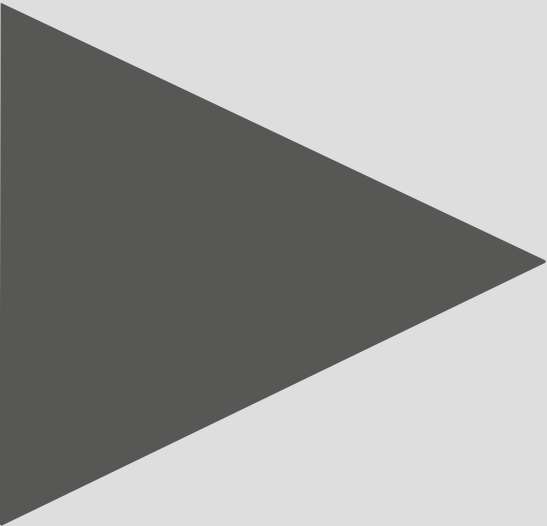
wij in de christendemocratie uitgaan van een ander mensbeeld. Mensen moeten elkaar ook kunnen aanspreken met een moreel appel. Dat is een eigen geluid dat ik goed wilde laten horen.’

Machine van ideeën

‘Voor de toekomst zou ik oproep ik willen doen om, wat ik dan maar noem, een soort ideeënmachine te blijven. Nieuwe ideeën voor de toekomst, voor de lange termijn. En het is heel belangrijk om het blad CDV goed overeind te houden. Het is een uitstekend platform om ideeën breed met elkaar uit te wisselen en een aantal maatschappelijke vragen op te pakken. Migratie, handel, identiteit en Europa – allemaal onderwerpen waar in de samenleving forse scheidslijnen lopen en waar de christendemocratie en dus het WI heel hard bij nodig zijn. Mooier kan ik niet zeggen.’

door Geerten Boogaard

DEEL III
DENKTANKS

**'NEDERLAND IS
GEEN POLITIEK
DENKENDE NATIE.'**

LIEVER EEN DENKER DAN EEN SPINDOCTOR

- De politiek lijdt onder de ‘tirannie van het moment’: het verwerven van aandacht langer dan een paar minuten is bijna ondoenlijk. Dat betekent nogal wat voor de democratie, voor politici en ook voor wetenschappelijke instituten. Wil de democratische beschaving stand houden, dan zijn partijen nodig die koers houden en niet toegeven aan de politiek van de onmiddellijkheid. Juist in een periode van acceleratie en fragmentatie is het noodzakelijk de denktanks in stand te houden en adequaat toe te rusten.

— door Hans Goslinga —

Nog voordat fractieleider Dijkhoff (VVD) aan zijn rede bij de algemene politieke beschouwingen in september 2018 was begonnen, meldde zijn collega Kuzu (Denk) zich aan de interruptiemicrofoon. Hij had die ochtend in het AD iets over een wijkplan van de liberaal gelezen en wilde daar een vraag over stellen. Kamervoorzitter Arib kapte hem af, waarna Dijkhoff met zijn redevoering kon beginnen. Maar nog had hij niet één alinea uitgesproken, of daar meldde zich alweer de heer Kuzu om hem over het wijkplan aan de tand te voelen. Deze keer liet de voorzitter het toe.

De gebeurtenis staat niet op zichzelf, maar is kenmerkend geworden voor het politieke debat in de Tweede Kamer. Anders dan voorheen is het de fractieleiders nauwelijks nog mogelijk de visie van hun partij op de grote kwesties van deze tijd in een redelijke samenhang uiteen te zetten. Ze staan voortdurend bloot aan opeen-

volgende interrupties, die tezamen het karakter krijgen van een Stalinorgel. Juist het debat dat als het politieke hoogtepunt van het parlementaire jaar wordt beschouwd, ontkomt niet aan deze praktijk. Het is al heel wat als fractieleiders twee alinea's van hun betoog ongestoord kunnen uitspreken.

Vergelijk dat eens met de geruchtmakende ‘tijdgeestrede’ van Dijkhoffs verre voorganger Koos Rietkerk in het Kamerdebat over de regeringsverklaring van het eerste kabinet-Van Agt begin 1978. Daarin waarschuwde hij voor de groeiende invloed van de verzorgingsstaat op de samenleving. Het was tijd deze ‘heer Albedil’ een halt toe te roepen, anders zou de vrijheid van de individuele burger worden gefnuikt en de samenleving ontaarden in een anonieme lokettenmaatschappij. Een kabinet van christendemocraten en liberalen was in zijn ogen beter in staat een omslag te bewerken dan een tweede kabinet-Den

Uyl. In zijn markerende rede werd Rietkerk slechts twee keer onderbroken.

Tirannie van het moment

Een verklaring voor het verschil tussen nu en vier decenia geleden schuilt wellicht in de waarneming van de Noorse antropoloog Thomas Eriksen dat politiek en media in onze dagen lijden onder de ‘tirannie van het moment’. Je zou dat verschijnsel, dat hij beschrijft in een gelijknamig boek uit 2001¹, de overtreffende trap kunnen noemen van de waan van de dag, waaronder de Tweede Kamer al sinds de dagen van Thorbecke ten prooi heet te zijn. De verandering in de debatcultuur van onze nationale vergadering onderstreept Eriksens waarneming dat ‘slow time’ schaars is gewonnen en het verwerven van aandacht langer dan een paar minuten bijna ondoenlijk. Dat betekent nogal wat voor de democratie, die naar haar aard traag werkt, en voor de politici die op aanwijzing van Machiavelli managers moeten zijn van tijd en omstandigheden.

Het betekent ook nogal wat voor de wetenschappelijke instituten van politieke partijen, die de actieve politici met behulp van feiten en inzichten van dienst moeten zijn bij het uitzetten van hun koers. Staan zij intussen niet op een onoverbrugbare afstand? Zij moeten tijdrovend werk verrichten in een omgeving waarin tijd schaars is geworden. Hoe kunnen zij met hun lange blik concurreren met de druk van de onmiddellijkheid die de politiek en de media thans beheerst?

In een elegie over de acceleratie van de tijd schreef de altijd dwarse denker Vaclav Havel in de jaren negentig dat politici het tot hun opdracht moeten rekenen ‘onder de oppervlakte der dingen te duiken, oorzaken, gevolgen en verbanden te doorgronden en het grotere geheel te herkennen’. Dat pleidooi heeft nog aan kracht gewonnen na de opkomst van sociale media, die het gemakkelijker maakte desinformatie, onzinnieuws en regelrechte leugens te verspreiden. Nu het zelfs in de moederschoot van de

moderne democratie is gelukt leugens als succesvol politiek wapen in te zetten, klinkt Havel bijna braaf als hij de behoefte onderstreept aan ‘verlichte, bedachtzame politici die oog hebben voor bredere verbanden en die ruimdenkend genoeg zijn om, boven hun eigen machtswil uitstijgend, de kiezers met een visie tegemoet te treden’.

Wil de democratische beschaving, steunend op de onverbreekelijke trits vrijheid, waarheid en recht, stand houden, dan is er domweg geen andere keus dan de boodschap van Havel ter harte te nemen. Daarvoor zijn partijen nodig die koers houden en niet toegeven aan de politiek van de onmiddellijkheid. Tonen zij zich wankelmoedig, dan worden ze gemakkelijk de speelbal van sentimenten en emoties, al dan niet aangewakkerd door krachten die naar de democratische rechtsstaat een lange neus trekken. Voor vaste grond onder de voeten is het, juist in een periode van acceleratie en fragmentatie, noodzakelijk bij wijze van langetermijninvestering de denktanks in stand te houden en adequaat toe te rusten. Liever een denker dan een spindoctor, zei oud-minister en man van het recht Hirsch Ballin in 2013 in een rede over de staat van de christendemocratie.² Zijn partij had zich naar zijn indruk te lang laten meeslepen door de waanwijsheden van spindoctors en niet tot haar voordeel – de electorale verliezen van het CDA in 2010 en 2012 en het terreinverlies in de grotere steden in die periode, spraken duidelijke taal.

De conservatieve liberaal Heldring constateerde in een van zijn laatste interviews dat Nederland geen politiek denkende natie is.³ Het accent ligt hier vanouds inderdaad op strijken en plooiën, collegiaal bestuur, in een bedding van wisselende coalities. Het voordeel daarvan is bestuurlijke continuïteit, het nadeel gebrek aan inhoudelijk politiek debat en theater – in de zin dat je beeldend laat zien waar je staat en waar je met anderen van mening verschilt. Het huidige Kamerdebat is daarvan een karikatuur, waarvan veel burgers zich geërgerd afwenden. De continuïteit is gebaat bij het depolitiseren van brandende

kwesties en het overeind houden van coalities. Er is hier nog geen sprake van een *missing middle*, zoals in de Verenigde Staten, ons bestel werkt nog. Wel zie je hier vanaf het begin van de jaren negentig een steeds grotere spanning tussen deze politieke cultuur en de behoefte in de samenleving aan bespreekbaarheid van de grote kwesties. De opkomst van populistische partijen, die juist volop politiseren en dramatiseren, heeft die spanning nog vergroot, zo niet het bestel op knappen gezet.

Dualistische verhouding

Mijn stelling in de afgelopen dertig was dat de partijen die het bestel in de vorige eeuw droegen, op een dieper gevoelsniveau nog op krediet kunnen rekenen. Maar dat krediet, berustend op het bewezen vermogen de staat te dragen, is niet oneindig en groeit zeker niet door een politiek van vermijding, die door het zwaarwegende coalitiebelang in de hand wordt gewerkt. Zeker over de vraagstukken van migratie en integratie, het internationaal kapitaalverkeer en klimaatopwarming, is funda-

menteel politiek debat nodig. Dat debat is gebaat bij een dualistische verhouding tussen regering en parlement – het coalitiemonisme is verstikkend, leidt tot verkramping en onwaarachtigheid en zelfs tot perversiteit als door het uitruilen van partijpolitieke preferenties minderheidsopvattingen tot meerderheidsbesluiten worden verheven. De kwestie van de dividendbelasting, die speelde ten tijde van het kabinet van VVD, CDA, D66 en ChristenUnie in 2018, heeft laten zien dat dit een verkeerde weg is.

In een dualistische verhouding tussen kabinet en Kamers is het gemakkelijker afwijkende en al snel als dissident beschouwde opvattingen ruimte te geven. Niet alles en iedereen, van Kamerlid tot denktank, heeft in het gelid te worden gezet van het coalitiebelang. Die tendens is de afgelopen decennia fnuikend gebleken voor de vitaliteit en overtuigingskracht van de PvdA en het CDA. Zij bedreigt thans de VVD als leidende partij. Het is echt urgent de politiek opnieuw uit te vinden. De eigen wetenschappelijke instituten zijn daarbij onmisbaar, de spindoctors mogen naar iets anders uitkijken.

¹ Thomas Hylland Eriksen, *Tirannie van het moment. Onze strijd tussen snelle en langzame tijd*, Kampen: Agora, 2003.

² Ernst Hirsch Ballin, *Christianity and the future of Christian democracy. Salting politics with compassion: 3rd Annual 'Christianity and Society' lecture on February 21, 2013*, Tilburg: Tilburg University, 2013; De Nederlandse vertaling: Ernst Hirsch Ballin, 'Christendom en de toekomst van de christendemocratie: politiek zouten met compassie', in: Pieter Jan Dijkman, Raymond Gradus en Jan Schinkelshoek, *CDA ontleed. Over de betekenis van de C, D en A*, Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2014, p. 16-34.

³ Pieter van Os, 'Wat ik aan brieven heb gekregen', in: *NRC Handelsblad*, 2 oktober 2010. Interview met J.L. Heldring; vgl. Hans Goslinga en Marcel ten Hooven, "'De vraag is of de democratie blijvend is'". Interview met J.L. Heldring', in: Carla van Baalen, Hans Goslinga, Alexander van Kessel e.a., *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2011. Waar visie ontbreekt, komt het volk om*, Amsterdam: Boom, 2011, p. 89-97. Jaarboek van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis Nijmegen.

**'BEINVLOEDING VAN DE PARTIJ
IS FORMEEL GEEN DOEL OP ZICH,
MAAR IN DE PRAKTIJK KUNNEN
DE BUREAUS WEL DEGELIJK
INVLOED HEBBEN.'**

LIVING APART TOGETHER?

DENKTANKS EN HUN MOEDERPARTIJEN

- De ARP was in 1921 de eerste Nederlandse politieke partij die een eigen wetenschappelijk instituut oprichtte. Anno 2018 beschikken alle partijen die in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd over een denktank, op de PVV na. De overheidssubsidiëring in de jaren zeventig stimuleerde het proces van organisatorische homogenisering en standaardisering. Niettemin zijn er nog altijd verschillen zichtbaar in de relatie tussen de instituten en hun moederpartijen.

— door Gerrit Voerman —

Wat hebben Abraham Kuyper, Alexander Frederik de Savornin Lohman, Stuuf Wiardi Beckman, Ben Telders en Hans van Mierlo met elkaar gemeen?¹ Zij zijn allen naamgever van het wetenschappelijk bureau van hun partij, respectievelijk de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU), de Partij van de Arbeid (PvdA), de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) en Democraten'66 (D66). De Katholieke Volkspartij (KVP) had ook een wetenschappelijke instelling, maar zag ervan af om die naar een prominent politicus te noemen – de partij volstond met de nogal technische en wat misleidende aanduiding Centrum voor Staatkundige Vorming (CSV). Het CDA, waarin in 1980 de ARP, CHU en KVP opgingen, vernoemde zijn wetenschappelijk bureau evenmin naar een politiek kopstuk; misschien omdat de keuze voor een naam van een politicus uit de ene partij gevoelig zou kunnen liggen bij de andere partijen. Het

bleef dus bij de aanduiding ‘Wetenschappelijk Instituut voor het CDA’ (WI) voor een stichting die op 15 december 1977 werd opgericht, een paar jaar voor de daadwerkelijke fusie van de drie partijen. Het WI speelde een belangrijke rol bij de ontwikkeling van het christendemocratische gedachtegoed van de nieuwe partij.

Anno 2018 beschikken alle partijen die in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd over een onderzoeksinstituut, behalve de PVV. De Wet financiering politieke partijen vereist dat het wetenschappelijk bureau van een Nederlandse politieke partij ‘een rechtspersoon is die uitsluitend of in hoofdzaak politiek-wetenschappelijke activiteiten verricht’ voor de partij.² De doelstellingen, methoden en de relatie met de partij verschillen per instituut. Over het algemeen leggen zij vanuit een bepaald ideologisch perspectief verbanden tussen politieke en maatschappelijke kwesties enerzijds en bevindingen uit

wetenschappelijk onderzoek anderzijds. Ze richten zich met name op de middellange termijn en zijn doorgaans betrokken bij het debat binnen en buiten de partij. Beïnvloeding van de partij is formeel geen doel op zich, maar in de praktijk kunnen de bureaus wel degelijk invloed hebben op de ideologische positionering van hun partij, doordat ze de partijbeginselen ‘bewaken’.³

In deze bijdrage wordt ingegaan op het ontstaan van de wetenschappelijke bureaus van de grote Nederlandse politieke partijen, alsmede op de verhouding van de huidige wetenschappelijke bureaus tot hun “moederpartij”. Die relatie is niet altijd probleemloos: vaak wensen de bureaus op enige afstand te opereren van de partijen waaraan zij gelieerd zijn, terwijl de partijen niet zelden hun bureaus graag zien als steun bij de uitvoering van hun agenda. Die spanning kan soms tot grote conflicten leiden: zo zegde in de zomer van 2018 het hoofdbestuur van 50PLUS de samenwerkingsovereenkomst met zijn wetenschappelijk bureau op omdat het ‘te kritisch en te onafhankelijk’ zou zijn.⁴

De keuze voor een naam van een politicus uit de ene partij zou gevoelig kunnen liggen bij de andere partijen.

De wetenschappelijke bureaus in historisch perspectief

Lange tijd was het Nederlandse politieke bestel verzuild.⁵ Zowel politieke partijen als geestverwante maatschappelijke en culturele organisaties werden gevormd op basis van religie en ideologie. Die verzuilde verhoudingen stimuleerden formele en informele contacten tussen politici en academici. De protestantse ARP bijvoorbeeld

was opgericht door de theoloog Abraham Kuiper, die ook een kerk (Gereformeerde Kerken in Nederland) en een protestantse universiteit (de Vrije Universiteit; VU) zou stichten. Professoren van de VU speelden een belangrijke rol in de ARP. Na Kuipers dood was de ARP de eerste partij die een eigen onderzoeksinstelling in het leven riep, de Dr. Abraham Kuiperstichting, in 1921 (zie Tabel 1). Onder aanvoering van Hendrik Colijn, die Kuiper als partijleider was opgevolgd, werd een miljoen gulden bijeen gebracht, waarvan de rente deels voor dit instituut zou worden aangewend. De Kuiperstichting had als opdracht met haar wetenschappelijke werkzaamheden de beginselen van de ARP op het gebied van politiek en maatschappij te verdiepen, toe te passen en te verspreiden. Daartoe werd mede, vanaf 1924, een wetenschappelijk tijdschrift uitgegeven onder de naam *Anti-Revolutionaire Staatskunde*. De ARP deelde in de Kuiperstichting de lakens uit: vijf leden van de Raad van Beheer (het algemene bestuur) werden aangewezen door het Centraal Comité (het partijbestuur) van de ARP, de achttien regionale organisaties wezen elk één lid aan.⁶

Ook de sociaaldemocratische zuil bestond uit een netwerk van maatschappelijke organisaties, met de politieke partij als spil. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) onderhield nauwe betrekkingen met het geestverwante Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), de grootste vakcentrale in Nederland. Gezamenlijk richtten zij in 1934 naar het voorbeeld van de Belgische Werkliedenpartij het Wetenschappelijk Bureau op, dat met het “Plan van de Arbeid” een Keynesiaans stimuleringsbeleid voorstond om de economische crisis te bestrijden.⁷ Een wetenschappelijk tijdschrift was er toen al lang; in 1916 was in opdracht van het SDAP-bestuur het eerste nummer van *De Socialistische Gids* uitgekomen. Toen de SDAP in 1946 met enkele andere groeperingen opging in de PvdA, werd het Bureau door de partij omgedoopt tot de Wiardi Beckman Stichting (WBS), Wiardi Beckman was een prominente SDAP'er geweest (hij was onder

Tabel 1. Wetenschappelijke bureaus van Nederlandse politieke partijen, 1921-2017

Oprichting	Opheffing	Wetenschappelijk Bureau	Partij
1921	1980	Dr. Abraham Kuypers Stichting	ARP
1934	1946	Wetenschappelijk Bureau	SDAP
1945	1980	Centrum voor Staatkundige Vorming	KVP
1946	-	Wiardi Beckman Stichting	PvdA
1954	-	Prof. Mr. B.M. Teldersstichting	VVD
1955	1980	Jhr. mr. A.F. de Savornin Lohmanstichting	CHU
1968	1990	Stichting Instituut voor Politiek en Sociaal Onderzoek	CPN
1970	2000	Groen van Prinsterer Stichting	GPV
1971	1990	Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP	PSP
1972	-	Stichting Wetenschappelijk Bureau D66, vanaf 2011 Mr. Hans van Mierlo Stichting	D66
1972	1990	Stichting Radikale Politieke Vernieuwing	PPR
1973	[1983]	Stichting Wetenschappelijk Instituut DS'70	DS'70
1974	-	Guido de Brès-Stichting	SGP
1977	-	Wetenschappelijk Instituut voor het CDA	CDA
1983	1990	Stichting Wetenschappelijk Instituut EVP	EVP
1983	[1986]	Stichting Wetenschappelijk Bureau Centrum Partij	CP
[1984]	[1991]	Stichting Wetenschappelijke Onderbouwing Centrum-Democratische Ideologie	CD
1986	2000	Marnix van St. Aldegonde Stichting	RPF
1989	-	Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, vanaf 2010 Stichting Bureau de Helling, wetenschappelijk bureau GroenLinks	GroenLinks
1991	[2002]	Thomas Hobbes Stichting	CD
1994	[2001]	Stichting Politiek Wetenschappelijk Instituut Ouderen-Unie-55+	Ouderen-Unie 55+
1994	[2001]	Martin Batenburg Stichting	AOV
1994	-	Stichting Wetenschappelijk Bureau SP	SP
2000	-	Wetenschappelijk Instituut Mr. G. Groen van Prinsterer Stichting	ChristenUnie
[2002]	[2007]	Stichting Wetenschappelijk Bureau van Leefbaar Nederland	LN
2003	2008	Prof. dr. W.S.P. Fortuyn Stichting	LPF
2006	-	Stichting Wetenschappelijk Bureau Dierenrechten Nicolaas G. Pierson	PvdD
2011	-	Wetenschappelijk Bureau 50Plus	50Plus
2015	-	Stichting Wetenschappelijk Instituut Statera	Denk
2017	-	Stichting Renaissance Instituut	FvD

NB: wanneer een jaartal niet met zekerheid kon worden achterhaald, is het tussen haken geplaatst.

meer secretaris van partijleider Pieter Jelles Troelstra), die in maart 1945 in het concentratiekamp in Dachau was omgekomen. Formeel was de WBS onafhankelijk, maar in het toezichthoudende curatorium namen leden van het partijbestuur en de Kamerfracties een dominante positie in.⁸

De andere zuilen (katholieken en liberalen, voor zover die laatsten een zuil konden worden genoemd; in ieder geval waren zij veel minder strak georganiseerd) volgden de ARP en de SDAP op enige afstand wat de oprichting van wetenschappelijke bureaus betreft. In 1945 kwam het Centrum voor Staatskundige Vorming (CSV) tot stand, dat een rol speelde bij de totstandkoming van de KVP en dat – anders dan de naam doet vermoeden – als het onderzoeksinstituut van de partij fungeerde.⁹ Enerzijds was er van een nauwe band geen sprake; het CSV beschouwde zich als ‘een zelfstandige organisatie, georiënteerd op de Katholieke Volkspartij’; het was er formeel niet mee verknoot. Anderzijds was het CSV wel grotendeels afhankelijk van de partijsubsidie, maar: ‘De Partij, die het werk van het Centrum financieel mogelijk maakt, laat het Centrum de vrije hand’. Deze uitspraak kwam van het CSV zelf, maar is door J.A. Bornewasser, de geschiedschrijver van de KVP, onderschreven.¹⁰

In 1954 richtten enkele liberale intellectuelen de Prof. mr. B.M. Teldersstichting op, geheel buiten de VVD om.¹¹ Een paar jaar eerder had VVD-coryfee Harm van Riel een Landelijk Studiecentrum in het leven geroepen, maar daarvan werd al snel weinig meer vernomen. De Teldersstichting was als een onafhankelijk onderzoeksinstelling bedoeld: ‘zij staat los van de partij’, aldus de secretaris van de stichting, Henk Korthals.¹² Later zou zij zich nauwer aan de VVD verbinden.

In 1955 werd de Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmanstichting opgericht door de CHU, vernoemd naar de partijoprichter.¹³ Over dit christelijk-historisch wetenschappelijk bureau is weinig bekend. De banden tussen de Lohmanstichting en de CHU waren niet te nauw of te

knellend, in overeenstemming met de losse structuur van de Unie, die sterk afweek van de centralistisch georganiseerde ARP, waaruit de CHU was voortgekomen. ‘Als het de glorie van de Unie is, dat binnen haar staatkundig verband een vrijheid heerst, die geen andere politieke groepering biedt...’, zo schreef de voorzitter van de stichting in het eerste nummer van het *Christelijk-historisch tijdschrift*. Die vrijheid gold in formele zin ook voor de Lohmanstichting zelf. Wel was de Lohmanstichting in de praktijk nauw betrokken bij het beleid van de Tweede Kamerfractie; de directeur en de vrijwillige deskundigen van de Lohmanstichting gaven adviezen aan de fractie op uiteenlopende beleidsterreinen en die werkwijze bood de CHU-Kamerleden de mogelijkheid om te vernemen wat er in “het veld” leefde.¹⁴

De in de jaren zestig op gang komende ontzuiling had grote gevolgen voor de positie van de politieke partijen. Naast de toegenomen electorale volatiliteit kromp hun ledenbestand en hadden zij moeite hun inkomsten op peil te houden. Tegelijkertijd verloren de gevestigde partijen hun bevoorrechte positie wat betreft toegang tot universiteiten, vakbonden en andere maatschappelijke organisaties. De wetenschappelijke instellingen kregen daardoor een groter gewicht. Daarbij speelde de toegenomen overheidsbemoeienis met een in deze periode steeds complexer wordende samenleving eveneens een rol. Bij de opstelling van hun verkiezingsprogramma’s zagen de partijen zich genoodzaakt zich over allerlei nieuwe maatschappelijke onderwerpen en ontwikkelingen een oordeel te vormen (zoals bijvoorbeeld het milieu). Voor ondersteuning bij die standpuntbepaling en de onderbouwing ervan deden zij een groter beroep op hun wetenschappelijk bureau – en dat juist terwijl hun middelen te wensen over lieten.

Al in 1968 had de KVP, mede namens de andere grote partijen, de regering gevraagd mede de onderzoeksinstituten van de partijen te subsidiëren. Zo’n regeling werd in 1972 ingevoerd, die met terugwerkende kracht in

1970 van start ging. Deze financiële overheidssteun werd ingegeven door de overweging dat deze instellingen een belangrijke bijdrage leverden aan het functioneren van de parlementaire democratie. Om voor deze subsidie in aanmerking te komen, moest een wetenschappelijk bureau formeel door de geestverwante Tweede Kamerfractie worden erkend. De hoogte was gebaseerd op het aantal Kamerzetels van die fractie. De bureaus moesten zelf ook inkomsten genereren. Deze waren doorgaans afkomstig van de moederpartij.¹⁵

Het gevolg van de invoering van overheids-subsidiëring was dat de meeste partijen die nog geen wetenschappelijk instituut hadden, er één oprichtten (zie Tabel 1). Zo kwam in 1972 de Stichting Wetenschappelijk Bureau (SWB) van D66 tot stand, die na nog een naamsverandering in 2011 werd omgedoopt tot ‘Mr. Hans van Mierlo Stichting Wetenschappelijk Bureau voor het sociaal-liberalisme.’ Opmerkelijk was dat in het SWB-bestuur aanvankelijk ook niet-D66-leden zitting konden nemen, zolang zij maar niet een meerderheid vormden. Na D66 zou er nog een stoet van partijen volgen. Vrijwel elke nieuwkomer in de Tweede Kamer richtte een wetenschappelijk bureau op – hoogstwaarschijnlijk ook om de financiële bijstand niet te missen. Ook de partij zelf kon daarvan profiteren, aangezien de formeel-institutionele scheiding tussen bureau en partij poreus is: een deel van de activiteiten van de wetenschappelijke instellingen – bijvoorbeeld met betrekking tot het verkiezingsprogramma – komen direct ten goede aan de politieke partij. Het is ook hierom dan geenszins verwonderlijk dat de partijen gaarne – een zekere mate van – zeggenschap hebben over hun wetenschappelijke bureaus.

Verhouding wetenschappelijke bureaus tot moederpartij

Hier zal niet de evolutie van de relatie tussen de wetenschappelijke bureaus en hun moederpartijen op de voet worden gevolgd, dat gaat het bestek van deze bijdrage te

buiten. Voldoende is het om op te merken dat de bemoeienis van de partij met het bureau in de loop der tijd is toegenomen. In de massapartijen ARP en PvdA was de invloed van de partijleiding op de samenstelling van het bestuur van het wetenschappelijk instituut altijd al betrekkelijk groot.¹⁶ De KVP, eveneens een massapartij, stond vergeleken met de antirevolutionairen en sociaaldemocraten op grotere afstand van het CSV.¹⁷ Aan het einde van de jaren zestig kwam aan dat losse verband een einde: het bestuur van de partij en van de Tweede Kamerfractie benoemden voortaan uit hun midden vier van de zeven bestuursleden van het Centrum.¹⁸ De CHU en de VVD, beide kaderpartijen met relatief weinig leden en afkerig van te hiërarchische structuren, kenden hun wetenschappelijke bureaus een hoge mate van zelfstandigheid toe, zij het dat de Lohmanstichting, meer dan bijvoorbeeld de Kuyperstichting, betrokken was bij de inhoudelijke positionering van de Tweede Kamerfractie.¹⁹ Bij de liberalen kwam daarin echter in 1973 verandering, als gevolg van de introductie van de overheidssubsidiëring en de vereiste formele erkenning van het wetenschappelijk bureau door de geestverwante fractie in de Tweede Kamer. Zowel het hoofdbestuur van de VVD als de beide Kamerfracties kregen het recht twee respectievelijk elk één vertegenwoordiger te benoemen in het Curatorium, het bestuur van de Teldersstichting. Vervolgens zou het instituut in de jaren zeventig enkele keren met politieke druk van de VVD-leiding te maken krijgen. Later kreeg de Teldersstichting de ruimte, maar stuitte zij soms toch tegen grenzen. In 1997 maakte een aantal prominente VVD-politici desgevraagd bezwaar tegen een rapport waarin werd opgeroepen dat de partij zich alsnog zou bezinnen over de deelname van Nederland aan de euro. Een meerderheid van het Curatorium was evenmin overtuigd van de wenselijkheid van het rapport, waarna het niet werd gepubliceerd.²⁰

Ook de WBS kwam in deze periode wel eens in botsing met de PvdA. In 1995 viel een kritisch rapport van directeur Paul Kalma over het door PvdA-leider Wim

Kok geleide kabinet bij de partijtop niet in goede aarde. Tweede Kamerfractievoorzitter Jacques Wallage vond de nota ‘de sociaal-democratie onwaardig’²¹. Vier jaar later kwam Kalma met een notitie waarin hij de hypotheek-renteaftrek ter discussie stelde weer in aanvaring met de PvdA-leiding, die hem eenzijdigheid verweet. Of er in het CDA strubbelingen zijn geweest is nooit naar buiten gekomen. Publicaties zijn nooit tegengehouden, zo stelden de oud-directeuren Arie Oostlander en Ab Klink in 2004 – wel dat soms de publicatie van een rapport om tactische redenen tot na de Kamerverkiezingen werd uitgesteld.²²

Opmerkelijk genoeg kreeg het Wetenschappelijk Instituut in 2010 kritiek dat het in de periode dat Jan Peter Balkenende premier en partijleider was te dicht bij de partij had gestaan. De commissie-Frissen, die de zware nederlaag van het CDA bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 onderzocht, meende dat het bureau ‘weinig uitdagend’ was geweest. ‘Het verdiepingswerk leek soms al te dicht bij de politieke praktijk te zijn geraakt’. Overigens werd de partij evenmin gespaard. Zinnige rapporten die ook waren verschenen, verdwenen in de bureaula; ‘de angst heerste dat de rapporten en een open discussie daarover afbreuk zou doen aan de gewenste rust en stabiliteit’.²³

*‘De publicatie van een
rapport werd soms om tactische
redenen tot na de
Kamerverkiezingen uitgesteld.’*

Hoe groot de feitelijke invloed van de moederpartij op haar wetenschappelijk bureau is, valt moeilijk na te gaan. Conflicten zullen doorgaans binnenskamers blijven, vanwege de schade die beide actoren als gevolg van publiciteit kunnen oplopen. De formele invloed is

eenvoudiger in kaart te brengen, aan de hand van de statuten van het wetenschappelijk bureau. Daarin wordt onder meer geregeld op welke wijze het bestuur van het bureau (dat altijd de stichtingsvorm heeft) wordt samengesteld, hoe de directeur wordt aangesteld, en wie over statutenwijzigingen of over de opheffing van het bureau gaat (zie Tabel 2). Aan de hand van deze aspecten kan een indruk worden verkregen hoe groot in 2018 de formele onafhankelijkheid is van het wetenschappelijk bureau vis-à-vis de moederpartij.

De wijze van samenstelling van het stichtingsbestuur is wellicht het belangrijkste criterium om een indruk te krijgen van de mate van zelfstandigheid van het wetenschappelijk bureau. Daarbij is een schaal denkbaar die loopt van maximale onafhankelijkheid, waarbij het partijbestuur zich op geen enkele wijze bemoeit met de compositie van het stichtingsbestuur (dat dan via coöptatie wordt samengesteld), naar maximale afhankelijkheid, waarbij het partijbestuur zelf alle leden van het stichtingsbestuur benoemt. Opmerkelijk genoeg zijn GroenLinks en D66, beide partijen die grote waarde toekennen aan interne partijdemocratie en *checks and balances* bij deze laatste pool te vinden. Het wetenschappelijk bureau van GroenLinks kan in formeel opzicht geheel als verlengstuk van de partij worden gezien. Het bestuur van het bureau is opgedragen aan één lid, de directeur, die door het partijbestuur wordt benoemd. Expliciet is vermeld dat het partijbestuur van GroenLinks als toezichthouder van het bureau fungeert – een bepaling die in geen van de overige statuten voorkomt. Bij D66 benoemt het partijbestuur – al dan niet uit zijn midden – het bestuur van de Van Mierlo Stichting. De landelijk penningmeester dient ook de penningmeester van de Van Mierlo Stichting te zijn. Deze formele regelingen maken in beginsel controle over het bureau door het partijbestuur mogelijk.

Lijnrecht tegenover GroenLinks en D66 staan de relatief jonge partijen Denk en Forum voor Democratie (FvD): in de statuten van hun wetenschappelijke bureaus

wordt de moederpartij in dit verband niet genoemd. Daarmee zijn deze bureaus in formele zin geheel onafhankelijk, waarbij evenwel moet worden aangetekend dat in de praktijk de partijleiding wel degelijk grote invloed kan uitoefenen, doordat zij deel uitmaakt van het stichtingsbestuur. Zo bekleedden bij de oprichting van Statera, het wetenschappelijk bureau van Denk, in 2015 Denk-voorzitter Selçuk Öztürk en Denk-penningmeester Tunahan Kuzu dezelfde functies in het bestuur van Statera. Interim-voorzitter van FvD Paul Fentrop werd na de totstandkoming van het Renaissance Instituut in 2017 hiervan bestuurslid, evenals Hendrik Otten, medeoprichter en penningmeester van FvD.

Tussen beide polen zijn er nog enkele varianten in de statuten te vinden, die erop neerkomen dat de besturen van stichting en partij gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de samenstelling van het stichtingsbestuur. In de ene variant wijst het partijbestuur (en soms ook de Kamerfracties) een deel van de bestuursleden aan, zoals bij de SGP, de VVD, 50PLUS en het CDA. In de laatstgenoemde partij speelt hierbij de zogeheten “Stichtingsraad” een rol, waarin naast het stichtingsbestuur een aantal CDA-gremia zijn vertegenwoordigd. De partijvoorzitter van het CDA of diens plaatsvervanger neemt standaard zitting in het stichtingsbestuur, waarvan overigens de voorzitter in functie wordt gekozen door het partijcongres, op voordracht van het stichtingsbestuur en in overleg met het CDA-partijbestuur. In de andere variant, die op een grotere mate van afhankelijkheid wijst, kan het stichtingsbestuur weliswaar zelf de nieuwe leden voordragen, maar dient het partijbestuur hun benoeming te fiatteren. Dit is het geval bij de ChristenUnie, PvdD en de PvdA. In de laatstgenoemde partij benoemt het partijbestuur bovendien een lid uit zijn midden in het stichtingsbestuur.

Ook bij de benoeming van de directeur van het wetenschappelijk bureau zijn twee uitersten zichtbaar in de statuten. Bij Denk, de SGP en de VVD ligt de verantwoordelijkheid geheel in handen van het stichtingsbestuur,

wat op een grote mate van zelfstandigheid duidt. Bij D66 is het stichtingsbestuur ‘leidend’ en fungeert de politiek secretaris van het partijbestuur als ‘klankbord’. Bij de PvdA en de PvdD benoemt ook het stichtingsbestuur de directeur, maar in beide gevallen wel ‘in overleg met het partijbestuur’. De ChristenUnie gaat een stap verder; het bestuur van deze partij dient de keuze van de directeur door het Stichtingsbestuur te fiatteren. GroenLinks vormt de andere pool van deze schaal: het partijbestuur benoemt zelf de directeur, wat de partij in potentie grote invloed op haar wetenschappelijk bureau verschaft. De benoemingswijze van de directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA wijkt nogal af van de hiervoor vermelde procedures. De hierboven reeds genoemde Stichtingsraad benoemt de directeur, op voordracht van het stichtingsbestuur. Het partijbestuur noch het stichtingsbestuur geven hier de doorslag, waarmee het CDA zich ergens in het midden van de schaal positioneert.

Het recht om de statuten van de wetenschappelijke bureaus te wijzigen is in het geval van Denk, FvD, de SGP en de VVD voorbehouden aan het stichtingsbestuur. Bij het CDA, de ChristenUnie, GroenLinks, de PvdA en de PvdD dient het partijbestuur de door het stichtingsbestuur voorgestelde wijzigingen goed te keuren²⁴; bij D66 moet het partijcongres met de wijzigingen instemmen. Bij 50PLUS dient het stichtingsbestuur tot een statutenwijziging te worden gemachtigd door de beide Kamerfracties en het partijbestuur. Grosso modo geldt dit alles ook voor het besluit tot opheffing van het wetenschappelijk bureau.

Al met al is de formele invloed van de partij op haar wetenschappelijke bureau het grootst bij GroenLinks en D66, en het kleinst bij Denk en Forum voor Democratie. Binnen deze uitersten kunnen de PvdA, de ChristenUnie en de PvdD aan de kant van meer partij-invloed worden geplaatst, en de SGP, de VVD en 50PLUS aan de kant van minder partij-invloed. Het CDA kan ergens in het midden worden gepositioneerd.

Tabel 2. Formele relatie tussen Nederlandse politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus

Wetenschappelijk Bureau	Partij	Statuten vastgesteld	Omvang stichtingsbestuur
Wetenschappelijk Instituut voor het CDA	CDA	2011 ^{a)}	11 leden
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, Mr. G. Groen van Prinsterer Stichting	CU	2007	8-12 leden
Mr. Hans van Mierlo Stichting	D66	2011	Minimaal 3 leden (allen stemgerechtigd lid van D66)
Stichting Wetenschappelijk Instituut Statera	Denk	2015	Minimaal 3 leden
Stichting Renaissance Instituut	FvD	2017	Minimaal 3 leden
Stichting Bureau de Helling, Wetenschappelijk Bureau GroenLinks	GL	2017	1 ('het bestuur van de Stichting is opgedragen aan de Directeur') ^{c)}
Wiardi Beckman Stichting	PvdA	2014	9-21 leden
Stichting Wetenschappelijk Bureau Dierenrechten Nicolaas G. Pierson	PvdD	2006	Minimaal 3 leden

	Benoeming stichtingsbestuur	Benoeming directeur	Wijziging statuten	Opheffing van de stichting
	CDA-partijbestuur (3 leden; onder wie partijvoorzitter of ondervoorzitter); Stichtingsraad (bestaande uit stichtingsbestuur en vertegenwoordigers partijgremia) (minstens 5 leden, op voordracht van het stichtingsbestuur)	Stichtingsraad, op voordracht van het stichtingsbestuur	Stichtingsraad, met twee derde meerderheid en met goedkeuring van het partijcongres en het partijbestuur CDA	Stichtingsraad, met twee derde meerderheid en met goedkeuring van het partijcongres en het partijbestuur CDA
	Stichtingsbestuur (Curatorium), met goedkeuring van het partijbestuur CU	Stichtingsbestuur (Curatorium), met goedkeuring van het partijbestuur CU	Stichtingsbestuur (Curatorium), met drie vierde meerderheid en met goedkeuring van het partijbestuur CU	Stichtingsbestuur (Curatorium), met drie vierde meerderheid en met goedkeuring van het partijbestuur CU
	Partijbestuur D66, al dan niet uit zijn midden; penningmeester dient ook penningmeester van het partijbestuur D66 te zijn	Stichtingsbestuur is leidend, met de politiek secretaris van het partijbestuur D66 als klankbord ^{b)}	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid en met goedkeuring van het partijcongres D66	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid en met goedkeuring van het partijcongres D66; in opdracht van het partijcongres D66
	Stichtingsbestuur	Stichtingsbestuur	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid
	Stichtingsbestuur	Niet vermeld	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid
	Partijbestuur GL	Partijbestuur GL	Stichtingsbestuur/ directeur, met goedkeuring van het partijbestuur GL	Stichtingsbestuur/ directeur, met goedkeuring van het partijbestuur GL
	Partijbestuur PvdA, op voordracht van het stichtingsbestuur (Curatorium); 1 bestuurder ook lid van het partijbestuur PvdA	Stichtingsbestuur (Curatorium), in overleg met het partijbestuur PvdA	Stichtingsbestuur (Curatorium), met drie vierde meerderheid en met goedkeuring van het partijbestuur PvdA	Partijbestuur PvdA, met drie vierde meerderheid, waarbij het stichtingsbestuur (Curatorium) en de directeur gehoord zijn
	Partijbestuur PvdD, op voordracht van het stichtingsbestuur (Curatorium)	Stichtingsbestuur (Curatorium), in overleg met het partijbestuur PvdD	Stichtingsbestuur (Curatorium), met drie vierde meerderheid en met goedkeuring van het partijbestuur PvdD	Partijbestuur PvdD, met drie vierde meerderheid, waarbij het stichtingsbestuur (Curatorium) en de directeur gehoord zijn

Wetenschappelijk Bureau	Partij	Statuten vastgesteld	Omvang stichtingsbestuur
Guido de Brès-Stichting. Wetenschappelijk Instituut voor de Staatkundig Gereformeerde Partij	SGP	2008	Maximaal 9 leden (allen lid van de SGP)
Prof. Mr B.M. Teldersstichting	VVD	2001	Minimaal 7 leden
Wetenschappelijk Bureau 50PLUS	50Plus	2011	Minimaal 3 leden

	Benoeming stichtingsbestuur	Benoeming directeur	Wijziging statuten	Opheffing van de stichting
	Stichtingsbestuur; ten minste 1 bestuurder ook lid van het partijbestuur en ten minste 1 bestuurder ook lid van de Eerste- of Tweede Kamerfractie ^{d)}	Stichtingsbestuur	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid	Stichtingsbestuur, met twee derde meerderheid
	Partijbestuur VVD (2 leden uit eigen midden); VVD-fracties van Eerste- en Tweede Kamer (elk 1 lid uit eigen midden); de overige leden door het stichtingsbestuur (Curatorium)	Stichtingsbestuur (Curatorium)	Stichtingsbestuur (Curatorium), met twee derde meerderheid	Stichtingsbestuur (Curatorium), met twee derde meerderheid
	Stichtingsbestuur; bestuur 50Plus (1 lid uit eigen midden); Eerste- of Tweede Kamerfractie (1 lid eigen midden)	Niet vermeld	Stichtingsbestuur, mits gemachtigd door de Eerste- en Tweede Kamerfracties en het partijbestuur 50Plus	Stichtingsbestuur, mits gemachtigd door de Eerste- en Tweede Kamerfracties en het partijbestuur 50Plus

- a) In de statuten van 2011 was nog sprake van ‘partijraad’. Dit orgaan is afgeschaft; in een memo bij de statutenwijziging van het CDA is opgenomen dat het partijcongres de rol van de partijraad overneemt; vandaar dat in de tabel uitsluitend sprake is van partijcongres.
- b) Mail Coen Brummer, directeur van de Van Mierlo Stichting, 29 oktober 2018.
- c) ‘Het Partijbestuur fungeert als toezichhouder van de Stichting’ (artikel 4.2 van de statuten).
- d) Artikel 4 van de statuten van de Guido de Brès-Stichting over de benoeming van de bestuursleden is niet geheel eenduidig; in de praktijk stellen partijbestuur en Tweede Kamerfractie doorgaans een kandidaat voor. Mail Jan Schippers, directeur van de Guido de Brès-Stichting, 29 oktober 2018.

NB: de statuten van het wetenschappelijk bureau van de SP waren niet te verkrijgen.

Slot

In de representatieve democratie spelen politieke partijen een essentiële rol. Ten eerste werven en selecteren ze kandidaten voor politieke functies, ten tweede geven ze uiting aan de voorkeuren van de kiezer in hun verkiezingsprogramma's (en mogelijk ook in het regeringsprogramma) en ten derde mobiliseren ze de kiezer tijdens verkiezingscampagnes. Zodoende fungeren de partijen als intermediair tussen de staat en de maatschappij. Deze verbindende rol van de partij is van cruciaal belang in het politieke besluitvormingsproces.

De positie van het wetenschappelijk instituut dat aan een politieke partij is verbonden, hangt vooral samen met die programmatische functie. Bijna honderd jaren geleden, in 1921, zag de ARP het belang in van een wetenschappelijk bureau. 'Voortzetting van den wetenschappelijken arbeid van Dr. KUYPER op politiek gebied, dus wetenschappelijke bestudeering en verdieping van onze staatkundige beginselen. Verder uitwerking en toepassing van die beginselen op de vraagstukken van den dag', zo formuleerde Colijn het in bewoordingen die anno 2018 nog altijd behoorlijk precies de functie van de bestaande wetenschappelijk bureaus weergeven.²⁵

Het duurde enige tijd voordat het voorbeeld van de ARP navolging kreeg. De SDAP volgde enkele jaren voor de Tweede Wereldoorlog, de KVP vlak erna, de VVD en de CHU in de eerste helft van de jaren vijftig. Als gevolg van de invoering van de overheidssubsidie in 1972 konden kleinere partijen zich ook een wetenschappelijk bureau permitteren – of ze wilden deze gelden niet ongebruikt laten. Hoe dan ook: het aantal bureaus nam aanzienlijk toe. Sindsdien is vrijwel elke nieuwkomer in de Tweede Kamer doorgaans snel na zijn parlementaire debuut overgegaan tot de oprichting van een eigen wetenschappelijke instelling. Naast dit kwantitatieve effect heeft de introductie van overheidssubsidiëring ook kwalitatieve

gevolgen gehad. Het proces van organisatorische homogenisering en standaardisering werd erdoor gestimuleerd, vooral door de wettelijke voorwaarden die de overheid aan de partijen en hun bureaus stelde om voor subsidie in aanmerking te komen - oals de formele erkenning van de bureaus door de geestverwante fracties. Niettemin zijn er nog altijd verschillen zichtbaar in de verhouding tussen bureau en partij, mede als gevolg van uiteenlopende tradities en identiteiten: afgaande op de statuten beschikt het ene bureau over een grotere autonomie dan de andere.

Grotere invloed van het partijbestuur op de samenstelling van het bestuur van het wetenschappelijk bureau wil overigens niet zeggen dat de inhoudelijke bemoeienis navenant is. Voor zover valt na te gaan, lijken de Nederlandse partijen in dit opzicht behoorlijk terughoudend. Als dat juist is, dan is het de vraag hoe lang die afzijdige opstelling zal duren. Partijen vertonen vooral als gevolg van de in de afgelopen decennia sterk toegenomen electorale volatiliteit en de mediatisering van de politiek meer en meer risicomijdend gedrag, zeker als ze in de regering zitten. De angst dat de interne inhoudelijke discussie met de meningsverschillen en tegenstellingen die daarbij horen door de media als conflicten worden geïdentificeerd en gepresenteerd, met alle mogelijk negatieve electorale effecten van dien, heeft niet alleen gevolgen voor de openheid waarmee het debat binnen de partij wordt gevoerd, maar ook voor de ruimte die het wetenschappelijk bureau heeft om afwijkende opinies uit te dragen – rapporten waarin het CDA en andere partijen hun verkiezingsnederlagen analyseren getuigen hier ook van. In 2018 doekte zoals hierboven vermeld 50Plus zijn wetenschappelijk bureau op, omdat het te onafhankelijk zou zijn. De toekomst zal uitwijzen of dit een incident is, of een voorbode van nieuwe verhoudingen tussen partijen en hun wetenschappelijke bureaus.

-
- ¹ Ik wil graag Barend van der Have bedanken voor zijn assistentie.
- ² Wet financiering politieke partijen, Artikel 2.
- ³ Deze alinea is deels gebaseerd op Arco Timmermans, Edwin van Rooyen en Gerrit Voerman, ‘Policy analysis and political party think tanks’, in: Frans van Nispen en Peter Scholten (red.), *Policy analysis in The Netherlands*, Bristol: Policy Press, 2015, p. 189.
- ⁴ ‘Opnieuw conflict binnen 50Plus: partij breekt met wetenschappelijk bureau’, in: *De Volkskrant*, 28 augustus 2018.
- ⁵ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op Paul Lucardie en Gerrit Voerman, ‘Party Foundations in the Netherlands’, in: Karl-Heinz Nassmacher (red.), *Foundations for Democracy. Approaches to Comparative Political Finance. Essays in Honour of Herbert E. Alexander*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2001, p. 321-337.
- ⁶ J.W. Noteboom, ‘De Doctor Abraham Kuyper-Stichting’, in: *Schrift en historie. Gedenkboek bij het vijftig-jarig bestaan der georganiseerde Antirevolutionaire Partij 1878-1928*, Kampen: J.H. Kok, 1928, p. 427-439; J. A. de Wilde en C. Smeenk, *Het volk ten baat. De geschiedenis van de A.R.-partij*, Groningen: Jan Haan, 1949, p. 412-413.
- ⁷ H. van Hulst, A. Pleyzier en A. Scheffer, *Het roode vaandel volgen wij. Geschiedenis van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij van 1880-1940*, Den Haag: Kruseman, 1969, p. 262-263, p. 271-272; P.J. Knegtman, *Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1989, p. 111-112, p. 164-170.
- ⁸ Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisaties in Nederland 1960-1990*, Utrecht: Het Spectrum, 1992, p. 93.
- ⁹ J. Beaufays, *Les partis catholiques en Belgique et aux Pays-Bas, 1918-1958*, Brussel: Emile Bruyant, 1973, p. 436-440; J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, Nijmegen: Valkhof Pers, 1995, deel I, p. 133-137, p. 216-219, p. 560-561.
- ¹⁰ J. Aarden, *Tien jaren Centrum Staatkundige Vorming*, Den Haag: CSV, 1956, p. 10; J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, deel I, p. 218.
- ¹¹ Patrick van Schie, ‘Vrijzinnige onderzoekingen. Een voor- en vroege geschiedenis van de Teldersstichting in vogelvlucht’, in: W.P.S. Bierens en P.G.C. van Schie (red.), *Aurea libertas. Impressies van vijftig jaar Teldersstichting*, Den Haag: Prof.mr. B.M. Teldersstichting, 2004, p. 1-24.
- ¹² Ibidem, p. 1.
- ¹³ E. Sleijser-Tegelaar, ‘Unie, Lohmanstichting en Diepenhorst’, in: A.J. van Dulst (red.), *Herinneringen aan de Unie waarin we on thuis voelden. Christelijk-Historische karakteristieken*, Barneveld: Barneveldse Uitgeverij, 1980, p. 115-118.
- ¹⁴ Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De groei naar het CDA. Momenten en impressies uit dertien bewogen jaren*, Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 1980, p. 106-107.
- ¹⁵ L. Dragstra, *Enige opmerkingen over partijfinanciering. De regelgeving voor publieke en private financiering van politieke partijen in Nederland en Duitsland nader bekeken en beoordeeld*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008; Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, p. 207-210.
- ¹⁶ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, p. 70-71 en p. 93.
- ¹⁷ J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, Nijmegen: Valkhof Pers, 1995, deel I, p. 218.
- ¹⁸ J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, Nijmegen: Valkhof Pers, 2000, deel II, p. 360.
- ¹⁹ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, p. 98.
- ²⁰ Van Schie, ‘Vrijzinnige onderzoekingen’, p. 18-20.
- ²¹ ‘Rottenberg en Wallage botsen’, in: *Vrij Nederland*, 23 november 1995.
- ²² Van Schie, ‘Vrijzinnige onderzoekingen’, p. 23.
- ²³ Commissie-Frissen, *Verder na de klap. Evaluatie en perspectief. Rapport commissie-Frissen*, Den Haag: CDA, 2010, p. 31.
- ²⁴ Bij het CDA betreft het de Stichtingsraad.
- ²⁵ Noteboom, ‘De Doctor Abraham Kuyper-Stichting’, p. 428.

ZOEK DE AANSLUITING MET DE MAATSCHAPPIJ

- Drs. M.J. (Rien) Fraanje was van januari 2014 tot maart 2017 werkzaam op het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, eerst als plaatsvervangend en waarnemend directeur. In april 2016 werd hij benoemd tot directeur.

‘Voor mijn aantreden als plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA in 2014 was ik werkzaam als stafmedewerker bij de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB). Voor het CDA was ik al jaren actief. Zo was ik nauw betrokken bij de totstandkoming van het rapport van het Strategisch Beraad in 2011. Verder was ik CDA-fractievoorzitter in de deelraad Nieuw-West in Amsterdam en redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*. De functie van plaatsvervangend directeur was een stap van de ene denktank naar de andere, maar dan wel naar één die nauw aansloot bij het gedachtegoed waar ik me mee verwant voel; de christendemocratie. Van plaatsvervangend directeur werd ik door het vertrek van Raymond Gradus in 2015 al snel waarnemend directeur en in 2016 officieel benoemd tot directeur. Zo ben ik stapsgewijs in de functie van directeur gegroeid.’

Herbronning en verbreding

‘Toen ik begon bij het WI bevond het CDA zich in een tijd van herbronning. Het verkiezingsverlies van 2010 en

2012 was zo stevig dat de beleidsondersteuning bij partij en fractie door bezuinigingen stevig moest worden ingeperkt. Het kunnen blijven doordenken van het christendemocratisch gedachtegoed ligt sindsdien primair bij het WI. Voor elke vorm van visievorming wordt nu naar het WI gekeken. Deze rol lijkt natuurlijk comfortabel, maar onze uitgestoken hand werd niet altijd aangenomen. Met rapporten hebben we bouwstenen willen aanleveren voor het verkiezingsprogramma van 2017. Ik heb ervaren dat de uitkomst van kiezersonderzoek belangrijker was om te bepalen wat wel of niet in het verkiezingsprogramma kwam dan een doorwrochte studie van het WI.’

‘Ik vond het belangrijk dat het WI onder mijn leiding nadacht over het ‘verpakken’ van onze visies om deze zo goed mogelijk te laten aansluiten bij de politieke leefwereld. Dit is essentieel om als wetenschappelijk instituut niet langs de zijlijn te staan. Verder hebben we onze blik verbreed naar het decentrale niveau: niet enkel er willen zijn voor de Haagse politiek, maar ook voor de lokale en provinciale CDA-ers. Zo krijgen alle leden van

de CDA-Bestuurdersvereniging nu *Christen Democratische Verkenningen* gratis thuisgestuurd en heeft het WI een vaste column in *Bestuursforum*, het tijdschrift van de Bestuurdersvereniging. Ook zijn we begonnen met aanbevelingen voor decentrale CDA'ers in onze rapporten.'

‘Voor elke vorm van visievorming wordt nu naar het WI gekeken.’

Gedeelde waarden

‘Het mooiste in mijn tijd bij het WI en het CDA was het werken met mensen die eenzelfde visie en waarden delen als jijzelf. De gedrevenheid, het idealisme en het ‘familiegevoel’ op het Instituut en het Partijbureau is iets unieks, die kom je nergens anders tegen. Daartegenover staat dat het ook een valkuil kan zijn. Tegenslagen doen meer pijn en het kon af en toe ook flink schuren: de waarde en het belang van de christendemocratie kan diep in een mens zitten.’

‘Ik heb de eerste anderhalve jaar bij het WI gewerkt aan het rapport Lang leve het verschil, weg met de fragmentatie, een rapport over de toenemende fragmentatie in de samenleving. Het is een pleidooi voor meer cohesie en de herwaardering voor de uniciteit van mensen. Ik was daar bij de ROB al mee bezig geweest en zag een verschil tussen hoger- en lageropgeleiden in de beleving van de democratie. Ik ben in de onderzoeken gedoken en daaruit kwam naar voren dat er ook enorme verschillen zijn in gezondheid, levensverwachting en sociaal-economische kansen. Wat mij betreft h t sociale

vraagstuk van deze tijd. Ik heb echt moeten praten als brugman om mensen te overtuigen dat dit bij uitstek een christendemocratisch thema is, lang niet iedereen zag het zitten. Nu - en zeker na de Brexit en de verkiezing van Trump - zie je overal studies en analyses opduiken die de fragmentatie in de samenleving aan de kaart stellen. Uiteindelijk is het ‘frame’ van deze scheidslijn zelfs gebruikt in de campagnestrategie van het CDA voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2017, al werd er wat mij betreft wel te eenzijdig gebruik van gemaakt. Maar, op een bepaalde manier kun je het rapport dus wel ‘invloedrijk’ noemen.’

Kansen

‘Voor de toekomst is het belangrijk dat het WI naast de Haagse belangen ook de aansluiting met de decentrale en Europese politici blijft vasthouden. Verbreed de blik ook maatschappelijk. Daarnaast is de afkalving van het traditionele, klassieke partijmodel een kans voor wetenschappelijke instituten. Een kans om losser van de partij te komen om zo meer je eigen ideologische weg te kunnen gaan en meer samenwerkingen aan te gaan met andere gelieerde organisaties. Uiteindelijk moet het WI een club blijven die christendemocratische antwoorden blijft geven op de vragen van nu en de toekomst. Daar is niet alleen de partij bij nodig. Om de mensen te blijven bereiken is het schrijven van dikke rapporten niet meer voldoende: doe aan meer productdifferentiatie, experimenteer met verschillende processen rondom visievorming en spring sneller in op actuele vragen. Dat is precies wat ik het WI nu zie doen.’

door Irma Bullman

**'DE FINANCIERING VAN
NEDERLANDSE POLITIEKE
DENKTANKS STEEKT WEL ERG
SCHRAAL AF.'**

DENKEN NAAR VERMOGEN

DE FINANCIERING VAN DENKTANKS IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

- De wetenschappelijke instituten van de Nederlandse politieke partijen ontvangen subsidie van hun eigen partij en de overheid om hun werk uit te voeren. Welk belang hechten partijen en de overheid aan de doordinking van het politieke gedachtegoed en langetermijnvisies? Geld is niet alles, maar zonder geld geen instituut. De lage budgetten in Nederland suggereren dat we weinig waarde hechten aan dit denken.

————— door Arjen Siegmann —————

Denktanks zijn belangrijk. Dat blijkt wel uit de nieuwe partijen in het Nederlandse politieke stelsel die vrij snel hun eigen denktanks hebben opgetuigd, zoals Statera (DENK), het Wetenschappelijk Bureau 50PLUS en het Renaissance Instituut (Forum voor Democratie). Dat gaat gepaard met kinderziektes, zoals het gebruiken van middelen voor kiezersonderzoek (Statera) of een conflict met de eigen partij (50PLUS). Toch zijn ze te belangrijk om op te geven. De nieuwe partijen tonen hiermee hun geloof in John Keynes' uitspraak "De ideeën van economen en politieke filosofen, zowel als ze goed en als ze fout zijn, hebben meer invloed dan normaal wordt aangenomen"¹. De financiering van denktanks door de overheid is daarmee in lijn.

In de frase "meer invloed dan wordt aangenomen" zit wel enige spanning, die zichtbaar is in de financiering van denktanks. Ze maken kosten op de korte termijn terwijl de langetermijnbaten moeilijk zijn in te

schatten. Daarbij komt de afkalving van het ledenaantal van politieke partijen en de daarbij gepaard gaande daling van de financiële middelen. De commissie-Veling beschrijft dit proces en hoe er sinds 1970 in stapjes een directe subsidieregeling voor politieke partijen kwam.² De hoogte van die subsidie is sindsdien onderwerp van discussie gebleven, zoals bleek in 1983. Premier Ruud Lubbers stelt bij de begrotingsbehandeling van 1983 nog voor om 20% te bezuinigen op de wetenschappelijke instituten, en maar 3% op de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid).³ Dit heeft hem gelukkig niet weerhouden om later voorzitter te worden van het WI.

Geld is niet alles, maar zonder geld geen instituut. Onder dit motto kijkt dit artikel naar de financiering van politieke denktanks en vergelijkt het WI met andere politieke denktanks, de adviesraden en denktanks in naburige landen.

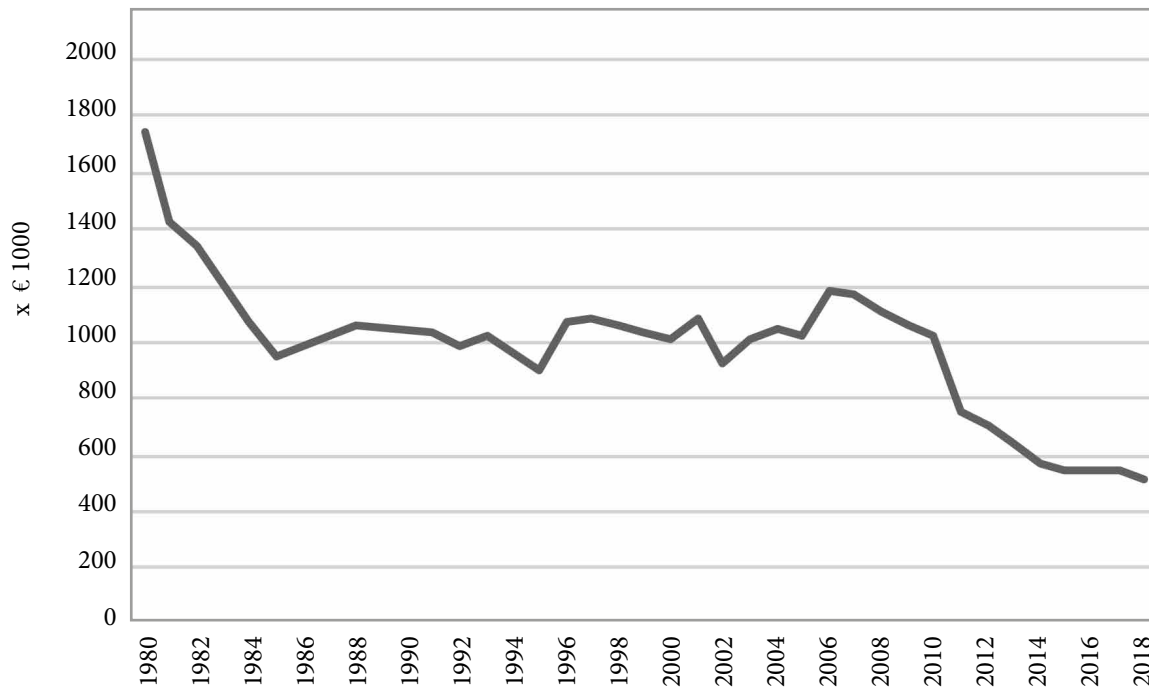
De begroting over de tijd

De eerste jaarrekening uit 1980 voor de ‘Stichting Studiecentrum C.D.A.’ is een geconsolideerde jaarrekening van de drie constituerende stichtingen tot en met 11 oktober 1980, de datum van de fusie.⁴ De eerste gezamenlijke begroting van het WI, die van 1981, heeft een hoogte van fl. 1.397.000 met een begroot nadelig saldo van fl. 342.000. Dit nadelige saldo wordt opgevangen door een bijdrage uit het Fonds WI. Tegenwoordig heeft het WI een begroting waar de bijdrage uit het Fonds WI al in is meegenomen.

Na een dure beginperiode (er moesten drie wetenschappelijke instituten worden samengevoegd) is de begroting opmerkelijk constant tussen pakweg 1984 en 2010 (zie Figuur 1). Deels is de constante begroting schijn, want de lonen stegen harder dan de prijzen en de salariskosten zijn voor het WI de grootste uitgave. In termen van menskracht is de begroting van jaar tot jaar telkens iets kleiner geworden. De kleine opleving in 2005 is te danken aan het kabinet Balkenende-II, dat extra geld vrijmaakte voor de financiering van politieke partijen. De grote klap komt in 2011 wanneer de begroting in enkele jaren halveert, van circa € 1 miljoen in 2008 tot rond de € 500.000 in 2018.

Figuur 1: Tijd en geld

Jaarlijkse begroting van het WI, gecorrigeerd voor prijsinflatie.

Bron: Jaarrekeningen CDA, CBS.

Tussen de politiek-wetenschappelijke instituten

De wetenschappelijke instituten van de politieke partijen krijgen – onder voorwaarden – een subsidie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De subsidie kent een vaste voet en een variabel deel. Het variabele deel hangt af van het aantal zetels in de Tweede Kamer dat een politieke partij bij de laatste verkiezingen heeft bemachtigd. In 2016 was de vaste voet gelijk aan € 123.153 en het variabele deel € 12.659 per kamerzetel. Dit brengt de rijksbijdrage voor het WI in 2016 op € 287.720. Met de verkiezingswinst in 2017 (van 13 naar 19 zetels) komt de totale bijdrage van BZK op € 321.780.

De totale bijdrage voor de wetenschappelijke instituten ligt vast, wat betekent dat ontwikkelingen in de Tweede Kamer een direct effect hebben op de afzonderlijke subsidies. Een afsplitsing van een fractie, die vervolgens een wetenschappelijk instituut aanwijst, maakt voor alle partijen de bijdrage iets lager. En omgekeerd: dat de PVV geen wetenschappelijk instituut heeft maakt de bijdrage voor de andere partijen hoger.

De totale begrotingen van de politieke denktanks ontlopen elkaar niet veel (zie Figuur 2). Van de acht weergegeven partijen is de gemiddelde begroting € 470.000 en ons WI zit daar met € 540.000 iets boven. De verschillen in de relatieve uitgaven aan het wetenschappelijk instituut, als percentage van de partijbegroting, zijn daarentegen groot. Dit zegt iets over het belang dat een partij hecht aan de doordenking van het eigen politieke gedachtegoed. In dit opzicht scoren vooral GroenLinks, de ChristenUnie en de SGP erg hoog, die respectievelijk 18%, 19% en 14% van de totale middelen begroten voor hun wetenschappelijk instituut. Ons WI volgt op geringe afstand met 11% van de totale partij-inkomsten voor het instituut. De geringe 4% voor de SP is enigszins vertekend door de hoge totale inkomsten van meer dan € 10 miljoen per jaar. Dit wordt veroorzaakt door de afdrachtsregeling, waarbij volksvertegenwoordigers van de SP hun vergoeding laten storten in de partijkas en daar een modaal salaris voor terugkrijgen.

Figuur 2: Geld en politiek

Inkomsten van de politiek-wetenschappelijke bureaus (2016)

Partij	Subsidie BZK	Totale begroting WI	Inkomsten partij	WI als % van partijbegroting
PvdA	0,57	0,63	9,3	7 %
VVD	0,63	0,60	7,7	8 %
GrL	0,17	0,60	3,4	18 %
CDA	0,29	0,54	4,7	11 %
SP	0,31	0,44	10,4	4 %
CU	0,19	0,41	2,2	19 %
D66	0,28	0,34	3,7	9 %
SGP	0,16	0,23	1,6	14 %

Bron: Commissie-Veling, jaarverslagen partijen, LexisNexis.

De verschillen in procentuele uitgaven lijken groot en kunnen geïnterpreteerd worden als een groter belang dat GroenLinks of ChristenUnie hechten aan denkwerk. Een meer voor de hand liggende verklaring is echter dat het politieke denkwerk een bepaalde kritische massa nodig heeft. Met één directeur en een officemanager ben je er nog niet. Als we de SGP buiten beschouwing laten vanwege haar bijzondere positie in het Nederlandse stelsel dan zouden we de begroting van het Hans van Mierlostichting (D66), circa € 340.000 in 2016, kunnen zien als een praktische ondergrens voor het budget voor een politiek-wetenschappelijk instituut.

Het politieke denkwerk heeft een bepaalde kritische massa nodig.

Voor het behouden van kritische massa en stimuleren van denkwerk hebben partijen natuurlijk zelf de mogelijkheid om extra middelen beschikbaar te stellen. Het WI ontvangt jaarlijks een bijdrage van € 50.000 van het CDA en € 100.000 van het Fonds WI. Het Fonds WI komt voort uit de nalatenschap van de wetenschappelijke bureaus van KVP, ARP en CHU. Daarnaast ontvangt het WI nog circa € 15.000 aan giften en donaties. Dit alles maakt de begroting van het WI wat robuuster voor de schommelingen in zetelaantallen, wat niet onbelangrijk is om vanuit een langetermijnperspectief te kunnen werken.

Politiek-wetenschappelijke instituten kennen een enigszins autonome financiering. Als je bedrijfsmatig over de politiek zou willen denken, dan zou een constant percentage aan uitgaven voor *Research and Development (R&D)* leiden tot veel grotere verschillen in financiering. Voor een partij als de VVD, die al sinds 2010 de grootste partij in de Tweede Kamer is, zou je een hoog budget voor het wetenschappelijk instituut verwachten. Dat dit niet gebeurt geeft aan dat men de begroting voor de

Teldersstichting (het wetenschappelijk bureau van de VVD) liever beperkt houdt. Dat maakt de denktank ook in financieel opzicht een constante factor in de partij.

Positie in het landschap van adviesraden

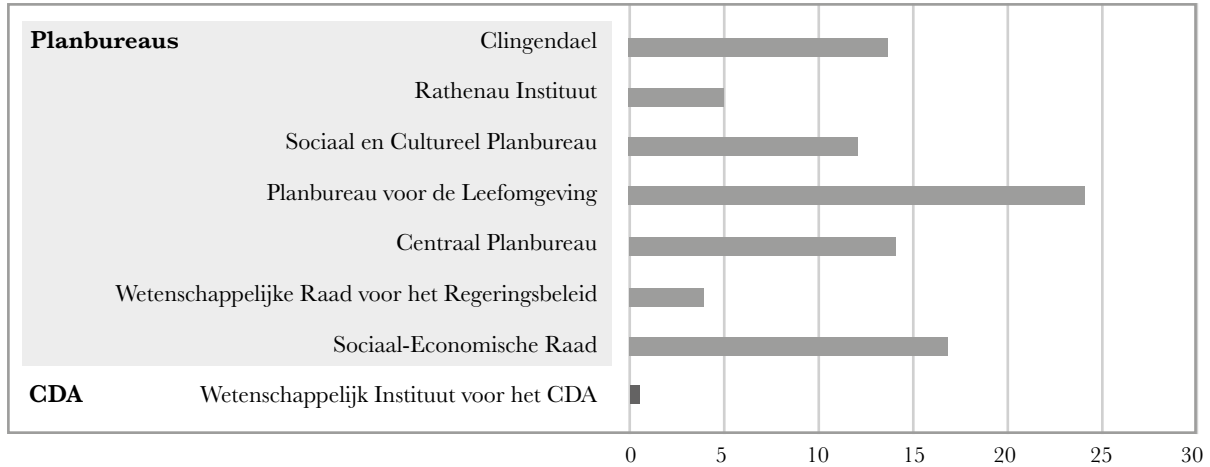
Het financiële krachtsverschil tussen de Nederlandse adviesraden en het WI is groot (zie Figuur 3). Zo heeft de WRR met een begroting van € 4 miljoen een factor tien meer te besteden dan het WI. Ook de planbureaus zijn met hun begrotingen van tientallen miljoenen een factor van betekenis in de Nederlandse politiek. Het WI is qua begroting meer vergelijkbaar met de kleinere adviesraden, bijvoorbeeld met de Nationale Sportraad en de Adviesraad Internationale Vraagstukken.

Er gaat dan wel veel geld naar de adviesraden, maar de financiering is niet onomstreden. De wereld verandert in hoog tempo, informatie is praktisch gratis en onbeperkt beschikbaar. Dat maakt de ruimte voor frisse en nieuwe ideeën bijzonder klein. Een notitie van de regering in 2006 wenste dat de adviesraden meer “multidisciplinair en ontkokerd” en “flexibel en vernieuwend” zouden zijn in een geglobaliseerde kennis-economie waar nog maar weinig verrassing optreedt.⁵ Tussen 2006 en 2018 is de focus nog verder verschoven, van *evidence based* en efficiënt overheidsbeleid naar het draagvlak voor democratie en de legitimiteit van politieke partijen. In een overvloed van informatie is het ‘hoe’ van beleid naar de achtergrond gedreven en krijgt het ‘waarom’ een grotere plaats. De consensus over een liberale democratie, met een focus op uitvoering van beleid, lijkt plaats gemaakt te hebben voor een zoektocht naar peilers voor democratie en samenleving.

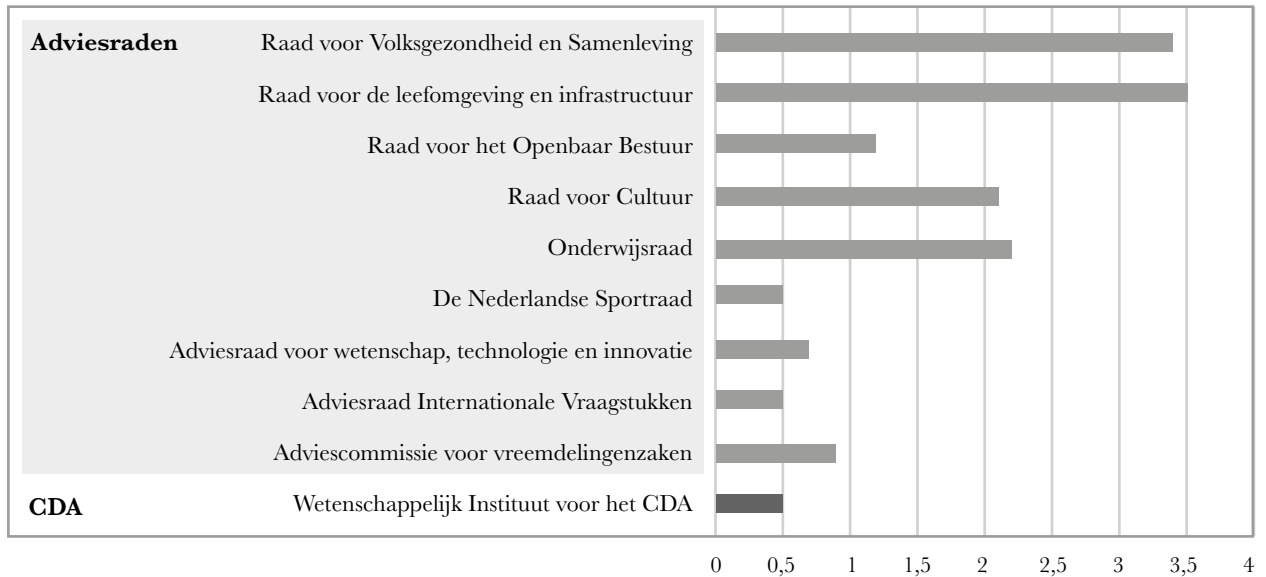
De discussie over het bestaansrecht van de adviesraden geeft aan waar de kansen liggen voor het WI als politiek-wetenschappelijk instituut. Zij hoeft niet te concurreren op beleidsniveau, maar kan zich richten op de kern van de zaak: waarom zijn we hier op aarde? Wat is de zeggingskracht van onze politieke overtuiging? Meer

Figuur 3: In het landschap van de adviesraden

Panel A. Grote adviesraden en de planbureaus (mln €)

Panel B. Kleinere adviesraden (mln. €)

Bron: Rijksbegroting 2019, jaarverslagen.

dan ooit is er behoefte aan hoopvolle perspectieven en het dragende verhaal van de christendemocratie.

Denktanks in andere landen

Om een breder perspectief te verkrijgen kan de internationale vergelijking nuttig zijn. Dat is soms ontvullend, maar ook erg leerzaam. We nemen een uitstapje naar de financiering van denktanks in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

Duitsland

Duitsland kent drie soorten van denktanks: die van politieke partijen, denktanks die niet aan een partij zijn verbonden en private instituten, zoals de Bertelsmann Stiftung en de Robert Bosch Stiftung. Laatstgenoemde stichtingen vormen het charitatieve werk van de families Bertelsmann en Bosch en hebben de meerderheidsaandelen (respectievelijk 90% en 80%) in de gelijknamige stichtingen.

De politieke denktanks ontvangen hun middelen van de staat, op basis van het aantal zetels die de politieke partij heeft in de *Bundestag* (Duitse parlement). Die budgetten zijn van een andere orde dan in Nederland: de Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS, CDU) heeft een jaarlijks budget van € 175 miljoen en de Friedrich-Ebert-Stiftung (FES, SPD) van € 190 miljoen. Het budget van het WI kan daar niet direct mee worden vergeleken worden, omdat de Duitse stichtingen ook trainings- en opleidingsactiviteiten ontplooiën die bij het CDA onder de Eduardo Freistichting of het Steenkamp Instituut vallen.

De Duitse wijze van financiering van de politieke instituten – voor bijna 100% uit publieke middelen – reflecteert een bijzondere politieke cultuur van reflectie over de lange termijn en betrokkenheid bij internationale democratische ontwikkeling. Ze heeft wellicht te maken met de herinnering aan de opkomst van de Nationaal Socialisten door het vermeende falen van de Republiek van Weimar. De KAS is actief in 120 landen, de FES in

100. Deze internationale betrokkenheid leidt soms tot onbegrip, zoals de constatering dat er op enig moment wel meer dan 10 Duitse stichtingen actief zijn in Israël en de Palestijnse gebieden.⁶

De grote private stichtingen en de werkwijze van bijvoorbeeld de KAS geven het bedrijfsleven een grote rol in de politieke discussie. Het actief betrekken van het bedrijfsleven bij het beleidsproces zou in Nederland met grote argwaan worden bekeken of als belangenverstrengeling worden betiteld. En er gaat in Duitsland ook wel eens wat mis, zoals de afgelopen jaren bleek uit de verstrengeling van belangen van de auto-industrie en de politiek. Maar er kan net zo goed worden betoogd dat bedrijven een belangrijke rol spelen in werkgelegenheid en economische ontwikkeling en dat hun stem in het politieke proces cruciaal is. In de Duitse politieke cultuur heeft die laatste redenering in Duitsland duidelijk veel gewicht.

Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk zijn denktanks voornamelijk gefinancierd uit private middelen, in totaal circa £ 64 miljoen per jaar. Ze spelen een actieve rol in het politieke debat, zoals onlang bleek uit het alternatieve Brexit plan ‘Plan A+’ van Jacob Rees-Mogg dat is uitgedacht door het Institute of Economic Affairs (IEA, budget circa £ 2 miljoen). De twee grootste denktanks zijn Chatham House (£ 18 miljoen), gevolgd door het Institute for Fiscal Studies (£ 9 miljoen). De eerste, Chatham House, is een internationale denktank waar ook het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken conferenties mee organiseert. De tweede, IFS, is opgericht uit zorgen over het belastingstelsel en de noodzaak tot hervorming. Ze ziet zichzelf wel eens als een ‘schaduwministerie van financiën’. De financiering en werkwijze van denktanks in Verenigd Koninkrijk reflecteert de politieke cultuur van een sterke en relatief gesloten ambtelijke top.⁷ De denktanks zijn te zien als de georganiseerde tegenmacht vanuit de *civil society* om invloed uit te oefenen op het politieke proces.

Verenigde Staten

De Amerikaanse denktanks zijn qua financiering en werkwijze vergelijkbaar met de Britse. We zouden dan ook kunnen spreken van een Angelsaksisch model. Ze zijn voornamelijk gefinancierd met privaat geld en zijn gericht op het stimuleren van ontwikkeling of vormen een sterke lobby richting de overheid. Johan Huizinga sprak in 1926 na een bezoek aan het Brookings Institution over een “intellectuele organisatie” die bijdragen levert aan een intelligent *direction of change*.⁸ De totale uitgaven van denktanks in de VS is naar geschat een miljard dollar per jaar.

Alles overziend steekt de financiering van Nederlandse politieke denktanks wel erg schraal af. De honderden miljoenen die Duitsland uitgeeft aan denktanks met een politieke overtuiging en de rijke traditie van private denktanks in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk geven die landen een voorsprong in langetermijndenken.

De honderden miljoenen die andere landen uitgeven, geeft een voorsprong in langetermijndenken.

Financiering van Europese denktanks in Brussel

Sinds 2007 hebben de partijen in het Europe Parlement de mogelijkheid gekregen om subsidie te ontvangen voor gelieerde politieke denktanks.⁹ Dit heeft geleid tot de oprichting van politiek-wetenschappelijke instituten in Brussel. Het CDA is onderdeel van de European People's Party (EPP) en ons WI is betrokken geweest bij de oprichting van het Wilfried Martens Centre for European Studies (WMCES, begroting € 6 miljoen). De liberalen van de ALDE hebben het European Liberal Forum (ELF, € 1,5 miljoen), de sociaaldemocraten van de S&D hebben de

Foundation for European Progressive Studies (FEPS, € 5,3 miljoen) en de kleine christelijke partijen hebben *Sallux* (€ 0,4 miljoen).

De instituten worden gefinancierd onder strenge voorwaarden, zoals een minimumpercentage financiering uit andere bronnen en een verbod op activiteiten gericht op de nationale politiek. De financiering uit andere bronnen was tot en met 2018 gelijk aan 15% van de totale middelen, maar wordt met ingang van 2019 verlaagd tot 5%. Dit zal het leven voor de instituten wat makkelijker maken en minder afhankelijk van externe geldschietters. Zo hoeft het WMCES voor haar begroting van € 6 miljoen nog maar voor € 300.000 aan andere financiering te organiseren, in plaats van € 1 miljoen. Dit vermindert ook de druk op de partnerorganisaties (zoals het WI) om eigen middelen bij te dragen aan Europees onderzoek.

Het verbod op nationale politieke activiteiten is niet erg serieus genomen door de eurokritische partijen in het Europe Parlement. Zo lijkt de PVV de gelden gebruikt te hebben voor de campagne om een referendum te krijgen over het Oekraïne-verdrag en heeft UKIP in Groot-Brittannië de ‘*Leave*’-campagne deels met Europees geld gefinancierd. Dit is overigens nog onderwerp van een juridische procedure waarbij door de Europese Commissie € 1,1 miljoen wordt teruggevorderd over het jaar 2016.¹⁰

Conclusie

Het budget van het WI is sinds 2011 nog maar de helft van wat in de periode 1985 tot 2010 gebruikelijk was. Het is qua begroting vergelijkbaar geworden met de andere politiek-wetenschappelijke bureaus, die een kritische massa van circa € 400.000 hebben. De financiering beweegt mee met het zetelaantal in de Tweede Kamer, maar veel meer dan dat budget krijgen de denktanks niet. Voor het WI komt de grootste extra bijdrage uit het Fonds WI, dat daarmee de verbinding vormt tussen het rijke verleden en de hoopvolle toekomst van het CDA.

In het landschap van Nederlandse denktanks en

Het Fonds WI vormt de verbinding tussen het rijke verleden en de hoopvolle toekomst van het CDA.

planbureaus zijn de wetenschappelijke bureaus klein. Hun totale budget telt op tot circa € 4 miljoen, vergelijkbaar met het budget voor de Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving (RVS) of de Raad voor Leefomgeving en Infrastructuur (Rli). Alle reden voor een instituut als het WI

om een scherpe blik te houden op haar onderwerpkeuze en werkwijze.

Uit de internationale vergelijking valt het grote verschil op met de budgetten in Duitsland, de VS en het VK, die in de honderden miljoenen lopen. Die representeren de investeringen in langetermijndenken dat geworteld is in een politieke overtuiging. De lage budgetten in Nederland suggereren dat we weinig waarde hechten aan dit denken – of nog erger – dat we ons collectief hebben geschaard achter de uitspraak van premier Rutte over visie als ‘de olifant die het uitzicht belemmert’.¹¹

-
- ¹ John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 1936, p. 383.
 - ² Evaluatie- en Adviescommissie Wet financiering politieke partijen (commissie-Verling), *Het publieke belang van politieke partijen (eindrapportage)*, Den Haag, 2018.
 - ³ Handelingen II 1982-1983, p. 825. Uitgesproken op 30 november 1982.
 - ⁴ Het Centrum voor Staatkundige Vorming (KVP), de Doctor Abraham Kuypersstichting (ARP) en de Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmanstichting (CHU).
 - ⁵ Guusje ter Horst, *Kwaliteit van verbinding: Advies & kennis voor de rijksoverheid in de 21e eeuw*, Kabinetsnotitie aan de Eerste Kamer, 7 oktober 2008.
 - ⁶ Torsten Pietsch, ‘German foundations in Israel and the Palestinian Territories – an overload?’, in: Anna Abelmann and Katharina Konarek (eds.), *The German Political Foundations’ Work between Jerusalem, Ramallah and Tel Aviv*, 2018.
 - ⁷ De macht van het ambtelijk apparaat werd in de jaren 90 gepersifleerd in de serie *Yes minister*, over een allesoverheersend ambtenarenapparaat. Dit riep wel zo veel herkenning bij politici dat Margaret Thatcher zelf een aflevering wilde naspelen.
 - ⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Mosterd bij de maaltijd. 20/25 jaar Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid*, Den Haag, 1992.
 - ⁹ Zie: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-949_en.htm?locale=en
 - ¹⁰ Wouter Wolfs, *EU Party Funding: a pro-European instrument to support Euroscepticism?*, paper for the 2017 OECD Anti-Corruption and Integrity Forum.
 - ¹¹ Mark Rutte tijdens de HJ Schoo-lezing van 2013, georganiseerd door weekblad *Elsevier* op 2 september 2013.

GROOT DENKEN,

KLEIN KIJKEN

- Drs. P.H.J. (Pieter Jan) Dijkman (1980) is sinds april 2017 directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

‘Tijdens mijn eerste werkdag bij het Wetenschappelijk Instituut, begin 2010, meldde zich een politiek adviseur van een van de CDA-ministers bij mijn bureau. Waarom we in vredesnaam een nummer van *Christen Democratische Verkenningen* over het Midden-Oosten moesten maken, vroeg hij retorisch. Het was vragen om problemen, vond hij: als we gevoelige vraagstukken als Israël-Palestina zouden doordenken, kon dat tot niets anders dan tot openlijke verdeeldheid leiden.’

‘Het was gelijk een goede introductie in het krachtenveld waarin ons WI zich bevindt. Ik trok er twee lessen uit. Verdiep je altijd in de redenering van de uiteenlopende stemmen die binnen de christendemocratische familie aanwezig zijn. En als rond een bepaald onderwerp verlegenheid of een leemte in het denken bestaat, is er juist een nobele taak voor het WI weggelegd.’

Mensbeeld

‘Het mandaat van het WI is nog steeds hetzelfde als veertig jaar geleden: een christendemocratisch perspectief schetsten voor de middellange en lange termijn. Trage vragen stellen in een tijd van snelle antwoorden, dat is de

opdracht. We doen dat door visievorming, het stimuleren van het debat en het uitdragen van het christendemocratische gedachtegoed. Dat is allemaal niet nieuw, dat deden mijn voorgangers ook al. De positie van denktanks in het algemeen is in de loop van de tijd wel minder vanzelfsprekend geworden. De politiek laat zich minder snel iets gezeggen door nota’s van adviesorganen en denktanks en in een multimediale werkelijkheid komt opinievorming steeds vaker tot stand buiten de gevestigde kanalen en instituties om.’

‘Je zou zeggen dat het om die reden meer dan ooit nodig is om het onderscheidende van het gedachtegoed van partijen zichtbaar te maken. Maar het omgekeerde gebeurt: partijen gaan steeds meer op elkaar lijken en steeds minder duidelijk is waar partijen – en hun achterbannen – precies voor staan. Kiezers zweven niet omdat er zoveel te kiezen valt, ze zweven omdat er zo weinig te kiezen valt. En als partijen een onderscheidend gedachtegoed hebben, wordt dat gedachtegoed niet zozeer gebruikt als grondslag voor het politiek handelen, maar veelmeer als legitimatie achteraf, na gemaakte politieke keuzes.’

‘Trage vragen stellen in een tijd van snelle antwoorden, dat is de opdracht.’

‘Je ziet dat aan het politieke debat. We kunnen politiek vooral opvatten als een kwestie van middelen en maatregelen; het wat en het hoe. Het waarom is veel minder aanwezig. In het beste geval zijn waarden en idealen instrumenten om kiezers te trekken. In feite raakt dit aan een ontwikkeling die al veel langer gaande is: politici en bestuurders zijn hun legitimiteit gaan ontleen aan het garanderen van economische groei en welvaart. Terwijl politiek ten diepste de uitdrukking is van de fundamentele waardeoriëntaties die in een samenleving aanwezig zijn.’

‘Politiek begint met een mensbeeld en met een samenlevingsvisie. Het christendemocratische mensbeeld is zeer geprononceerd en in die zin ben ik hoopvol. De christendemocratie heeft niet alleen een eigentijdse en toekomstbestendige visie op de inrichting van de samenleving, maar hanteert ook een mensbeeld dat zeer actueel is. Concepten als “de verantwoordelijke samenleving” kunnen voor elk tijdsbestek weer nieuwe bouwstenen aandragen.’

‘Een van de dominante mensbeelden is dat van de mens als een slachtoffer van overheids machten en kapitalistische krachten. En een ander aanwezig mensbeeld is dat van de mens als een contractpartner, als een product, dat slechts waarde heeft vanwege zijn nut, succes, functie of bezit. Deze mensbeelden leiden *in the end* tot een beeld van de wereld als het toneel van strijd, competitie en prestatie. Velen snakken naar een perspectief, ja, een christendemocratisch perspectief, waarbij de wereld gegeven is om in vrede en vertrouwen met elkaar samen te leven.’

Leefwereld

‘Het is de uitdaging voor ons WI om de vraag naar de verantwoordelijkheidsverdeling in verbinding te brengen met de concrete leefwereld van mensen. In feite is dat de rode draad van het nieuwe WI-meerjarenplan met als titel *Om een gemeenschappelijk huis*. Vaak wordt er een kloof ervaren tussen een abstracte systeemwereld, waarin het bestuur soms gevangen kan zitten, en de concrete leefwereld. De opkomst van het populisme heeft dat zichtbaar gemaakt en dat zullen gevestigde partijen serieus moeten nemen. De christendemocratie is niet zozeer een abstracte ideologie, maar heeft alles te maken met alledaagse sociale praktijken en morele verhalen die ons persoonlijke en sociale leven betekenis geven. En ook de instituties, van de zorg tot de arbeidsmarkt, zijn geworteld in morele verhalen over het goede leven en menselijke waardigheid.’

‘Al een aantal jaren is een kentering gaande. Mensen wensen de zorg niet louter te reduceren tot een kostenplaatje of als een technologische oplossing voor een medisch probleem, maar ze zien zorg als een relatie, tussen arts en patiënt of tussen burgers onderling. De economie en de arbeidsmarkt zijn niet louter kwesties van vraag en aanbod, maar hebben alles te maken met zingeving en samenwerking. Het is de taak van christendemocratische politiek om dat zichtbaar te maken.’

‘“Groot denken, klein kijken”, lijkt me het motto voor het WI. Architectonische kritiek op de inrichting van de maatschappij en alternatieven blijven nodig. En intussen zullen we een scherp oog moeten hebben voor de concrete noden en zorgen van mensen. Op die manier wil ik met het WI blijven bijdragen aan het ontwikkelen van nieuwe, hoopvolle perspectieven voor de middellange termijn.’

door Hester Tjalma

AUTEURS

Drs. E.J. (Evert Jan) van Asselt

Evert Jan van Asselt was van 2000 tot 2012 werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het WI, vanaf 2008 als plaatsvervangend directeur.

Mr. G. (Geerten) Boogaard

Geerten Boogaard is projectmedewerker bij het WI en universitair docent Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden.

Prof. dr. Th.B.F.M. (Theo) Brinkel

Theo Brinkel was van 1984 tot 2001 werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het WI en is oud-lid van de Tweede Kamer. Hij is thans verbonden aan de Faculteit Militaire Wetenschappen en is bijzonder hoogleraar Militair-maatschappelijke studies aan de Universiteit Leiden. Hij heeft zijn bijdrage geschreven op persoonlijke titel.

H.C. (Irma) Bultman MSc

Irma Bultman is werkzaam als officemanager bij het WI.

Drs. P.H.J. (Pieter Jan) Dijkman

Pieter Jan Dijkman is sinds 2017 directeur van het WI. Van 2010 tot 2017 was hij hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

H. (Hans) Goslinga

Hans Goslinga is politiek journalist en columnist bij het dagblad *Trouw*.

Drs. M. (Marc) Janssens

Marc Janssens is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Drs. P. (Petra) van der Burg

Petra van der Burg is predikant in de protestantse wijkgemeente in Noordwijk. Van 2000 tot 2010 was zij werkzaam bij het WI.

P.G. (Pieter Gerrit) Kroeger

Pieter Gerrit Kroeger is een historicus en draagt wekelijks bij aan de Podcast Betrouwbare Bronnen.

Dr. A. (Alexander) van Kessel

Alexander van Kessel is senior onderzoeker bij het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en is in 2003 gepromoveerd op een proefschrift over de rol van de Nederlandse christendemocraten bij de totstandkoming en ontwikkeling van de Europese Volkspartij.

Dr. A.H. (Arjen) Siegmann

Arjen Siegmann is werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het WI.

Drs. J.D. (Jan Dirk) Snel

Jan Dirk Snel is historicus.

Drs. H. (Hester) Tjalma – den Oudsten

Hester Tjalma is bestuursadviseur bij de Vereniging van Griffiers.

Drs. J. (Jan) Prij

Jan Prij is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Prof. dr. G. (Gerrit) Voerman

Gerrit Voerman is hoogleraar ontwikkeling en functioneren van het Nederlands en Europees partijstelsel en hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen.

COLOFON

Redactie: Evert Jan van Asselt, Theo Brinkel, Petra van der Burg, Irma Bultman en Pieter Jan Dijkman.

Dit jubileumboek is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA ter gelegenheid van zijn veertigjarig jubileum (1977-2017). Het boek is mede mogelijk gemaakt door een bijdrage vanuit het Dr. Abraham Kuiperfonds.

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is niet verantwoordelijk voor feiten, meningen in de publicatie of voor gevolgen door het gebruik van de informatie in de publicatie. Het boek is in november 2018 gereed gekomen. De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden van beeldmateriaal op te sporen. Eenieder die zich niettemin eigenaar weet van dergelijk materiaal in deze publicatie zonder dat direct of indirect met hem of haar afspraken zijn gemaakt, verzoeken wij contact op te nemen met de redactie via onderstaand mailadres.

Grafische vormgeving: Hanneke van Os

Drukwerk: Quantes, Den Haag

Foto's omslag: Foto medewerkers WI ter gelegenheid van het afscheid van Arie Oostlander als directeur van het WI in de Kuiperkamer, Dr. Kuiperstraat in Den Haag

1989, fotograaf onbekend

Arie Oostlander en Hans Borstlap in overleg

Jaartal en fotograaf onbekend

Presentatie rapport *Armoede en participatie* onder leiding van prof. drs. J. Weitenberg

1990, Hans Hordijk

Dit boek is CO₂-neutraal gedrukt.

Den Haag, november 2018

ISBN/EAN: 978-90-74493-99-4

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Buitenom 18

2512 XA Den Haag

www.cda.nl/wi

wi@cda.nl

40 JAAR
WETENSCHAPPELIJK
INSTITUUT VOOR
HET CDA

Sinds 1977

UIT POLITIEKE OVERTUIGING

Op 15 december 1977 werd de Stichting Studiecentrum CDA opgericht, de voorloper van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Sinds 1972 waren de denktanks van KVP, ARP en CHU langzaamaan naar elkaar toegegroeid. Ze vervulden een sleutelrol bij de totstandkoming van het CDA. Het nieuwe Wetenschappelijk Instituut wist al snel in confrontatie met een aantal concrete beleidsterreinen een herkenbare, christendemocratische filosofie op te bouwen. Met concepten als 'de verantwoordelijke samenleving' bracht het elan, inspiratie en geloof in de toekomst van het CDA.

In de jaren die volgden had het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA niet zelden een voortrekkersrol in het debat over de inrichting van de samenleving. In periodes van electorale voorspoed en tegenspoed, in coalitie- en in oppositietijd: steeds probeerde het instituut hoopvolle perspectieven voor de toekomst van Nederland te ontwikkelen.

In deze bundel wordt de positie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA vanuit verschillende invalshoeken belicht: zijn ontstaan, zijn veranderende positie door de tijd heen, de ontwikkeling van het gedachtegoed, de successen en mislukkingen, de relatie met het CDA, vergelijkingen met andere denktanks in binnen- en buitenland en perspectieven op de toekomst.

